

**LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA
OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BANU BOZOĞLU

2008

**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ BÖLÜMÜ
TARİH EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI**

**LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI
MODERNLEŞME SÜRECİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. İ.Ceyhan KOÇ**

**Hazırlayan
Banu BOZOĞLU**

Çanakkale–2008

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Banu BOZOğLU'na ait "**Lise Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Modernleşme Süreci**" adlı ęalışma, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Başkan Yrd. Doç. Dr. Ceyhan KOç
(Danışman)

ye Yrd. Doç. Dr. ęavuş ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

ÖZET

Bu araştırmada 1789–1918 yılları arasında Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin lise tarih ders kitaplarına yansımaları incelenmiştir. Osmanlı modernleşme süreci XVII. XVIII. ve XIX yy. ıslahat hareketlerinden oluşmakla beraber asıl süreci 1789–1918 yılları arası oluşturmaktadır. Bunun nedeni bu yıllar içinde Batı tarzı daha köklü ıslahatlar yapılmasıdır.

1299–1922 yılları arasında yaşayan Osmanlı devleti gerek iç dinamikleriyle gerekse de 1718’den sonra Avrupa’dan etkilenererek bir yenileşme çabası içine girmiştir. Geçmiş dönem çağdaşlaşma hareketlerinin incelenmesi çağdaşlaşma sürecinde bugün hangi noktada olduğunun görülebilmesi ve bu doğrultuda doğru kararlar alınabilmesi için önemlidir. Tarih eğitimi ve öğretimi gününü anlayan ve değerlendiren geçmişle gelecek arasında bağ kurabilen, ülkesini çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için çalışan bireyler yetiştirme açısından önemlidir.

Bu nedenle Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin tarih kitaplarına ne şekilde yansıdığını göstermek amacıyla 1789 -1918 yılları arasında yer alan süreç tez konusu olarak incelenmiştir. Bu araştırmada 1976–2003 yılları arasındaki zaman diliminde Türkiye’de okutulmuş olan veya okutulan Tarih II ve Tarih III kitaplarına, 1789–1918 yılları arasındaki Osmanlı Çağdaşlaşma sürecinin etkileri ve bu etkilerin yansımaları araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada tarama modellerinden yararlanılmış, verilerin toplanmasında belgesel tarama yoluna gidilmiştir.

Araştırmanın sonucunda Osmanlı Çağdaşlaşma sürecinin lise tarih ders kitaplarında Çağdaşlaşma veya Modernleşme başlıkları altında değil Islahatlar ve Değerleşmeler başlıkları altında incelendiği belirlenmiştir. Ayrı bir başlıkla çağdaşlaşma kavramına yer verilmemiştir. Ders kitaplarında yazarlar genelde birbirine benzer anlatımlar kullanmış, konuyu destekleyici unsurlara daha az yer vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Tarih Öğretimi, Modernleşme, Ders Kitabı

ABSTRACT

In this research, the reflections of Ottoman Modernization Process to the high school history textbooks have been studied. Ottoman Modernization Process consisted of XVII. XVIII. and XIX centuries reform movements. But, the real Modernization Process was happened in the years of 1789-1918. The reason of this, more fundamental reforms, like Western, was made in these years.

The Ottoman Empire, lived in the years of 1299-1922, made efforts to renovation not only own internal dynamic but also influenced from Europe after 1718. Studying past periods modernization movements is important to seeing the point which defines State's modernization process is where and taking right decisions. History education and teaching are important about grow individuals who are working for convey his/her country to modern civilization level and can establish relationship between past and future and can understand present.

Because of this, the process, in the years of 1789-1918, was studied for a thesis subject to aim of show how was the Ottoman Modernization Process reflections to history textbooks. In this research, the effects and reflections of Ottoman Modernization Process happen in the years of 1789–1918, to History II and History III textbooks which were read in the time of 1976–2003 or are already read present, have been studied. In this study, the literature review was used and document analyze was used for data gathering.

In the result of research, It is determined that the Ottoman Modernization Process is not studied in the title of Modernization; it is studied in the title of Reforms and Changes. The concept of Modernization was not given in another title. Authors used same expressions in the textbooks, but they used supportive components lesser.

Key Words: History, History Teaching, Modernization, Course Book.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖNSÖZ.....	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.Problem Durumu.....	1
1.1.1. Lale Devri.....	3
1.1.2. I Mahmut.....	3
1.1.3. III. Mustafa.....	4
1.1.4. I. Abdülhamit.....	4
1.1.5. III. Selim.....	4
1.1.6. II. Mahmut.....	4
1.1.7. Tanzimat Fermanı.....	5
1.1.8. Islahat Fermanı.....	6
1.1.9. I. Ve II. Meşrutiyet.....	6
1.2. Araştırmanın Amacı ve Alt Amaçlar.....	7
1.3. Araştırmanın Önemi.....	8
1.4. Kapsam ve Sınırlılıklar.....	9
1.4.1. Kapsam.....	9
1.4.2. Sınırlılıklar.....	9
1.5. Tanımlar.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL TEMELLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1.Tarih Nedir?.....	11
2.1.1.Tarih Bilinci.....	13
2.2.Tarih Öğretimi Nedir?.....	16
2.2.1. Tarih Öğretiminin Amacı.....	16
2.2.2. Tarih Öğretiminin Yöntemi.....	23
2.2.3. Tarih Ders Kitapları.....	25
2.2.4. Nasıl Bir Tarih Eğitimi.....	28
2.3. Çağdaşlaşma Nedir?.....	29
2.3.1 XVII. Yüzyıl Islahatları.....	36
2.3.2. XVIII. Yüzyıl Islahatları.....	39
2.3.2.1 Lale Devri.....	40
2.3.2.2. I. Mahmut Dönemi.....	44
2.3.2.3. III. Mustafa Dönemi.....	45
2.3.2.3.4. III. Selim Dönemi.....	46
2.3.3. XIX. Yüzyıl Islahatları.....	50
2.3.3.1. II. Mahmut Dönemi.....	50
2.3.3.2. Tanzimat Dönemi.....	54
2.3.3.3. Islahat Fermanı	58
2.3.3.4. Abdülaziz Dönemi.....	59
2.3.3.5. I. Meşrutiyet'in İlanı.....	60
2.3.3.6. İstibdat Dönemi.....	64
2.3.3.7. II. Meşrutiyet'in İlanı.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi.....	76
3.2. Evren ve Örneklem.....	78
3.3. Verilerin Toplanması.....	79
3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumu.....	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BULGULAR VE YORUM

4.1. İncelenen Ders Kitaplarına İlişkin Genel Bilgiler.....	82
4.1.1. Emin Oktay, Tarih III.....	82
4.1.2. Niyazi Akşit, Tarih III.....	83
4.1.3. Nurer Uğurlu, Esergül Balcı, Tarih III.....	83
4.1.4. Yılmaz Öztuna, Tarih III.....	83
4.1.5. Erdoğan Merçil, İsmet Miroğlu, Yusuf Halaçoğlu, Tarih II.....	84
4.1.6. Kazım Yaşar Koprıman (Editör), Tarih II.....	84
4.1.7. Osman Bircan, Tarih II.....	84
4.1.8. M. Altay Köymen Tarih II.....	85
4.1.9. Faruk Sümer, Gürkan Tekin, Yüksel Turhal, Tarih II.....	85
4.1.10. Nevin Ergezer, Tarih II.....	85
4.1.11. Süleyman Özbek, Tarih II.....	86
4.1.12. Kemal Kara, Tarih II.....	86
4.1.13. Açık Öğretim Lisesi Yayınları, Tarih II.....	86
4.2. Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Çağdaşlaşma Sürecinin İşlenişi.....	87
4.2.1. XVII. Yüzyıl Islahatları.....	87
4.2.2. XVIII. Yüzyıl Islahatları.....	92
4.2.2.1. Emin Oktay ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	92
4.2.2.2. Niyazi Akşit ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	100
4.2.2.3. Erdoğan Merçil ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	104
4.2.2.4. Faruk Sümer ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	104
4.2.2.5. Nurer Uğurlu ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	106
4.2.2.6. Osman Bircan ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	106
4.2.2.7. Açık öğretim Ders Kitabı ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	107
4.2.2.8. Kazım Yaşar Koprıman ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	108
4.2.2.9. Kemal Kara ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	111
4.2.2.10. M. Altay Köymen ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	113
4.2.2.11. Süleyman Özbek ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	114
4.2.2.12. Nevin Ergezer ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	114
4.2.2.13. Yılmaz Öztuna ve 18. Yüzyıl Islahatları.....	115
4.2.3. XIX. Ve XX. Yüzyıl Islahatları.....	116
4.2.3.1. Emin Oktay ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	116
4.2.3.2. Niyazi Akşit ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	128
4.2.3.3. Erdoğan Merçil ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	131
4.2.3.4. Faruk Sümer ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	131
4.2.3.5. Nurer Uğurlu ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	131
4.2.3.6. Osman Bircan ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	132
4.2.3.7. Açık öğretim Kitabı ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	132
4.2.3.8. Kazım Yaşar Koprıman ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	132
4.2.3.9. Kemal Kara ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	141
4.2.3.10. M. Altay Köymen ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	142
4.2.3.11. Nevin Ergezer ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	142

4.2.3.12. Süleyman Özbek ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	143
4.2.3.13. Yılmaz Öztuna ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları.....	143

BEŞİNCİ BÖLÜM

LİSE TARİH II VE III DERS KİTAPLARINDA OSMANLI ÇAĞDAŞLAŞMA SÜRECİNİN DESTEKLEYİCİ UNSURLAR YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

5.1. Hazırlık ve Değerlendirme Soruları.....	146
5.2. Okuma Parçaları.....	148
5.3. Haritalar.....	148
5.4.Kaynakça.....	148
5.5. Tablo ve Çizelgeler.....	149
5.6. Resimler ve Fotoğraflar.....	149
5.7. Konunun öğrenci Düzeyine Uygunluğu	155
5.8. Dizin.....	156
5.9. Kronoloji.....	157
5.10.Soy Ağacı.....	158
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	158

KAYNAKÇA.....	162
---------------	-----

EKLER:

EK-1: Emin Oktay, Tarih III.....	168
EK-2: Niyazi Akşit, Tarih III.....	169
EK- 3: Erdoğan Merçil, İsmet Miroğlu, Yusuf Halaçoğlu, Tarih II.....	170
EK-4: Faruk Sümer, Gürkan Tekin, Yüksel Turhal, Tarih II.....	171
EK-5: Nurer Uğurlu, Esergül Balcı, Tarih III.....	172
EK-6: M. Altay Köymen, Tarih II.....	173
EK-7: Nevin Ergezer, Tarih II.....	174
EK-8: Kemal Kara, Tarih II.....	175
EK-9: Osman Bircan, Tarih II.....	176
EK-10: Kazım Yaşar Koprıman, Tarih II.....	177
EK-11: Süleyman Özbek, Ahmet Kankal, Kenan Ziya Taş, Ahmet Güneş, Tarih II	178
EK-12: Açıköğretim Tarih II Kitabı.....	179
EK- 13: Yılmaz Öztuna, Tarih III	180
EK- 14: Osmanlı Soyağacı.....	181

KISALTMALAR CETVELİ

Bkz.: Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

S. : Sayı

TTK. : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayınları

Y.y. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

Lise Tarih II. ve Tarih III. ders kitaplarında Osmanlı ÇAĞDAŞLAŞMA SÜRECİNİN işlenişini göstermek amacıyla yapılan bu çalışma, beş bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde, problem durumu, araştırmanın amacı ve alt amaçları, önemi, kapsamı, sınırlılıkları, hipotezleri ve konu ile ilgili terimlerin tanımlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde tarih öğretimi, tarih ders kitabı ve çağdaşlaşma terimine yer verilirken üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi üzerinde durulmuştur. Dördüncü ve beşinci bölümde Tarih II ve Tarih III ders kitaplarında Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin ele alınışına ilişkin bulgular ve yoruma sonuç ve öneriler kısmında ise yapılan araştırmanın sonuçlarına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde bilgi ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ceyhan KOÇ'a teşekkür ederim. Yardımlarından dolayı Yrd.Doç.Dr. Çavuş ŞAHİN ve Yrd.Doç.Dr. Şerif KORKMAZ'a teşekkür ederim.

Araştırma süresince desteğini esirgemeyen aileme, düzeltmelerde yanımda olan kardeşim Fulya BOZOĞLU'na, moral desteğinden dolayı Mustafa PEKER'e teşekkür ederim.

Üniversite eğitimimi tamamlamamda maddi, manevi desteğini esirgemeyen, üniversitede hoca olduğumu görmeyi en çok isteyen fakat yakın zamanda bu dünyadan ayrılan halam Hayriye BOZOĞLU'nun anısına rahmetle.

Banu BOZOĞLU
2008

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmanın problem durumu, amacı ve alt amaçları, önemi, kapsamı, sınırlılıkları ve konu ile ilgili terimlerin tanımları üzerinde durulmuştur.

1.1 Problem Durumu

Geçmişten günümüze insanın serüvenini inceleyen tarih bilimi, sosyal bilimlerin önemli disiplinlerinden biridir. Bu alanın öğretiminde esas alınan iki yaklaşım vardır. Bunlardan ilki, tarihin gelenekal bir anlayış doğrultusunda, vatandaşlık ve kimlik aktarımı amacıyla öğretilmesidir. İkinci yaklaşım ise, öğrencilere, bilimsel bakış açısı ve üst düzey düşünme beceri ve niteliklerinin kazandırılması esasına dayanan yaklaşımdır.

Tarih öğretimiyle, içinde yaşanan toplumun değer sistemi, kültür ve uygarlığının nasıl geliştiği, var olduğu öğretilir. Tarih öğretimine yüklenen en önemli görevlerden birisi, tarihsel süreç içindeki değişimin öğretilmesidir. Değişimin nasıl meydana geldiği, günümüze etkilerinin neler olduğu ve toplum yaşamını nasıl etkilediğini öğrenen öğrenciler, çevrelerini daha rahat anlama şansına sahip olabilirler (Demircioğlu, 2005: 14–22).

Tüm toplumlar için kaçınılmaz olan çağdaşlaşma gelenek gereklerinin yerine, zamanın gereklerinin insan davranışlarına yol göstermesidir (Berkes, 2002:1).

Altı yüz küsur yıl yaşayan Osmanlı Devleti 1453–1579 yılları arasında yükselme devrini yaşamaktaydı ki bu sırada Avrupa içinde bulunduğu skolâstik düşünceden kurtulmak amacıyla bilim ve teknik alandaki çalışmalarına başlamıştı. Önce coğrafi keşifler sonra Rönesans ve Reform hareketleri ile Avrupa’da gelişme hızlanmıştır. Kuruluş ve yükselme devirlerinde dünya uygarlığına katkıda bulunan

Osmanlı Devleti 1579'da Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümüyle Duraklama devrine girdi bu duraklama imparatorluk topraklarının genişlemesindeki yavaşlama olarak adlandırılabilir. Osmanlı Devleti bir fetih devletidir, gücü fetihlerdeki başarıya dayanır fakat genişlemenin durması ile gelir kaynakları azalıyor, savaşlar uzun sürüyor, çok masrafa karşılık az kazanç elde ediliyordu. Osmanlı maliyesi giderek bozuluyordu. Ordudaki bozulmanın ilk nedeni devşirme kanuna uymama oldu. III. Murat devrinde askerlikle ilgisi olmayanlar, yeniçeri ocağına alındı. Devşirme geleneği bozuldu. Yükselme devrindeki sınırları koruyabilmek için sürekli asker alan kapıkulu ocaklarındaki asker sayısı arttırılırken (özellikle yeniçeriler) Tımarlı sipahilere verilen önem azaldı. Tımarlar askerlikle ilişkisi olmayan kişilere dağıtıldı. Devletin bütçe açığını kapatmak için bazı tımarlar mukataa (geliri doğrudan hazineye giren, vergisi mültezimlerce toplanan toprak) haline getirildi. Yeniçeri ocağında evlenme yasağı, başka bir meslekle uğraşmama yasağı uygulanmaz oldu. Ordunun disiplin ve savaş gücü olumsuz yönde etkilendi. Avrupa'daki silah ve savaş sistemleri de izlenmeyince, Osmanlı Ordusu, askeri üstünlüğünü yitirdi.

Tımar sisteminin bozulması, tarımsal üretimi azalttı. Anadolu'da güvenlik bozuldu. Bu aksaklıklara; padişahların yetersizlikleri, rüşvet ve iltimasla memuriyetlerin elde edilmesi, gelir kaynaklarının azalması ve ordudaki bozukluklar eklenince ayaklanmalara ortam hazırlandı. Oysa geri kalışın temel nedeni, XV. ve XVI. y.y.'larda Avrupa'da başlayan yenilik hareketlerine uymamaktır.

Tez çalışması 1789–1918 yılları arası Osmanlı çağdaşlaşma sürecini kapsamaktadır. Fakat bu sürecin daha iyi anlaşılabilmesi için 17.y.y. Osmanlı ıslahat hareketlerine de değinmek gerekir.

Osmanlı Devleti XVII. y.y.' da Avrupa'dan geri kaldığının farkında değildir. Islahatlarda batının etkisi yoktur. Duraklamanın temel nedenleri araştırılmamış, geçici önlemler alınmıştır. Yükselme devrindeki güce ulaşmak, kanunları uygulamak için; şiddet ve baskıya başvurulmuştur. Bu nedenle ıslahatlar kişilere bağlı kalmış, kuvvetli yöneticiler görevden ayrılınca isyanlar yoğunlaşmıştır. Bu dönemde kuyucu Murat Paşa, Genç Osman, IV. Murat, Tarhuncu Ahmet Paşa ve Köprüler ıslahat hareketlerini yürütenlerdir.

17.yy ıslahatları kısa vade de toplum düzenini sağlamış gibi görölse de başarılı olmamıştır. Avrupa'daki gelişmelerin takip edilmemesi, sadece ordu ve maliye alanında ıslahat yapılması ve ıslahatların devlet politikası haline gelmemesi başarısızlığın nedeni olmuştur. Gerici çevreler (ulema sınıfı-yeniçeriler) ıslahatlara tepki göstermişler ve bu dönemde padişah ve sadrazamlar öldürülmüştür.

Osmanlı Devleti 1699 Karlofça Antlaşması ile ilk kez toprak kaybetmiş ve Batı'dan geri kaldığının farkına varmış, Avrupa'nın askeri, bilim ve teknoloji alanındaki üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu dönemdeki ıslahatların öncelikli amacı askeridir. Avrupa'nın teknik gelişmelerinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Islahatlarda kurumlaşmaya önem verilmiş, yenilikler devlete mal edilmeye çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır. Yapılan yeniliklerin çoğu askeri ayaklanmalar yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Avrupa tarzı yenilikler 1718–1730 yıllarını kapsayan Lale Devri ile başlar fakat tezin çalıma konusu 1789-(III. Selim)-1918 yılları arası çağdaşlaşma sürecini kapsamaktadır. Bunun nedeni Avrupa'yı bütün halinde tanıyıp gerçek anlamda yenileşme hareketinin III. Selim ile başlamasıdır.

1.1.1. Lale Devri (1718–1730)

III. Ahmet'in padişahlığını, Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın sadrazamlığını yaptığı Lale Devri, Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, Patrona Halil isyanı ile sona ermiştir. Bu dönemde; matbaa açıldı (1727), Avrupa'ya ilk kez elçiler gönderildi, ilk kez çiçek aşısı uygulandı, kâğıt imalathanesi açıldı, çini ve kumaş imalathaneleri açıldı, itfaiye bölüğü oluşturuldu, doğu klasikleri Türkçeye çevrildi, sivil mimari eserler oluşturuldu.

1.1.2. I.Mahmut (1730–1754)

Kont dö Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) tarafından Humbaracı ocağı düzenlenmiştir. Ülkede ilk defa kara subayı yetiştirmek amacıyla Kara Mühendishanesi açılmıştır.

1.1.3. III. Mustafa (1754–1757)

Baran dö Tot tarafından Sürat Topçuları Ocağı kurulmuştur. Deniz Mühendishanesi açılmıştır.

1.1.4. I.Abdülhamit (1774–1789)

İstihkâm okulu açılmıştır.

1.1.5. III. Selim(1789–1807)

Avrupa'yı bir bütün halinde tanıyarak girişilen yenileşme hareketleri bu dönemle başlar. Bu dönemde yapılan tüm yenilik hareketlerine Nizam-ı Cedit adı verilir. Askeri nitelikli yenilikler yapılmıştır. Nizam-ı Cedit Ocağı'nı kurmuştur.(Askerleri yeniçeriler arasından seçilmiştir.)

İradı-ı Cedit hazinesini kurulmuş,(Nizam-ı Cedit'in giderlerini karşılamak için) donanmaya önem verilmiş, tersane ıslah edilmiştir. Deniz Mühendishanesi'ni genişletilmiştir. Kara Mühendishanesi istihkâm ve topçu subayı yetiştiren bir okul haline getirilmiştir. Dış siyasete önem verilmiştir. Avrupa siyasetini yakından izleyebilmek amacıyla Avrupa başkentlerinde ilk kez sürekli elçilikler kurulmuştur.

1.1.6. II. Mahmut (1808–1839)

19. yy'da imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmak amacıyla ıslahat yapılmıştır. II. Mahmut, 1808'de ayanlarla, sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın hazırladığı Sened-i ittifak sözleşmesini imzalamıştır. Bu belge ile padişah, ayanların varlıklarını ve elde etmiş oldukları hakları kabul etmiştir. Ayanlar da devletin emirlerine ve ıslahat hareketlerine uyacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu belge padişahın yetkilerini azda olsa ilk kez kısıtlamıştır. Ayrıca sözleşme; Osmanlı Devleti'nin ayanlara söz geçiremeyecek kadar güçsüzleştiğini göstermektedir.

Bu dönemde Alemdar Mustafa Paşa'nın çalışmalarıyla Sekban-ı Cedit ocağı kurulmuştur. Yeniçerilerin ayaklanması üzerine ocak kapatılmak zorunda kalmış ve Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüştür. II. Mahmut devlet yönetiminde köklü

değişikler yapılmasını istemiştir. Bunun için uygun ortamı beklemiş ardından eşkinci ocağını kurmuş Yeniçeri Ocağını kaldırmıştır (Vaka-i Hayriye). Böylece yenilikler karşısında direnen en önemli güç ortadan kaldırılmış, batılılaşma hareketleri hız kazanmış olmuştur.

Yönetim alanında; divan kaldırılmış, nazırlıklar kurulmuş, müsadere usulü kaldırılmış, din ve mezhep özgürlüğü sağlanmış, ilk kez askeri ve ekonomik amaçlı nüfus sayımı yapılmış, posta ve polis örgütleri kurulmuş, karantina uygulaması başlamış, memurlar için yeni bir kıyafet uygulaması başlamış, memurluklar kurulmuştur.

Kültür ve eğitim alanında; Rüstiye, Harbiye, Tıbbiye, Mızıka-yı Hümayun, Mekteb-i Ulum-u Edebiye, Mekteb-i Maarif-i Adliye açılmış. İlköğretim zorunlu olmuş. Avrupa'ya ilk kez öğrenci gönderilmiş, Takvim-i Vekay-i adlı ilk gazete çıkarılmıştır.

Ekonomi alanında; yerli malı özendirilmiş, 1838'de İngiltere ile Balta Limanı antlaşması imzalanmış sonuçta imparatorluğun çöküşü engellenememiştir. Türk sosyal hayatının gelişmesi sağlanmıştır. II. Mahmut'u daha önceki ıslahatçılardan ayıran yönü: işlevini yitirmiş kurumları ortadan kaldırarak yenilerini kurmak olmuştur.

1.1.7. Tanzimat Fermanı (1839)

3 Kasım 1839'da imparatorluğun parçalanmasını önlemek amacıyla Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Müslüman ve Hıristiyan bütün tebaanın ırz, can, namus, mal güvenliği sağlanmış. Vergiler herkesin gelirine göre toplanmış, askerlik işleri düzene konulmuş, herkes kanun önünde eşit duruma gelmiş, müsadere usulü kaldırılmıştır. Sonuçta ilk defa Osmanlı Padişahının sınırsız olan nüfus ve yetkileri üstünde bir devrim sayılan eşitliğe, yani işlerin İslam Hıristiyan farkı gözetilmeden yapılmasına dikkat edilmesidir.

1.1.8. Islahat Fermanı (1856)

Islahat fermanı, Tanzimat fermanını tamamlayan bir fermanıdır. Müslüman olmayanların Tanzimat fermanındaki hakları bir kez daha belirtilmiş ve yeni haklar tanınmıştır. Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin bir iç düzenlemesidir. Bu fermanın Paris antlaşmasında yer alması, ona siyasi bir nitelik kazandırmıştır.

1.1.9. I. ve II. Meşrutiyet (1876–1908)

23 Aralık 1876'da Genç Osmanlıların etkisi ile II. Abdülhamit tarafından ülke bütünlüğünü sağlamak amacıyla Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanı ile Osmanlı halkı ilk kez padişahla birlikte yönetime katılmıştır. Kanun-i Esasi adıyla ilk anayasa kabul edilmiştir. Fakat bunların yanında yinede son söz padişaha bırakılmıştır. II. Abdülhamit'te bu yetkisini kullanarak Şubat 1878'de meclisi kapatmıştır. Anayasayı kaldırmamış fakat uymamıştır, böylece II. Abdülhamit'in istibdat devri başlamıştır.

23 Temmuz 1908'de ittihat Terakki Cemiyetinin etkisi ile II. Abdülhamit bu sefer tahta kalabilmek amacıyla II. Meşrutiyeti ilan etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile istibdat dönemi sona ermiştir. Osmanlı devleti'nde çok partili parlamenter rejim başlamış, sansür kaldırılmıştır. Meşrutiyetin ilanından hem II. Abdülhamit hem de tutucular memnun değildir. Bu durum 31 Mart Ayaklanmasına sebep olmuştur. İsyan Mustafa Kemal'inde içinde bulunduğu hareket ordusu tarafından bastırılmıştır.

1789–1918 yılları arasındaki ıslahat hareketleri çağdaşlaşma sürecini açıklayabilmek amacıyla yukarıdaki başlıklar halinde incelenecektir.

Bu araştırmanın temel problemi 1789–1918 yılları arasındaki Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin tarih eğitim öğretimindeki yeri ve bu sürecin Lise tarih II ve III ders kitaplarına nasıl yansıdığını belirlemektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Alt Amaçlar.

Değer ölçüleri olmayan hiçbir toplum yoktur. Değerlerin kimileri, zamanın şartlarına göre değişir. Toplumlar içlerinde buldukları durumu çok beğenip kendilerini yeniliklere kaparlarsa çağ dışı toplumlar olmaya mecbur kalırlar.

1299–1922 yılları arasında yaşayan Osmanlı devleti gerek iç dinamikleriyle gereksede 1718'den sonra Avrupa'dan etkilenecek bir yenileşme çabası içine girmiştir. Geçmiş dönem çağdaşlaşma hareketlerinin incelenmesi çağdaşlaşma sürecinde bugün hangi noktada olduğumuzu görebilmemiz ve bu doğrultuda doğru kararlar alabilmemiz için önemlidir. Tarih eğitimi ve öğretimi gününü anlayan ve değerlendiren geçmişle gelecek arasında bağ kurabilen, ülkesini çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için çalışan bireyler yetiştirme açısından önemlidir.

Bu nedenle 1789'dan 1918'e Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin tarih eğitimine ne şekilde yansıdığını göstermek amacıyla şu alt amaçlar sorgulanmıştır:

1- 1789–1918 yılları arasını kapsayan Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin tarih ders kitaplarına yansımaları nasıl olmuştur?

2–1789–1918 yılları arasını kapsayan Osmanlı çağdaşlaşma süreci, ders kitaplarında sorular, resimler vs. unsurlar tarafından desteklenmiş midir?

3- Lise tarih ders kitaplarında Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin işlenişine yeteri kadar yer verilmiş midir?

4- Yenilik hareketlerini gerçekleştirenlere ve yeniliklere, ders kitabı yazarlarının bakış açıları farklı olmuş mudur?

5- Lise tarih ders kitaplarında çağdaşlaşma süreci daha çok askeri ve idari yenilikler açısından mı ele alınmış? Sosyal ve kültürel açıdan düşünülmüş müdür?

6- Tarih ders kitaplarında çağdaşlaşma süreci konularının dağılımında oransızlık var mıdır?

7- Tarih ders kitaplarında çağdaşlaşma süreci ile ilgili hazırlık ve değerlendirme soruları amacına ulaşmış mıdır?

8- Tarih ders kitaplarında çağdaşlaşma sürecinin önemine, geçmişin geleceğe ışık tutması unsuruna ve çağdaşlaşma sürecinde günümüzde hangi noktada olduğumuza değinilmiş midir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmada, 1789–1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Batı tarzı yenilikler yapmaya başladığı çağdaşlaşma sürecinin, lise tarih ders kitapları üzerindeki yansımaları araştırılmıştır.

Çağdaşlaşma sürecinin, tarih programlarında, tarih müfredat programlarında, tarih II ve tarih III kitaplarında nasıl ve ne ölçüde yer aldığı incelenmiş, bunun yanında tarih eğitiminin ve öğretiminin, kültürünü hem koruyabilen, hem de zamanın şartlarına göre kültürünü çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaştırabilen bireyler yetiştirmedeki rolüne değinilmiştir.

Tarih irili ufaklı halkalar zinciridir. Bugün yaşadığımız tarihsel bir sorunu, tarihsel sürece danışmadan sadece günümüz şartları ile çözebilmemiz mümkün değildir. Geçmişle içinde bulunduğumuz zaman arasında bağlantı kurabilme açısından 1789–1918 yılları arası çağdaşlaşma sürecinin incelenmesi önemlidir.

Osmanlı Devleti 1789–1918 yılları arasında eğitimde batı tarzı yenilik hareketlerine önce askeri okullar açarak başlamıştır. Bunun nedeni savaşlarda alınan yenilgilerdir. Tanzimat devriyle beraber eğitime verilen önem daha da artmış, eğitim devletin görevi sayılmış ayrıca eğitim devleti felakete gidişten kurtaracak yol olarak görülmeye başlamıştır. 1918'e kadar açılan okullarda tarih, coğrafya, matematik derslerinin yanına yabancı dil eğitimine de yer verilmiştir.

Bugün tarih ders müfredatlarında gerek Türkiye Cumhuriyeti inkılâplarının gerekse de Osmanlı Devleti yenilik hareketlerinin yer alması, geleceğe ışık tutması ve değerlendirme yapılması açısından önemlidir. Günümüzde de devam eden ileri-geri tartışmasını daha iyi anlayabilmemiz ve yenilik hareketlerine kendini kapayarak

katı dogmalara sığınan toplumların akıbetlerini daha iyi anlayabilmemiz ve günümüz için akılcı ve ilerici çalışmalar yapabilmemiz için dönemin incelenmesi önemlidir.

1.4. Kapsam ve Sınırlılıklar

1.4.1. Kapsam

Bu çalışma, 1789 III. Selim'in tahta çıkışından, 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasına kadar olan yüz yirmi dokuz yıllık süreci kapsamaktadır. Bu süreç içinde askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanda yapılan yenilikler ve çağdaşlaşma sürecinin tarih ders kitaplarına nasıl yansıdığı ele alınmıştır.

Araştırmada, III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemleri çağdaşlaşma aşamaları olarak ele alınmış ve dönemlerin Tarih programları ve kitaplarındaki yeri değerlendirilmiştir.

Çağdaşlaşma süreci, tarih müfredat programlarında 1976–2003 yılları arasında liselerde okutulmuş Tarih II ve Tarih III ders kitaplarında, çağdaşlaşma üzerine yazılmış kitap, dergi ve makalelerde incelenmiş, kırk üç kaynak kullanılmıştır.

1.4.2. Sınırlılıklar

Bu çalışma, 1789–1918 yılları arasındaki dönemde meydana gelen yenilik hareketlerini, bu yenilik hareketlerinin çağdaşlaşma sürecindeki yerini ve yenilik hareketlerinin tarih ders kitaplarına yansımalarını incelemiştir. Çalışmada ilk olarak Osmanlı Devleti'nin Duraklama Devri'ndeki kendi iç dinamikleriyle gerçekleştirdikleri ıslahat hareketleri incelenmiş, ikinci aşamada ise 1718'den sonraki Avrupa tarzı ıslahat hareketleri incelenmiştir. 1918'de Osmanlı Devleti'nin fiilen son bulmasından sonraki dönem araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin 1789'da başlatılmasının nedeni Avrupa'yı bir bütün halinde tanıyıp geçek anlamda Batılılaşma hareketlerinin bu tarihle başlamasıdır. Çağdaşlaşma sürecinin 1922 değil de 1918'le sonlanmasının nedeni 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin fiilen son bulmasıdır.

Araştırma 1976–2003 yılları arasındaki lise tarih programlarıyla sınırlıdır. Tarih ders kitabı olarak Tarih II ve Tarih III kitapları ve Osmanlı modernleşme sürecini içeren temel kaynaklar incelenmiştir. Bu kaynaklar içinde ağırlıklı olarak III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet konuları araştırılmıştır. Araştırmada kitapların içeriklerinin yanında önsöz, harita ve resimler incelenmeye alınmıştır. Araştırma konusu itibari ile lise tarih programlarının, ders kitaplarının, modernleşme sürecini içeren temel kaynakların, süreli yayınların ve makalelerin incelenmesini gerektiğinden zaman aksaklığı yaşanması olası sınırlılıklardandır. İncelenecek olan lise ders kitapları ve temel kaynaklar konuların ele alınışı bakımından karşılaştırılıp, değerlendirilecektir.

1.5. Tanımlar:

Islahat: Toplum hayatında ortaya çıkan, bozukluk, kötülük ve aksaklıkları düzeltmek için yapılan işler, reform (Büyük Türkçe Sözlük, 1990: 495).

İhtilâl: Mevcut otoriteye karşı örgütlü bir muhalefete dayanan, toplumdan yeteli desteği almış bir başkaldırı hareketidir (Avcı-Kara, 2007: 27).

İnkılâp: Planlı aşamalarla kısa sürede gerçekleştirilmiş, ayaklanmalarla ve yenileşme ile başarıya ulaşmış, iktidarın ele geçirilmesi sonucu toplumda köklü siyasi, ekonomik ve sosyal değişikliklerle ortaya çıkan tarih sürecidir (Avcı-Kara, 2007: 23).

Çağdaşlaşma: Gelenek gereklerinin yerine, zamanın gereklerinin insan davranışlarına yol göstermesidir (Berkes, 2002: 19).

Tarih: Tarih, tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur (Özbaran, 1997: 11).

Tarih Öğretimi: bireyleri kendi ulusal değerleri yanında barış, demokrasi, insan haklarına saygı ve hoşgörü gibi evrensel değerlere sahip bir biçimde eğiterek müfredat programı dâhilinde verilen tarih eğitimidir (ODTÜ 2000:4).

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL TEMELLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Tarih Nedir?

Tarih, sosyal bilimlerin bir dalıdır. Sosyal bilimler ve tarih öğretimi insanın ve toplumun gelişimini amaçlamıştır. Tarih geçmişi aydınlatan, günümüzü açıklayan ve geleceğe ışık tutan bir bilimdir. Tarih biliminin incelediği ve değerlendirdiği süre bir bütünlük gösterir. Zaman, birbirinden kopuk anlardan oluşmaz. Tersine birbiri ile bağlantılı olarak akıp gider. Tarihin konusu olan süre, tam bir gelişim sürecidir. Tarihin bir bilim mi yoksa bilgi dalı mı olduğu, tanımı ve felsefesi üzerine bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır.

Tarihin, insanlar için ne kadar mühim vazifeyi üzerine aldığı meydandadır. Tarih bu mühim vazifeyi ifa ederken, yalnız bu günün insanlarını tenvir ve irşat etmekle kalmıyor, bundan sonra gelecek insanlara da faydalı bir bilim oluyor (Tarih-I, 1931: 8).

Özbaran (1994: 15)'a göre tarih çalışması, geçmişin değil, geçmişten arta kalmış sürüklene gelmiş izlerin irdelenmesidir ve tarihçinin birikiminde oluşan değer yargılarından fıskıran soruların yanıtlanmış biçimidir.

Hakkı (1933: 15)'ya göre tarihi sanat ve sanatkâr faaliyetlerinden ayırmak lazımdır. Çünkü sanat tanımak için değil, icat içindir. Hâlbuki tarih icat etmez, sadece tanımak ister. Sanat enfüsi bir faaliyet eseridir. Hâlbuki tarih sanata değil, ilme ilmi faaliyetler zümresine girer.

Tarih, şimdiki zamanı ortaya çıkarmış olan bir geçmiştir. Tarih geleceğe dönük bir harekettir. Tarih insan türünün ömrüdür. Gerçek bir insan gibidir. Doğumdan şimdiye kadarki ömür sürecinin üzerinden seneler geçmiş, şahsiyet bulmuştur. İnsan çeşidi de ömrü boyunca tarihte hayat sürdürmüş ve şimdiki şekle ulaşmıştır.

Carr (1991: 37)'a göre tarih; tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur.

“Tarih doğrulanmış bir olgular kümesidir. Tıpkı bir balıkçının tablasındaki balıklar gibi, belgeler, yazıtlar vb. içinde olgular hazır olurlar. Tarihçi onları alır, eve götürür, pişirir, canı nasıl istiyorsa o şekilde sofraya koyar. Bu aşamada Tarihi Olgunun’ da ne olduğunu açıklamak gerekir. Sağduyucu görüşe göre; adeta tarihin omurgasını oluşturan ve bütün tarihçiler için değişmez olan, belirli bir takım temel olgular vardır. Örneğin, Hastings Savaşı’nın 1066’da yapılmış olması olgusu. Fakat bu görüşe karşılıklı şu iki noktayı da göz önünde bulundurmamız gerekir. Bir kere, tarihçinin asıl ilgilendiği, buna benzer olgular değildir. Şüphesiz bu büyük savaşın 1065 ya da 1067’de değil 1066’da, Eastboun ya da Birhton’da değil Hastings’de yapılmış olduğunu bilmek önemlidir. Tarihçi bunları doğru bilmeli. Fakat bu tür noktalar ileri sürülünce, Housman’ın “Kesin doğruluk bir ödevdir, erdem değil.” Sözünü hatırlıyorum. Bir tarihçiyi kesinliğinden dolayı övmek bir mimarı yapısında iyi fırınlanmış kereste, gereğince karıştırılmış harç kullandığından ötürü övmeye benzer. Bu onun işinin zorunlu bir koşulu olur, fakat onun temel işlevi değildir. Tarihçiye tarihin “Yardımcı Bilimler” denilen _kazıbilim, yazıt bilim, eski para bilimi, olayalizin bilimi vb. gibi _disiplinlerden yararlanmasına izin verilmesi, işte bu tür sorunlardan ötürüdür. Bütün tarihçiler için aynı olan ve temel olgular denilen bu bilgiler, genellikle tarihin kendisinden çok, tarihçinin kullandığı hammaddeler bölümüne girer. Kamuoyu etkilemenin en etkin yolu, uygun olguların seçilmesi ve düzenlenmesidir. Olgu çuvala benzer _ içine bir şey koymadıkça dik durmaz. Savaşın 1066’da Hastings’de yapıldığını bilmekle ilgilenmemizin tek nedeni, tarihçilerin bunu önemli bir tarihi olgu saymalarındır. Bir bilginin olgu sayılabilmesi diğer tarihçilerin bu bilgiyi geçerli ve anlamlı olarak kabul etmesine bağlıdır. Barraclough “Bizim olduğumuz tarih, doğrusunu söylemek gerekirse, hiç de olgusal değildir. Bir dizi kabul edilmiş yargılardan ibarettir.” Demektedir. Daskeshott ise “Tarih tarihçilerin yaşantısıdır. Tarihçiden başkası onu yapamaz: tarihi yapmanın tek yolu, onu yazmaktır.” der (Carr, 1991: 11–26).

Özbaran (1997: 10) Tarih, Tarihçi ve Toplum adlı kitabında tarih nedir sorusuna Fernand Braudel’in “yalnızca bir tarih, bir tarih metodu yoktur; metotlar, tarihler, merak konuları, görüş açıları vardır; yarın başka merak konular, başka görüş açıları olacağı gibi.” Görüşüyle, Michael Foucault’un “demek ki tarih insan bilimleri için hem ayrıcalıklı, hem de tehlikeli bir kabul yeri meydana getirmektedir. Her insan bilime, onu kuran, ona zemin oluşturan ve bir vatan gibi olan bir arka plan vermektedir: bu, bilginin geçerliliğinin tanınacağı kültürel alanı belirlemektedir.[...] fakat onları sınırlandıran bir hududla çevrelemekte ve evrensellik unsuru içinde gerçeklik kazanma iddialarını daha baştan yok etmektedir.” görüşüyle açıklama getirmektedir.

2.1.1. Tarih Bilinci

Tarih, beşeri olayları sebep-sonuç münasebetleri içinde inceleyen bir bilim dalıdır. Tarihi olayları ortaya koyan, insan veya insanlardır. İnsanın en başta gelen vasfı akıl, fikir, muhakeme ve idrak gibi vasıflara sahip bulunuşudur. Yani insan önce düşünür, sonra yapar. Düşünce işten önce gelir. Bu bakımdan, tarihi olayların temeli manevi değerlerdir. Yaşadığımız olaylar geçmişte oluşur veya oluşmaya başlar ve bugünkü halini alır. Geleceğin oluşması da böylece bugün içinde başlamış olur. Bu nedenle geçmişe dayanmadan bugünü açıklamak mümkün değildir. İşte geçmişteki olayları inceleyen ve değerlendiren bu bilime tarih, bu bilimle uğraşanlara ise tarihçi denir.

Sürekli bir gelişim içinde bulunan insan toplulukları, hem kendi içinde farklı değerler üretirler, hem de birbirleriyle çeşitli ilişkiler kurarlar. Bütün bu ilişkiler ve üretilen değerler dünden bugüne sürekli bir akış içindedir. Bu nedenle insanın ve insanlığın tarihini bilmek son derece gereklidir. Alışla gelmişin tersine tarih sadece siyasi olaylardan meydana gelmez, çeşitli alt alanlara ayrılır. Bu alt alanlar şunlardır.

Genel tarih: Bütün insan topluluklarının veya bir topluluğun ortaya çıkmasından bugüne kadar geçirdiği gelişimleri bütünüyle inceleyen tarih bölümüne “Genel Tarih” denir. Genel tarihte geçmiş bir bütün olarak incelenir ve ayrıntılar uzmanlara bırakılır.

Siyasi Tarih: İnsanlar nasıl yalnız yaşayamazlarsa devletlerde yalnız yaşayamazlar ve diğer devletlerle çıkarlarına göre ilişkide bulunurken belli hedeflere yönelirler. Bu türlü hedefleri gerçekleştirme yönetimine siyaset denir. Siyasi tarih denilince ise devletlerarası ilişkileri inceleyen bilim dalı akla gelir. Siyasi tarih, bir devletin dış ilişkilerini incelerken, o ilişkilere yön veren iç siyasi olayları da değerlendirir.

Ekonomi (iktisat) Tarihi: insanlar hayatta kalabilmek için maddi değerler üretirler. Üretemediklerini ya değiş tokuş ya da satın alma yoluyla sağlarlar. Bu tür üretim biçimleri ve onların dolaşımını sağlayan yollar ekonomik ilişkileri doğururlar.

Bir ülkenin gücü ekonomisine bağlıdır. Toplumun ekonomik geçmişini inceleyerek bugüne ışık tutan bilim ekonomi tarihidir.

Sanat Tarihi: İnsanın gerek dış dünyadaki güzellikleri değerlendirmesi, gerek kendi iç dünyasındaki binlerce çeşit duyguyu türlü yollarla anlatması sanatı doğurmuştur. Böylece insanda güzellik duyguları gelişmiş, bunların resim, müzik, bale, tiyatro, şiir gibi yollarla ifade eden sanatçılar çıkmıştır. Sanat insanların sorunlarıyla da ilgilenmiş bu sorunları duygulara seslenen biçimde ifade etmiştir. Özellikle sanat eseri, kökenlerini geniş ölçüde geçmişten alırlar. Bir toplumun yarattığı sanat eserlerinin geçmişini incelemek bu nedenle çok önemlidir. İşte bu alanda uzmanlaşanlara sanat tarihçisi, uzmanlık alanlarına da sanat tarihi denilir.

Hukuk Tarihi: Devletler toplum düzenini kurar ve sürdürürken belli kurallar koyarlar. Bu kuralların toplamına hukuk denir. Hukuk tarihi bir devlette hukuk kurallarının geçmişteki durumlarını, konuş sebeplerini, uygulamalarını inceleyerek günümüzdeki hukuk kurumlarının daha adaletli çalışmasına yol gösterir.

Kültür Tarihi: Bir toplumun düşünce, eğitim, bilim, felsefe alanlarında yarattığı değeri tek tek veya toplu bir biçimde inceleyen kültür tarihi diğer tarih alanlarıyla sıkı sıkıya ilişkilidir.

Dinler Tarihi: İnsanlığın gelişiminde çok önemli roller oynamış dinlerin, ortaya çıkışlarını, doğumlarını, gelişmelerini ve etkilerini inceleyen bir tarih alanıdır.

Tarihçi, geçmişi incelerken, olayları değerlendirirken onları bize bildiren yazılı veya yazısız bilgilere dayanmak zorundadır. Bu bilgileri bize veren malzemelere kaynak denilir. Tarih vesikalarla yapılır. Vesikalar eski zaman adamlarının düşüncülerinden ve fiillerinden kalmış olan izlerdir. İnsanların düşüncülerinin ve fiillerinin ardında görülebilecek izler bırakanlar pek azdır, bu izlerde, kaldıkları vakit, seyrek olarak devamlı kalırlar, herhangi bir kaza onları silmeye yeter. Hâlbuki doğrudan doğruya veya vasıta ile iz bırakmamış olan yahut görülebilecek izleri kaybolmuş bulunan her düşünüş ve her fiil tarih için kaybolmuş demektir: hiçbir vakit olmamış gibidir.

Vesikalar bulunmadıkça beşeriyetin geçmiş zamanlarından pek geniş devirlerinin tarihi hiçbir vakit bilinmeyecektir. Çünkü vesikaların yerini hiçbir şey tutamaz: vesikalar olmayınca tarih yoktur (Langlois, Selgnobos, 1937: 15).

Neden içinde bulunduğumuz zaman ve mekân ufkunun dışında şeylerle uğraşalım? Günümüzde daha geniş bakışa sahip olmamızı gerektiren pratik nedenler vardır. İnsanoğlu tek aile gibi bir şey yaratmayı başaramazsa mutlaka kendini yok edecektir. Birbirimize bu nedenle yaklaşmalıyız, Bu da birbirimizin tarihiyle yaklaşmak anlamına gelir, çünkü insan yalnızca şimdiki an içinde yaşamaz, insanlar, zihni bir zaman akışı içinde geçmişi hatırlayarak, geleceğe umut ya da korkuyla bel bağlayarak yaşarlar. Günümüzde tarihi genişlemesine incelenenin pratik nedeni apaçık ortada ve kendini güçle duyuruyor. Ama tarihi, insan soyunun tükenmesi kaygısıyla incelemeye zorlanmasaydık bile, merak duygusu bizi harekete geçirecekti; çünkü merak duygusu insan tabiatının ayırıcı melekelerinden biridir. Tam anlamıyla refah ve güvenlik içinde olsaydık yinede içinde bulunduğumuz evrene karşı merak duyardık (Toynbee, 1978: 10).

Bir milletin olmakta olan ve olacak olanı kavrayabilmesi için, her şeyden önce olmuş olanın uzun tarihi hakkında toplu ve açık bir bilgiye sahip olması gerekir. Adına tarih şuuru dediğimiz bu bilgi tarzı, dünyaya daha önemli bir noktadan bakış, olmuş olanı kendisinde aksettiren bir mihraktır. Her millet, bu mihraka bir aynaya bakar gibi bakar. Orada kendisini görür, benliğini ve âlemdeki yönünü kavrar. Varlığının manasının ve ülkü cesaretinin, vatanperverliğinin, kahramanlık ve savaşlarının nedenlerini oradan çıkarır. Ulusal tarih, bir milletin hiç değişmeden devam eden kuvveti bütün varlığıdır. Türlü türlü kavgalarının, heyecanla başlamış acı tatlı hatıralarının, bitip tükenmeyen kaynağıdır. Milli şuur, türlü türlü mücadelelerden doğar ve kuvvetlenir. Toplum şuuru ve kolektif tasavvurda diyebileceğimiz tarih şuuru, bunca değişmelere rağmen değişmeyen benliğimiz ve kişiliğimiz demektir. Bizi fani olmaktan kurtaran bütün zaman ve mekânların üstünde devam etmemizi sağlayan da bu şuurdur. Bir toplum bünyesi bakımından, meselâ aşiret devrinden derebeylik durumuna ve oradan millet haline geçebilir. Yahut ekonomik fonksiyonu bakımından, feodal istihalden büyük endüstriye

yükselebilir. Fakat yüzyıllar boyunca vukua gelen bunca değişmelere rağmen sabit kalan bir taraf vardır ki, o da, işte tarih şuurudur (Mete, 1966: 9).

Tarih sevgi bahsine gelince kati olarak denilebilir ki tarih bir mevhumadır. Bu mevhumeyi bazı insanlar hayallerinde mücessem görürler; ondan bazen nefret ederler, bazen de hayranlıkla bahsederler. O mücessem gördükleri şey ise, geçmiş saatlerin, günlerin, haftaların, yılların yığıntısından başka bir şey değildir (Kemal, 1975: 1).

Denilebilir ki tarih, insanlığın bir aynasıdır. Biz o aynaya baktığımız zaman ilkel insandan zamanımıza kadar olan milletlerin yaşayışlarını, savaşlarını, kültürlerini ve medeniyetlerini görüyoruz. Tarih bize, bizden evvelki insanların durumlarını bildirdiği gibi, bizden sonra gelecek nesillere de geçmişin iyi ve kötü yanlarını öğretir.

Tarih bilinci ve sevgisi'nde asıl olan ise şuurdur: insanlığın bütün geçmişi içinde bizlerin hayatını zenginleştirebilecek ve değiştirebilecek olan şeyler nelerdir? (Garaudy, 1995: 7)

2.2. Tarih Öğretimi Nedir?

2.2.1 Amacı

Tarih öğretiminin nasıl olması gerektiği yöntemi, amacı üzerine bugüne kadar birçok çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Önceden tarih, geçmişin olaylar defteri olarak kabul edilir ve öğrenciye olayları sırasıyla öğretmeye önem verilirdi. Hâlbuki geçmişin önemli, önemsiz olaylarını sıralamakta tarih oluşturulmadığı gibi bu olayları öğretmekle de tarih öğretilmiş olmaz.

Tarihin en önemli amacı, çocuğu içinde yaşadığı sosyal hayat hakkında aydınlatması diğer bir değişle o çocuğa sosyal ve ulusal hayata uyum sağlatmasıdır. Tarihin bu görevi, yerine getirebilmesi için yalnızca eski olayları göstermesi yeterli değildir. Tarih eski olayları araştırıyorsa, amacı yalnız bu eski olayları öğretmek değil, insanlığın bugünkü hayata ulaşmak için geçirdiği evrim dönemlerini meydana çıkarmak ve bu şekilde şimdiki daha iyi kavratmaya çalışmaktır. Çocuklarımızı

ilerleme düşüncesini telkin için insanın uzun yıllardan beri yavaş yavaş geçirdiği ilerleme dönemlerini göstermek zorundayız. Eğer tarih, yalnız eski olayları incelemekle yetinseydi, okullarda öğretim için fedakârlık göstermeye değmezdi.

Tarih, insanlığın siyasi, iktisadi ve medeni evrimini gösterir. Düşünürlerin bir kısmı, siyasi, bir kısmı iktisadi evrime tarih derslerinde birinci dereceden önem vermeye eğilimli olduğu gibi, bir kısmı da genellikle uygarlığın evrimine önem vermeyi lüzumlu görürler. İngiliz tarihçi freeman “tarih, geçmişin siyasetleridir.” diyor. Bu düşüncede olanlara göre tarih daha çok siyasi kurumların ve siyasi kurumların siyasi yönetim tarzının evrimini gösterir. Tarih, hükümetin kökenini zapt ve idare için yapılan mücadeleleri, partilerin ortaya çıkışı ve gelişmesini, siyasi ekollerin ve bugünkü siyasi kurumların evrimini göz önüne almalıdır. Diğer taraftan tarihin insanlığın özellikle iktisadi evrimine önem vermesine taraftar olan düşünürler, iktisadi ihtiyaçları, bütün sosyal hareketlerin kaynağı olarak görürler.

Tarihin, iktisadi evrime sıkıştırılması düşüncesi, tarihin amacını uygarlığın bütün canlı yönlerine genişletmek isteyenlerin kuvvetli itirazlarını çekmiştir. Bu düşüncelere göre; tarih ilmimizi, sanatımızı, iktisadi örgütümüzü, dini ve ahlaki ideallerimizi oluşturan her şey üzerine bile kuşbakışı bir manzara göstermeli ve çocuğa; dini hoş görünen ifade ve basın özgürlüğünün, temsili hükümetin, demokratik kurumların seçim hakkının parasız ve zorunlu tahsilin sosyal ve insani örgütün evrimi hakkında bilgi vermelidir. Ancak, bu yolda verilen tarih, çocuğu toplumsallaştırarak, milli bir birey haline getirecek bir araç olur.

Tarih, milletin geçirdiği hayatı çocuğa öğretmekle, onu millete bağlayan bağları kuvvetlendirmiş olur. Bir bireyi mensup olduğu millete bağlamak için, bugünkü hükümet tarzını ona öğretmek ya da milli görevleri kendisine telkin eylemek yeterli değildir. Her birey, milletin doğuşunu geçirdiği evrimleri, eski ve yeni ideallerini öğrenmek zorundadır. Ancak bu suretle, o birey, milletin geçmişte ve şimdiki bütün fedakârlıklarını, evrimin her safhasında attığı atılımları, yarattığı idealleri yakından görür ve ancak bu şekilde milletine sarsılmaz bağlarla bağlı olduğunu hisseder. Mensup olduğu milletin, bütün hayati safhalarını sempatik bir nazarla izleyen birey, milliyet sevgisini, yurt aşkını daha derinden hisseder.

Tarih derslerinin ilkokula konması I. Meşrutiyet öncesine rastlar. Saffet Paşa'nın 1 Eylül 1869 tarihli “ Maarifi Umumiye Nizamnamesi” nin altıncı maddesi “Sıbyan mektepleri”nde eğitim öğretim süresi dört yıl olarak belirlemiş ve bu okullarda okutulacak dersler belirlenerek programa “ Muhtasar Tarihi Osmanî “ ve “Tarih-i Umumi” isimli tarih dersleri konmuştur ve ilkokul birinci sınıf hariç tüm sınırlarda tarih dersine yer verilmiştir.

Ülkemizde süre gelen Tarih Öğretimi ve anlayışı günümüze kadar çeşitli devrelere ayrılabilir. Türk tarihi köklü bir geçmişe sahiptir. Anadolu Selçukluları zamanında moda olan edebi Tarihçilik, Osmanlı çağında yerini Vakanüvisliğe bırakmıştır. Meşrutiyet önceki dönemde tarih dersleri tamamen dini esaslara dayalı bir anlayışla verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin uzun bir dönemini kapsayan bu anlayışla yetişecek nesillere daha çok İslam Tarihi ağırlıklı konular verilecek, bu tarih şuuru ile öğrencilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde (1839–1876) Tanzimat'ın ilanından sonra İslam Tarihi ağırlıklı anlayış ile beraber gelişen ve yeni açılan okullarda Osmanlılık akımının da etkileriyle Osmanlı Tarihi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin tarihide okutulmaya başlanmıştır (Özçelik, 1996: 24–25).

Meşrutiyet döneminde Milliyetçilik akımının etkileriyle isyan ve bağımsızlık hareketleri görülünce, bir kısım Türk aydınları arasında Türkçülük akımı ön plana çıkmaya başladı. Tarih alanında Türkçülük hareketi aslında siyasi bir mahiyet almadan önce kültürel bir hareket olarak, Sultan Abdülaziz devrinde ortaya çıkmış, daha sonrada bu kültür hareketine siyasi bir maliyet kazandırılmıştır. Bu nedenle bu gelişmelere paralel olarak tarih anlayışında bir gelişme ve değişme olmuştur. Milliyetçilik ilkesinin ön plana çıkması milli tarih anlayışını gündeme getirdiği gibi ülkemizde tarih biliminin önem kazanmasına yol açmıştır (Özçelik, 1996: 26).

Türk Tarihçiliği II. Meşrutiyet dönemi sonrasında Cumhuriyet idaresinin Türkiye' de kurulması sayesinde bugünkü çizgisine ulaşmıştır. Millilik ve çağdaşlık özelliklerine yönelen yeni tarih anlayışının oluşması Atatürk' ün tarihle ilgilenmesi sayesinde mümkün olmuştur. Milliyet esasına göre dünya topraklarının paylaşılması esaslı bu tarihlerde ön plana çıkmaya başladığından kurulan müdafayi

hukuk Cemiyetleri milli tarih ile ilgilenmiş ve bu olda yayınlar yapmışlardır. İngilizler başta olmak üzere Anadolu'yu paylaşmak isteyen Yunanlılar, Fransızlar ve İtalyanlar tarihi tahrif ederek, tarih faktörünü milletimize karşı kullanmak istemişler ve buna dayanarak işgallerini haklı göstermeye çalışmışlardır. Kurtuluş Savaşı bu düşüncelere bir tepki olarak doğmuş ve başarılı olmuştur. Bu nedenle M. Kemal Atatürk tarih çalışmalarına özel bir önem vermiş, tarih çalışmalarını destekleyerek teşvik etmiştir. “ tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir yazan yapana sadık kalmazsa hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet olabilir.” Diyen Atatürk, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni (Türk Tarih Kurumu)1931 yılında kurmuştur (Özçelik, 1996: 26–27).

Tarih öğretmenlerinin öğrencilerinde hedeflenen davranış değişikliklerini meydana getirebilmesi için, sosyal bilimler ve tarih öğretiminin amaçlarını çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Bu alanın genel amaçlarının yeterince bilinmemesi durumunda, okullarda okutulan tarih dersleri; isim, rakam, sayı ve maddelerin öğretildiği bir ders olmaktan öteye bir işlev göremeyecektir.

Tarihin içinde yer aldığı sosyal bilimler insanı, toplum ve ağırlıklı olarak insan-insan, insan-toplum ve insan-eşya ilişkilerinin sistemli bir biçimde incelenmesini amaçlayan, bilimsel yöntemle uygun düzenli bilgiler olarak tanımlanmaktadır. Sosyal bilimler öğretimine dayalı dersler, bir yandan öğrencileri yüksek öğretime hazırlarken, diğer yandan da toplumdaki rol ve sorumluluklarını bilen, uyumlu, etkin ve problem çözen ve değişimle baş edebilen bireylerin yetiştirilmesini hedeflemiştir (Demircioğlu, 2005: 8–12).

1983 tarihli Müfredat programında tarih öğretmenin amaçlarından ilki tarih boyunca kurulmuş büyük medeniyetler, insanlığa hizmet etmiş milletler ve devlet adamları hakkında genel ölçüde yer kazandırırken, Türk tarihine, kültür ve medeniyetine geniş ölçüde yer vererek, Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişi ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetleri, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki büyük payını öğretip kavratmak, onların milli duygularını daha bilinçli ve köklü kılmaktadır.

Tarih öğretimi yoluyla öğrencilerin kişilik gelişimi, sosyalleşme ve vatandaşlık eğitimine katkıda bulunma amaçlanmaktadır (Dilek, 2002: 52).

Günümüzde tarih öğretimine yüklenen misyonun ışığı altında, alanın genel amaçlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Ahlaki gelişim için tarih öğretimi
- Uygarlıkların, değerlerin ve kültürün nasıl geliştiğini öğrenmek için tarih öğretimi
- Toplumunu daha iyi tanımak için tarih öğretimi
- Milli kimlik gelişimi ve iyi vatandaş yetiştirmek için tarih öğretimi
- Mevcut ideolojik yapının öğrencilere benimsetilmesi için tarih öğretimi
- Öğrencilerde hoşgörü anlayışının gelişimi için tarih öğretimi
- Öğrencilere deneyim sağlamak için tarih öğretimi
- Demokratik bakış açısı kazandırmak için tarih öğretimi
- Empatik bir bakış açısı kazandırmak için tarih öğretimi
- Geçmiş hakkında sağlıklı bilgilenmek için tarih öğretimi
- Dili öğrenme ve kullanma becerisi için tarih öğretimi
- Değişimin yaşamı nasıl etkilediğini öğrenmek için tarih öğrenimi
- İnsan haklarına duyarlı bireylerin yetiştirilmesi için tarih öğretimi
- Mantıksal ve bilimsel düşünebilme yeteneği kazandırmak için tarih öğretimi

- Çağımızdaki sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların nedenlerinin anlaşılması için tarih öğretimi
- Günümüzü daha iyi anlamak ve yorumlamak için ihtiyaç duyulan temel kavramların öğrenilmesi için tarih öğretimi
- Geçmiş, bugün ve gelecek bağlantısını kurabilmek için tarih öğretimi
- Geçmişten ders almak için tarih öğretimi (Demircioğlu, 2005: 21-22-23).

Yukarıdakilere ek olarak tarih öğretiminin amaçları konusunda şunları da söyleyebiliriz:

- Tarih bilimi kültürel mirasımızın en önemli parçasıdır.
- Tarih karşılaştırma, çözümlenme, sentez ve öteleme gibi eğitimsel becerileri geniş oranda geliştirir.
- Tarih dünya vatandaşlığı için eğitimde hayati bir unsurdur.
- Tarih yerel konumumuzun gelişmesini sağlar
- Tarih toplumu kaynaştırır

Türk okulları söz konusu olduğunda ise tarih dersi, sosyalleşme ve vatandaşlık eğitiminde bir araç olarak düşünülmektedir. Tarih eğitimi vatandaşlık duygusu, moral ve kültürel değerleri aşılama açısından Türk toplumunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere düzenlenmiştir. Sosyal bilgiler eğitimi programının tarih kısmı, öğrencileri kendi ulusal kimlik, kültürel miras ve Türk toplumunun değerlerinin farkına varma, açısından ulusal tarihin önemli olaylarını kapsamaktadır. Öğrencilerin ulaşacağı bu farkındalığın demokratik toplum içinde sosyal gelişimin sürekliliğine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Türk okullarında tarih öğretiminin amacı bir bakıma ahlâk, hukuk ve vatandaşlık eğitimine hizmet vermektir. Türk milli eğitim programının sosyal bilgiler dersinde öğrenciler:

Ailesine, milletine, vatanına, Atatürk inkılâplarına ve ilkelerine bağlı, çalışkan, araştırmacı, inceleyici, fedakâr ve fazilet sahibi iyi bir vatandaş, mükemmel bir insan olarak yetişirler. Şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar; milletin geleceğine olan güvenlerini arttırır ve Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar. Tarih milletimize ve insanlığa hizmet etmiş olan Türk büyüklerini tanır; onlara karşı ilgi ve sevgi duyarlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına dayanan milli demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu bilir; cumhuriyet rejiminin özelliklerini ve önemini kavrarlar (Dilek, 2002: 52).

20. yy. insanlık tarihinde yepyeni ve birçok yönüyle öteki yüzyıllardan daha değişik bir dönemin açıldığı çağdır. Küreselleşme sürecine giren dünyada, yeryüzü ölçüsünde işbirliği olanakları gelişmiş, dünyadaki bütün ulusların çıkarlarıyla barış arasında güçlü bir bağ kuran koşullar oluşmaya başladı. Barışın her devlet için önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak kadar yaşamsal bir çıkar haline gediği çağımızda, tarih öğretimine çok önemli misyonlar yüklenmiştir. Günümüzde bireyleri kendi ulusal değerleri yanında barış, demokrasi, insan haklarına saygı ve hoşgörü gibi evrensel değerlere sahip bir biçimde eğiterek barışın egemen olduğu bir dünya yaratmak, tarih öğretiminden beklenen en önemli amaç olmuştur (ODTÜ, 2000: 4).

Dünyadaki bu yeni yaklaşım tarih öğretiminde; Milliyetçi Tarih anlayışı yerine Milli tarih anlayışını öne çıkarmayı, ulusal, yerel, bölgesel, kıtasal tarih ile dünya tarihi arasında uygun dengeleri kurmayı, siyasi ve askeri tarihten çok kültürel, ekonomik ve sosyal tarihe yer vermeyi, gençlerimizin diğer toplumlara yönelik olumsuz imajlarını ortadan kaldırarak onlara olumlu bir bakış açısı geliştirmeleri konusunda yardımcı olmayı, böylece toplumlar arası yakınlaşmaya katkıda bulunmayı, gençlere tarih bilgisinin yanı sıra eleştirel, analitik düşünce ve araştırma becerisi ile geçmişi daha değişik açılardan görebilme yeteneği kazandırmayı, toplumu statik tarih anlayışından kurtarıp dinamik tarih anlayışına kavuşturmayı, gençlerimize tarihi kullanarak dün, bugün, yarın zaman boyutları arasında köprü kurabilme becerisi kazandırmayı, gençlere demokratik, insan haklarına saygılı,

barışçı, toplumsal sorumluluk taşıyabilen, sorunlara çözüm yolları getirebilen biçimde yetiştirmeyi hedeflemektedir (ODTÜ, 2000: 4–5).

Sırf bilgi olsun diye bilgi vermek 21. yy.’ da çocukların yetişmesi, yetiştirilmesi açısından yeterli değil. Artık öğrencilerin eleştirel düşünmesini istiyoruz. Bunun için öğretmenlerin yakın geçmişi, uzak geçmişine göre daha fazla anlatması öğrencilerin olaylara daha değişik perspektiflerden bakabilmesini sağlaması gerekir. Geçmişi çok kültürlü bir bakış açısıyla ele almak gerekir; değişik bakış açıları çok kültürlülük el ele gidiyor. Tarih eğitiminin işlevi hoşgörülü, kültürlerin ve dinlerin çeşitliliğini kabul eden öğrenciler yetiştirmektir (Köymen, 2003: 72–73).

Küreselleşen, bir başka deyişle ulus devletlerin aşılma sürecine giren dünyanın her yerinde tarih öğretiminin yeniden düzenlenmesi gündeme gelmektedir ya da gelecektir. Ulus devletlerden oluşan bir dünyada tarih kitaplarının konularını ve yazım biçimlerini büyük ölçüde ulusçu ideolojiler bekliyordu. Oysa ulus devletlerin aşılması küreselleşmenin gerçekleşmeye başladığı ve barışçı bir dünya düzeni arayışlarının yaygınlaştığı bir dünyada böyle bir tarih yazımı çağdışı hale gelmiştir. Uluslar arasında ayrılıklar inşa etmeye “ötekiler” oluşturarak çatışmaya gerekçeler bulmaya dönük bir tarih yazımı yerine uluslar arası köprüler oluşturmaya, dostluk ve yardımlaşmaya kaynaklık edecek bir tarih yazımına olan gereksinim her geçen gün daha çok duyulmaktadır (Özbaran, 2003: 35).

2.2.2. Tarih Öğretiminin Yöntemi

Öğretim ve öğretme yöntemi aslında insanlık kadar eskidir. İlk insanlarda bildikleri bir şeyi başkasında öğretmek için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Öğretim işleminin sistemli hale getirilerek bir yöntem olması insanlık tarihine göre oldukça geridir. M.Ö. 469–399 yıllarında eski Yunanistan’da yaşayan Sokrates “ kendini tanı” ilkesinin bir sonucu olarak soru-cevap ve tartışma yöntemine önem vermiştir. Öğrencisi Eflatun buna “ideler teorisi”nde ki düşünceleri ile sezgisel düşünce ögesini katmış böylece daha etkili bir yöntem kullanmıştır (Özçelik, 1996: 65).

Öğretim yönteminin ilk kullanılan adı “didaktik”tir. Didaktik kelimesini ilk kez eski yunan filozofları kullanmıştır. Bu eğitimciler hitabet sanatı ile günümüzde de geçerli olan bazı eğitim ve öğretim fikirlerinin temelini atmışlardır. Yine bu dönemde her şeyin bir düzen içerisinde öğretilmesi, öğretimin kolaydan zora, bilinenden bilinmeyene gibi öğretim ilkelerinin bugüne kadar bilinen ilk savunucularından biri olan Ratke, her şey deneyden ve gözlemden geçmelidir demektedir. XVII. yy eğitimcilerinden J.A. COMENIUS, öğretime getirdiği şu ilke ile ün yapmıştır: “Önce gözlem, sonra düşünme daha sonra konuşma.” (Özçelik, 1996: 65–66).

Bizde ise öğretim yöntemine ilişkin fikirler 1839’da başlayan Tanzimat döneminden sonra Avrupa’ya öğrenime giden ve yurda döndükten sonra öğretmen okullarında görev alan Selim Sabit Efendi ile başlar. Bu eğitimcimizin “ öğretmen rehberi” anlamına gelen “Rehnüma-i Muallim” adlı eseri bizde yazılan ilköğretim yöntemi kitabı olarak kabul edilmektedir. Selim Sabit Efendi’nin bu kitabında öğretimde çocuğun merak ile ilgisinden ve eşyadan hareket etmek, bireysel eğitime yer vermek gerektiğinden söz etmiş, ayrıca soru-cevap yöntemine göre eğitim yapmak gerektiğini de savunuyor.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yukarıda adları sayılan yabancı eğitimcilerin çeşitli eserleri Avrupa ve Amerika’ya giden veya buralarda öğretim görüp yurda dönen eğitimcilerimiz tarafından Türkçeye kazandırılmıştır (Özçelik, 1996: 68–71).

Genel olarak bir tarih dersine ne kadar çok olay katılırsa, öğretmenler daha çok geleneksel yöntemi kullanır; çünkü bu durumda öğretim daha hızlıdır. Ama tarih derslerinde ne zaman daha çok kaynaşma ve kişisel algılamaya gerek duyulsa, öğretmenler sorular sormak ve interaktif öğrenme yöntemine geçmek zorunda kalır. Bu farkı anlatabilmek için katı ve yumuşak sözcükler kullanılabilir. Örneğin; yumuşak öğretim soru ve yorum ağırlıklıdır. Katı öğretimde ise kurallar, olaylar ve olayların sonuçları vurgulanır. Tarih olaylarla uğraştığında çok katıdır; yorumlamaya gidildikçe giderek yumuşamaya başlar. Bir tarih dersinde hem katı, hem de yumuşak öğretimi kullanırız (Köymen, 2003: 29).

Sosyal bilimler ve tarih öğretimi uygulanırken kullanılabilecek çeşitli yol ve tekniklerden istifade edebilir. Bunlar anlatım, grup çalışması, soru-cevap ve tartışma, bireysel çalışma, oyunlaştırma ve örnek olay çalışması yöntemleridir. Öğretmen bunlardan birisini kullanabileceği gibi konulara göre her biri için ayrı ayrı yöntemleri de uygulama yoluna gidebilir (Özçelik, 1996: 74–75).

2.2.3. Tarih Ders Kitapları

Altmışlı yıllarda ders kitabının öğrenciyi dış dünyaya ve dünya tarihine açan ilk araç olduğuna inanılmaktaydı. Yirminci yüzyılın sonuna yaklaştığımız bu dönemde ders kitabı önceden sahip olduğu gücü kaybetmiştir. Fakat bu ders kitaplarının içeriklerinin kontrolüne gerek olmadığı anlamına gelmez. Bunların önemi sürmeye devam etmektedir. Çünkü hükümetlere bastırılan ders kitapları onun bakış açısını, yani devlet propagandasını yansıtan ya da pek çok ders kitabının kullanıldığı ülkelerde kabul edilmiş devlet ideolojisiyle ilgili bir medyadır. Ders kitaplarının rolüyle ilgili bilmemiz gerek bir noktada ders kitaplarında yer alan tarihsel ön yargılar ve kalıplaşma düşüncelerin ortaya çıktıkları toplumun egemen görüşleri yansıttığıdır. Bilgiyle dolu dünyamızda ders kitapları var olan bir düşünceyi sonuç olarak iyileştirebilecekleri gibi, kötüleştirebilirde (Özbaran, 1994: 285–286 tarih ögr.).

Türkiye’de lise tarih ders kitaplarında çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Fakat ders kitapları giderek küçülmekte ve incelmektedir. Ancak pedagojinin temeli hep aynı. Esas olarak metinle birlikte birkaç fotoğraf ve harita var. 1995 yılına kadar da pek bir şey değişmemiş, 1990’ların sonuna doğru renk girmeye başlamış ders kitaplarına, ama bu kadar. Her bölümden sonra bir dizi soru var ya da derse hazırlamak için sorular hazırlanmış, ama buradaki sorular da sorgulanmalı. Çünkü bu sorular yönlendirici ve belli bir cevabı olmaya yönelik biçimde ifade edilmiş (Köymen, 2003: 112).

Avrupa’da bulunan ulusal ve bölgesel tarih öğretmeni 21 Nisan 1993 tarihinde resmi olarak bir birlik oluşturarak Euro Clio tarih öğretmenleri birliğini

kurmuşlardır. Bu birlik iyi bir ders kitabının nasıl olması gerektiği konusunda şu ilkeleri benimsetmiştir:

1-Sınırları zorlayıcı olmalıdır.

- Nihai yanıtları sunduğu iddiasında olmamalıdır.
- Yeni sorulara ve kişisel araştırmaya kapı açacak nitelikte olmalıdır.
- Öğrencilerin eleştirel düşünme yeteneklerini açığa çıkarmalı kendi kişisel yargılarını geliştirmelerini sağlamalıdır.

2-Akif ve yaratıcı olmalıdır

- Bağımsız öğrenme yeteneğini pekiştirmelidir.
- Öğrencilere öğretmen olmadan da kitabı kullanabilmelidir.
- Öğrencilerin yaparak, yaşayarak, kendi deneyimleriyle öğrenmelerini yardımcı olmalıdır.
- Öğrenci beceri ve davranışlarının gelişmesine katkıda bulunmalıdır.
- Öğrencilerin bireysel gelişmelerine yardımcı olmalıdır.
- Çeşitlenmiş ödev, görev ve etkinlikler içermelidir

3- Akademik ve eğitsel anlamda en iyi olmalıdır.

- Modern tarih yazımı ve pedagojinin vardığı noktayı yansıtmalıdır
- Gerçeğin peşinde olmalıdır.
- Ulusçu ön yargı ve eğilimlere öncelik tanımadan yazılmalıdır.
- İçerdiği bilgiler doğru olmalıdır

4- Çok yönlü / çoğul perspektifli olmalıdır.

- Geçmişe ilişkin yorumları çoğulu bir yaklaşımla sunmalıdır.
- Farklı görüşleri savunan kaynakları da kapsmalıdır.
- Önyargı, klişe ve stereotiplere karşı koymalıdır.
- Toplumsal cinsiyet, insan hakları, çok kültürlülük ve fırsat eşitliği, etnik ve dinsel azınlıklar gibi tarih eğitiminin yeni alanlarına yer vermelidir.
- Yerel, bölgesel, ulusal, Avrupalı ve küresel perspektifleri arasında dengeli bir yaklaşıma sahip bulunmalıdır.

5- Yaş grubuna ve yeteneklere uygun olmalıdır.

- Hedef kitleyi oluşturan yaş grubuna yönelik olmalıdır.
- Okuyucunun düzeyini dikkate almalıdır.
- Hem çocuğa sunulan veriler hem ondan beklenenler anlamında ödev, görev ve etkinlikler çeşitlilik içermelidir

7.-Müfredatı (ders programını) bütünüyle kapsmalıdır.

- Ders programının tümünü kapsmalı, ancak, deneysel ve müfredat dışı çalışmalara da yer ve zaman bırakmalıdır.

8- Çekici olmalıdır.

- İçerdiği metinler ve görsel malzemeyle çekici olmalıdır.
- Konulara eşlik eden görsel malzeme yalnızca süsleme amaçlı değil, işlevsel kaynak malzeme niteliğinde olmalıdır.

9.- Yardımcı malzemelerle, bilişim ve iletişim teknolojisiyle bağlantılı olmalıdır.

- Edebiyat yaptırımlarına, yardımcı kitaplara, multi medya ve bilgi teknolojisinin diğer ürünlerine referans içermelidir.

10.- Dersler arası ortak çalışmalara olanak tanınmalıdır.

— Öğretmen ve öğrencilere öteki derslerle ilişkilendirilebilecek konu ve proje önerileri içermeli, disiplinler ve dersler arası geçişliklere olanak sağlamalıdır (Köymen, 2003: 211–212).

2.2.4. Nasıl Bir Tarih Eğitimi

Türkiye’de tarih eğitiminin temel sorunları, ders kitaplarındaki yetersizlikler, sınıf pratiği ve derslerimizde kullandığımız yöntem ve tekniklerde yaşanan aksaklıklar, tarih öğretimini kuşatan iktisadi koşullar ve demokrasiye ilişkin sorunlar ve son olarak siyasal ve toplumsal sorunların öğrencilerle yüzyüze geldiğindeki etkileridir (Köymen, 2003: 142).

Tunçay’ın 1975’de Felsefe Kurumu’nun düzenlediği “Türkiye’de Tarih Öğretimi” seminerinde ilk ve orta öğretim kurumlarımızın tarih kitapları hakkında eleştirel bir envanter bildirisi sunmuştur: bu bildiride iki noktayı vurgulamıştır. Birincisi kitaplarda Türk Tarihi Tezi’yle doruğuna ulaşan milliyetçi görüşün yol açtığı saptırma ve çarpıtmalar vardır. Bu tür üstünlük duygusu yaratmayı amaçlayan övünge abartmalar ve karşımıza aldığımız toplulukları küçülten yergiler, olgusal yanlışlardan çok daha önemlidir. İkincisi, tarih diye öğrencilere kesin bir dogmatiklikle, açıklanmayan ve tartışılmayan, ancak ezberlenebilecek bir takım bilgiler yüklenmekteydi. Bu durum ise, tarih dersinin sevilmemesine sebep olduğu gibi, bilgi edinme yöntemlerini göstermediği içinde, yaratıcı bir biçimde bilgi üretme hevesinin körletilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Her şeyin başı insan olduğu için, onun kafa yapısının oluşmasında, eğitiminin katkı ve etkisi azımsanmamalıdır. Hiç değilse, eğitimle çağdaş dünya değerleri açısından, barışçı bir tarih anlayışı hedeflemek doğru olacaktır. 500 yıl önce İstanbul’u aldığımızı sevinmekten ve 300 yıl önce Viyana’yı alamadığımızı hafıylanmaktan vazgeçmeliyiz. Bu tarihsel gerçekler, hümanist bir toptan tarih yaklaşımıyla anlatılmalı, çocuklarımız ve gençlerimiz askeri zaferler kazanmaya değil, bilimlere katkıda bulunmaya ve sanatsal yaratıcılığa özendirilmelidir. Türkiye’de yaşayan insanlar, aslında, tıpkı dünyanın başka yerlerindeki gibi

yaşamı ve barışı severler. “Türklerin militarist ve şoven” olduğu doğru değildir. Bunlar bize yüklenen, yaratılmak istenen niteliklerdir. Ne yazık ki, yerleşik eğitim bürokrasisi böyle koşullandırılmıştır. Yinede esas amacımız, devlete itaatkâr teb’a değil, demokratik bir toplumun hak ve özgürlüklerine sahip çıkacak yurttaşını yetiştirmek olmalıdır (Özbaran, 1997: 55–56).

2.3 Çağdaşlaşma Nedir?

Çağdaşlaşma ya da bir diğer adıyla modernleşme, geleneksel toplumdan modern toplum tipine doğru evrilen bir toplumsal değişim süreci olarak tanımlanırken modernleşmenin toplum derinliklerine etki etme özelliğine dikkat çekilmektedir. Bu açıdan çağdaşlaşma toplumun, evrensel yasalara bağlı bir biçimde “birbirini izleyen ve sonrakinin öncekine oranla daha üstün olduğu aşamalı bir evrim niteliğinde anlaşılmakta ve temelinde bir ilerleme fikrini barındırmaktadır.

Çağdaş kelimesi köken olarak yakın tarihin bir ürünü olarak nitelenebilir. Buna rağmen kavramın kökenini Orta çağ Latincesi dönemine kadara götürmek mümkündür. Bu dönemde “çağdaş” kavramı çeşitli dillerde yaşanan ve geçmişte yaşamış yazarları ayırt etmek için kullanılmaktaydı. Yedinci yüzyıla gelindiğinde “modernity (çağdaşlık) “, “modernizers (çağdaşlaştırıcılar)” ve modernization (çağdaşlaşma) terimlerinin çoğu kez teknik anlamda kullanıldığına rastlanılmaktaydı. Uygarlık kelimesi, uzun zamandan beri var olan ve XVI. yy.’da kullanılmakta olan uygar(civilis), uygarlaştırmak (civiliser) kelimelerinden hareketle yaratılmıştır.

Modernleşme dönemi bir toplumun kendi tarihi değildir. Modernite adı verilen dış dinamik harekete geçen toplumlar, aldıkları bu kumaştan kendilerine bir elbise dikmeye çalışırlar. Modernleşme yoluna giren her toplumun kendine has bir tarzılığı vardır. Neticede her toplumun modernleşmesi kendine göredir. Modernleşme günümüzde geçerli olan değerlerin benimsenmesi, yaşayış tarzına uyum, ilim ve teknolojiye yaratıcı katkıda bulunma olarak tanımlanmaktadır.

Çağdaşlaşma genel olarak her bakımdan içinde bulunduğumuz zamanın gereklerini benimseme, o gereklere uyma ve yerine getirme demektir. Bir diğer tanım olarak da gerek zihniyet, gerekse kurumlar açısından, çağın gerektirdiği yaşam

tarzına geçme, geçebilme demektir. İleri ülkeler gösterdikleri siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerle içinde buldukları çağın uygarlığını temsil etmek üzere belli bir düzey çizerler. İşte bu düzey çağdaş uygarlık düzeyidir.

Modernleşme karmaşık bir süreçtir. Tek bir değişkene indirgenemez. Tek bir eksen etrafında açıklanamaz. Modernliğin resmi, birbirinden farklı unsurları, alt parçaları içerir. Bir dizi, iç içe değişken, modernleşme ile birlikte harekete geçer. Söz konusu karmaşıklığın önemli boyutları arasında, sanayileşme, kentleşme, okur yazarlıkta artış, genel olarak okullaşmış nüfus oranında artış, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlaşması, siyasete olan ilginin artması ve tabii toplumsal mobilizasyon sayılmalıdır. Bütün bu değişkenler, karşılıklı birbirini etkilemek suretiyle karmaşık bir modernleşme süreci oluştururlar. Sayılan değişkenlerin hareketiyle, siyasi meşrutiyet anlayışında da köklü değişimler olur. Siyasi otorite-toplum ilişkileri, birey-otorite ilişkileri mahiyet değiştirir. Siyasetin toplumla bütünleşmesinde üslup farklılıkları ortaya çıkar, modernleşmenin karmaşık bir süreç oluşturması, bu sürecin açıklanmasını ve süreci yaşayanların değişimi kavramalarını ciddi ölçüde zorlaştırır. Karmaşıklık, aynı zamanda çelişkiler, yeni ve hiç bilinmeyen zıtlasmalar, yeni toplumsal husumetler ve uzlaşmalar demektir. Başka bir ifadeyle modernleşme, modernleşen toplum ve modernleşen siyaset, kendilerini yeni baştan örgütleyen, yeni kavramları, yani anlayışları gündeme getiren alanlar anlamına gelir.

Modernleşme birbirini tamamlayan ve etkilerini giderek arttıran süreçlerin tamamını ifade eder. Bu anlamda kaynakların seferber edilmesi ve kapitalleştirilmesini, üretim güçlerinin gelişmesini, emek ve çalışma verimliliğinin yükseltilmesini içerir. Keza, merkezin bir siyasi örgütün kurulmasını ulusal kimliğin yaratılmasını gerektirir. Bunlara siyasi katılımı, kent yaşamını ve kamunun eğitimini imkân dâhiline sokan hakların yaygınlaştırılmasını eklemek gerekiyor. Sözü edilen değişimlerin altında da kuralların ve değerlerin laikleşmesi yatar. Modernleşme, sistemli ve belirli bir düzenliliği, karşılıklı bağımlılığı yaratır. Yukarıda sayılan değişkenlerden birinde olan hareket, şu veya bu oranda diğerleri üzerinde etkide bulunur. Bu nedenle modernleşme süreci, bu süreci yaşayanlar tarafından oldukça türdeş bir olguymuş gibi algılanır. Değişkenler, tek bir eksene indirgenmeden kendi

aralarında etkileşirler. Modernleşmeden nasibini alamayan hemen hemen hiçbir alan, hiçbir faaliyet kalmaz, dolayısıyla süreç kısmı bir süreç değil, top yekün bir süreçtir.

Modernleşme geriye dönüşsüz bir süreçtir. Sözü edilen değişimlerin, bir süre sonra aksi yönde hareketi söz konusu değildir. Hiç değilse, görgülü düzeyde böyle bir değişime tanık olunmamıştır. Modernleşme, gerçekten insanlık tarihinin tanıdığı bazı toplumsal durumların sayfalarını kapatmıştır. Kapanmış olan sayfaların, tekrar ve aynı biçimde açılmasını bekleyemeyiz.

Modernleşme, birçok sorunu çözüme bağlarken, yanı sıra kendisi yeni sorunlar yaratmaktadır. Sorun modernleşmeyi sihirli değnek gibi algılama sorunudur. Modernleşme nihayet toplumsal bir gerçektir ve her toplumsal gerçek gibi insanların yaşamına artıları ve eksileriyle birlikte girer. Yine belirtelim ki, modern toplum, geleneksel toplumdaki daha üstün bir toplum değil, sadece farklı bir toplumdur. Modernleşme ile birlikte, toplumun gündemine belki o zamana kadara hiç tanık olmadıkları türden yeni çatışmalar, yeni husumetler girer. Pek tabii, yani fırsatların da ortaya çıktığını belirtelim. Modernleşme durağanlığın hareketliliğe dönüşmesidir düzenin yanı sıra düzensizlikten itibaren yeni düzenlerin kurulmasıdır. Modern toplum siyasetin ve genel olarak toplumsal yapının kırılganlaştığı bir ortamdır. Her gün yeni siyasetlerin yazıldığı yazılmış olanların değiştirildiği, mirasın içeriğinin farklılaştığı bir toplumdaki söz ediyoruz. Bundan böyle, artık âlemin hiç değişmeyen nizamı yoktur. Değişim ve yeni, âlemin sürekli nizamı haline gelmişti

Modernleşme tarihte daha önce eş görülmemiş bir değişim sürecini ifade eder. Bu yarattığı yenilikler, sunduğu imkânlar kadar, doğal olarak oldukça sancılı ve gerilimli de bir süreçtir. Batıdan başlayarak tüm dünyaya yayılan modernleşmenin temel özelliği, her şeyden önce insan eliyle kurulmuş, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel tüm yapıların değişime uğraması olmuştur. Yakın dönemde ki her devlet, her toplum, her birey bu olguyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Her birinin bu meydan okuma karşısında aldıkları tutum, kendi geleneksel alışkanlıklarını ve pratiklerini takip etse de genellikle kararsız ve belirsiz olmuştur.

Aydınlanma hareketlerine dayalı olan modern kelimesi Latince modernus kelimesinden türetilmiştir. Modernus ise Latince “ moda” dan türetilmiştir ki bu kelimenin anlamı “ hemen şimdi” demektir modern kelimesi Latince Modernus şekliyle ilk defa 5. yy.’da kullanıldı (Kızılcılık, 1994: 87).

Temelde bir zaman kavramı olan “modernus” köken olarak, eskiye ve antikiteye karşı ortaya atılmıştır. Terim olarak “modern” daha gerilere giden bir tarihçeye sahip olsa da 18. yy. ‘da ortaya çıkan modernite projesi, aydınlanma düşünürlerinin nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme konusunda gösterdikleri oğlan üstü bir düşünsel çabadan ibarettir. Ama., özgür ve yaratıcı bir biçimde çalışan çok sayıda bireyin katkıda bulunduğu bir bilgi birikimi insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanılmaktı. Doğa üzerinde bilimsel hâkimiyet, kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal afetin rast- gele darbelerinden kurtuluşu vaat ediyordu. Bir aydınlanma projesi olarak tanımlanan modernizm projesinde nesnel ve evrensel bilim düşüncesi, buna bağlı olarak evrensel ahlak ve hukukun alabilirliği temel parametrelerdir (Şaylan, 1996: 18).

Osmanlı modernleşmesi kendine özgüdür; zira modernleşen diğer toplumlarla birçok ortak paydayı taşımakla beraber; farklılıklar ve özgün yönler, izlediği hatayı belirlemiştir.

Osmanlı toplum düzeni, yaklaşık olarak 1550 yılına kadar çağına göre oldukça tutarlı ve dengeli bir nitelik taşımaktadır. Sosyal-ekonomik ve idari düzen bir yandan devleti, görevlerini ve kurumlarını, öte yandan insan ve dünya görüşünü dengelemiştir. Osmanlı toplumundaki bu denge son derece hassas noktalara sahiptir. Bu denge çeşitli sebeplerden dolayı sarsıntılar geçirmiş ve Osmanlı Devleti bu sarsıntılara karşı vaktinde önlem almayınca geri kalmaya ve çökmeye mahkûm olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin gerileme olgusunu açıklamaya toprak mülkiyeti rejiminin bozulması ile başlamak, yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde toprak mülkiyetinin devlete ait oluşu feodal beylerin belirmesini önledi. Tımar ve zeamet toprakları büyük servetler yaratmayacak ölçüde tutuldu. Kendisine tımar verilen kimse toprağın verimli bir şekilde ekilip biçilmesinden ve elde edilecek üründen payını almaktan sorumlu idi. Devlet bu sistemle iki büyük yarar sağlamaktaydı. Bunlardan birincisi, vergi toplayıp bunu gene görevlilerine dağıtma külfetinden kurtulmasıydı. İkincisi de toprakların verimli bir şekilde kullanılmasını güvence altına almış olmandı.

Başlangıçta çok iyi işleyen bu düzen XVI. y.y.'ın yarısından itibaren bozuldu. Bu bozulmanın başlıca nedeni Kanuni Sultan Süleyman'ın en parlak günlerinde başlayan ondan sonrada bir türlü önü alınamayan enflasyondur. Bu enflasyonun da başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, ilk açık deniz yolculuklarından Avrupa'ya akan kıymetli madenlerin özellikle gümüşün Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek piyasada o zamana kadar görülmemiş bir para bolluğuna yol açması, ikincisi de devlet giderlerinde görülen devamlı artıştır.

16.yy.'ın sonundan itibaren belirmeye başlayan ve içeride yeni gelir kaynağı olarak görünen "iltizam" usulü de Osmanlı sisteminin çöküşünde rol oynadı. İltizam usulüyle devlet belli bir yörenin vergi gelirini belirli bir süre için bir mültezime peşin para karşılığında satıyordu. Bir kere bu hakkı alan mültezim devlete peşin olarak verdiği parayı fazlası ile çıkarabilmek için, gelirini satın aldığı yörenin köylüsünü alabildiğine sömürmeye başladı. Devlet iltizam usulünü önceleri üçer yıllık sürelerde denemişti. Ne var ki devletin para ihtiyacı arttıkça bu süreler giderek uzadı. Bu durum Batı Avrupa'da feodalitenin bütün gücünü yitirdiği ve burjuvazinin belirlediği sırada Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ayağı eşrafa, bir ayağı da ayan'a dayanan derebeylik düzenini ortaya çıkardı. Avrupa'dakine benzer bir üretici burjuva sınıfı gelişemedi. Osmanlı Devletinin gerilemesinde ve giderek ekonomik bağımsızlığından taviz vermesinde burjuva sınıfının yokluğunun da büyük payı olsa gerekir.

Osmanlı Devletinin modernleşmeye ayak uydurmayıp gerileme devrine girmesinin bir nedeni de ilmiye sınıfının bozulmasıdır. Bu sınıf başlangıçta batıda ki ruhban sınıfı gibi kapalı ve sınırlı bir zümre değildi. Ancak 16.yy.'ın ortalarından

İtibaren Osmanlı ulemasının, kendisini Batı'dan üstün görmesi ve kendisini aşma düşüncesinden vazgeçip daha önce yetişmiş olan ulemanın bilgilerini öğrenmeyi yeterli görmesi; hem Osmanlı ulemasının dünyada ki bilimsel gelişmelerden uzak kalmasına, hem de imparatorluğun hızla gerilemesine sebep oldu.

Avrupa da sosyal ve fen bilimlerinin öncüleri bir bir ortaya çıkarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'nın hızla terk ettiği Ortaçağ skolâstik düşüncesi ve onun sosyal yapıda ki uzantısı feodal yapı, yavaş yavaş kendisini hissettirmeye başladı. Böyle bir ortamda Osmanlı toplumunda sosyal, felsefe, tarih felsefesi ve ekonomi politik ortaya çıkamazdı. Bu itibarla, 18.yy.'ın en önemli olaylarından biri olan Fransız ihtilali de bu yönde bir düşünce değişikliği uyandıracak anlamda yorumlanamadı. Geleneksel güçler, üst düzey devlet idarecilerinin çoğunlukla kişisel gayretleri ile gerçekleştirmeye çalıştıkları ordunun modernleştirilmesine bile uzun süre direnmeyi başardılar. Bir dönem ilmin odak noktası olmayı başaran medreselerde, İslam dini dünyaya büyük önem verdiği halde insanları yalnız ahirete hazırlayan kurumlar haline geldi. Böylece devletin yükselmesinde büyük pay sahibi olan âlimler son dönemde gerilemenin odağı, isyanların destekleyicisi, rüşvetin merkezi durumuna geldiler.

Genel olarak ifade edilecek olursa Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinden uzaklaşıp gerilemesinin nedenleri arasında şunlar gösterilebilir:

- Duraklama Devrimi'nden itibaren Osmanlı yöneticilerinde ve yönetimde bozulma başlamıştır. (I. Ahmet'in veraset sistemini “en büyük ve ev akli başında” olanın başa geçmesi şeklinde değiştirmesi ile tahta deneyimsiz padişahlar geçmiştir. Rüşvet ve iltimas padişahı, halka kadar her kesime yayılmıştır.)
- Macaristan'ın fethinden sonra imparatorluk doğal sınırlarına ulaşmış, daha fazla genişleme şansı bulamamıştır.
- Osmanlı Devleti Avrupa'da gelişen savaş teknolojilerine ayak uyduramamış ve düzenli Avrupa orduları karşısında yenilgiye uğramaya başlamıştır.

- Kapitülasyonlarla gayrimüslim Osmanlı tebaasının bir nevi himayesine hak kazandıklarını iddia eden yabancı devletlerin tersiyle, Hıristiyan tebaanın hükümet tarafından idaresinde bazı problemler ortaya çıkmıştır.
- XVII. Asrın ortalarından sonra, harpler bir gelir kaynağı olmaktan ziyade büyük masraflara yol açmıştır.
- Bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti tebaasını milliyetçilik akımının etkisinden uzaklaştırarak, birleştirememiştir.
- Tımar sisteminin bozulması, Yeniçeri Ocağı'na devşirme sistemine ters bir şekilde asker alınması ile ordu bozulmuştur.
- Ganimetlerin azalması, savaş ve saray masraflarının artması ile maliye bozulmuştur.

Fransızca' dan gelen laicisme'e eş olarak kullanıp Türkçe' ye girmemiş olan secularism sözcüğü “çağdaşlaşma” sözcüğüne hem anlam, hem köken açısından yakındır. Saeculum sözcüğü çağ anlamına gelir ki Arapça' da bunun karşılığı olan “asır” olarak kullanıyordu. Temiri “muasırlaşmak” biçiminde kullanan Ziya Gökalp anlamı hiç bilinmeyen bir sözcük buldu. “zenim” biçimindeki bu sözcük, Gökalp' in kendi yazılarında bile tutunamadı, kendisi muasırlaşmak terimini sonuna değin kullandı.

Çağdaşlaşma kavramında bir sorun, toplum yaşamının hangi yanları üzerinde gelenek gereklerinin yerine, zamanın gereklerinin insan davranışlarına yol göstermesi sorunudur.

Değer ölçüleri olmayan hiçbir toplum yoktur. Ancak bazı değerler zamanın gereklerine göre değişince, zamanla katılaşma, kireçleme eğilimi gösterirler. Toplumun bireylerini birbirlerine kenetleyen çok güçlü birlik vardır. Kişiler değişmez kurallara uyararak yaşamayı çok rahat ve kolay bulurlar; yaşamaları, yaşlanan kişilerin damarlarının sertleşmesi gibi katılaşmıştır. Kişiler böyle bir durumu çok beğenirlerse de değişme zorunluluklarının sillesini yenmeyen toplumda yoktur.

Çağdaşlaşma konusunda asıl sorun, kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitsel, cinsel, bilgisel yaşam alanlarında daralması, etkisizleşmesi sorunudur. Bu alanın hemen hemen hiçe inmesi eğilimi olduğu için, buna karşı olanlar gerici adını hak ederler. Bu nitelikte başını kaldırdığı ya da durmaz diye kolunu kaldırdığı zaman başka çeşitten bir savaş başlar. Bu savaş artık din-devlet savaşı değil, ileri-geri savaşı olur. İlerleme ve gelişme ile tutma ve dengeleme gibi iki amacı gerçekleştirme çabası biçimini alır. Hatta kimi zaman halk-devlet arası çatışma, aydın-yobaz arası çekişme ya da dengeleşme, millet-devleti, millet-toplumu olma biçimine girer (Berkes, 2002: 18–23).

Araştırmanın bu bölümünde Osmanlı modernleşme sürecinin temel özelliklerine yönelik bilgiler yüzyıllar şeklinde incelenecektir.

2.3.1. 17. Yüzyıl Islahatları (Duraklama Devri)

Duraklama, yükselme devrine göre toprak kazancının azalması, imparatorluğun genişlemesinin yavaşlaması anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti bir fetih devletidir, gücü fetihlerdeki başarıya dayanmaktadır. Gelişmenin durması gelir kaynaklarının azalmasına neden olmuştur. Tarım ve ticaretten sağlanan gelir yeterli değildir. Savaşlar uzun sürmekte, çok masrafa karşılık az kazanç elde edilmektedir. Bu nedenle Osmanlı Maliyesi giderek bozulmaktadır.

Ordudaki bozulmanın ilk nedeni ise devşirme kanununa uymama olmuştur. III. Murat devrinde askerlikle ilgisi olmayanlar, yeniçeri ocağına alınmış böylece devşirme geleneği bozulmuştur. Yükselme devrindeki sınırları koruyabilmek için sürekli asker alan kapıkulu ocaklarındaki asker sayısı arttırılırken (özellikle yeniçeriler) Tımarlı Sipahilere verilen önem azalmış, Tımarlar askerlikle ilgisi olmayan kişilere dağıtılmıştır. Devletin bütçe açığını kapatmak için bazı Tımarlar mukataa (geliri doğrudan hazineye giren, vergisi mültezimlerce toplanan toprak) haline getirilmiştir. Yeniçeri Ocağı' nda evlenme yasağı, başka bir meslekle uğraşmama yasağı uygulanmaz olmuştur. Avrupa' daki savaş ve silah sistemleri de izlenmeyince Osmanlı ordusu, askeri üstünlüğünü yitirmiştir.

Tımar sisteminin bozulması, tarımsal üretimi azaltmış, Anadolu' da güvenlik bozulmuştur. Bu aksaklıklara, padişahların yetersizlikleri, rüşvet ve iltimasla memuriyetlerin elde edilmesi, gelir kaynaklarının azalması ve ordudaki bozukluklar eklenince ayaklanmalara ortam hazırlamıştır.

Oysa geri kalışın temel nedeni, XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa' da başlayan yenilik hareketlerine uymamaktadır.

Büyük imparatorlukların yıkılışı daima büyüleyici bir ilgi konusu olmuştur ve günümüzde, imparatorlukların haşmetinin çöküşüne sevinenlerin ve ağlayanların her ikisi içinde yeni bir kesinlik kazanmıştır. Osmanlı imparatorluğunun yıkılışı da ciddi olarak incelenmekle beraber, bu ilgiden uzak kalmamıştır. Osmanlı tarihinin yarım bin yılı hala en çok ihmal edilen inceleme alanlarından biridir. Hem Türkiye'de hem Batı da yapılan son araştırmalar imparatorluğun başlangıcı ve sonu hakkındaki bilgimizi artırmış olmakla beraber, onun yıkılış sürecine pek az ışık tutmuştur (Lewis, 1998: 21).

XVII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu her alanda gerilemeye başlamıştır. Özet olarak denilebilir ki gerilemeler, yönetimde sosyal ve ekonomik hayatta, kültür ve düşünce hayatında açık bir şekilde kendisini göstermeye başlamıştır. Bu sırada yönetim deyince hemen akla gelen hükümet, saray ve orduda bozulmalar başlamasıdır. Osmanlılar, bu yüzyılda Avrupa ordularında görülen teknik ve lojistik gelişmeleri takip edememişlerdir. Bu devrin önemli bir düşünce adamı olan Koçi Bey'e göre yönetimde görülen bozulmaların başlıca nedeni, eski kanun ve nizamlara uyulmaması, bunların yerini rüşvet ve iltimasın almış olmasıdır. Bu nedenlerin yanında Osmanlı gerilemesini büyük ölçüde hızlandıran bir başka neden daha var ki o da, XVI. Yüzyıl başlarından itibaren dünya ticaret yollarının değişmiş olmasıdır.

Avrupa da Amerika'nın keşfinden beri yapılan işler, Osmanlı ekonomik hayatına önemli darbeler indirmiştir. Osmanlı para birimi akçe idi. Diğer Akdeniz ve Avrupa devletleri gibi Osmanlılar da para basmak için kıymetli modern darlığı çekiyorlardı. Bu yüzden de gümüş madenleri devletin kontrolü altında idi. Para

darlığına birçok çare bulmak üzere, akçenin ayarını bozmak, kenarlarını yıpratmak gibi tedbirler aldığı oluyordu. Ancak yenedünyanın keşfinden sonra bu dünyanın değerli madenlerinin Akdeniz ülkelerine ulaşması, durumu birden bire değiştirmiştir. Batıdan gelen bu beklenmedik ucuz ve bol gümüş akını, Osmanlı mali durumu üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Bu zamana kadar kıymetli maden darlığının yarattığı sıkıntılarla uğraşan Osmanlı yöneticileri, bu kez birden bire artan gümüşün ortaya çıkardığı yeni ekonomik krizi önlemek gücünü gösterememişlerdir. Ekonomik sıkıntının bir nedeni de XVII. y.y.' da devletin memur ve asker kadrolarının daha önceki yüzyıla oranla büyük ölçüde artmış bulunmasıdır. Koçi Bey ve Kâtip Çelebi'nin verdikleri bilgilere göre daha XVI. y.y. başlarından itibaren giderek sipahi sayısı azalmış, buna karşılık ücretli asker yani Yeniçeri sayısı artmıştır. Kâtip Çelebi'nin verdiği rakamlara göre 1567 yıllarında 48.000 olan yeniçeri sayısı, 1620'lerde 100.000'e çıkmış bulunuyordu. Osmanlı tarım sisteminin verimli olmasından birinci derecede sorumlu bulunan sipahilerin sayılarının azalması, bu sistemde bazı bozulmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sipahilerin barış zamanındaki başlıca işleri kendi yönetimleri altında bulunan tımar, ya da zeametlerde verimli bir tarım yaptırmaktı. Ancak zamanla sipahilerin sayıları azaldı ve bunların yerine birtakım saray mensup ve gözdeleri almaya başladı. Bu yeni yöneticilerin, sorumluluklarını üzerlerine almış buldukları yerlere gitmedikleri de görülüyordu. Böylece Osmanlı tarım hayatı, tam verimsizlik içine girmiş bulunuyordu. Bu sıralarda Osmanlı toplumunda Avrupa da ki ne benzer bir sermaye sınıfı mevcut değildi. Tarımın bu şekilde gerilediği sıralarda, sanayi hayatının tarıma göre biraz daha iyice olduğunu söyleyebiliriz. Bunun nedeni esnaf loncalarının kurallarının sağlamlığıdır. Sanayide kesin gerileme, yerli sanayinin piyasayı dolduran batı mallarıyla rekabet edemez hale gelmesiyle başlamıştır.

XVI. yy. ortalarından bu tarafa menderese programlarından matematik ve felsefe gibi derslerin çıkarılmış bulunması, bilim hayatının gerilemesinin ve düşünce hayatının durgunlaşmasına yol açmıştır. Zamanla Müslümanlar, klasik İslam uygarlığının kendi kendisine yeterli bir hale gelmiş bulunduğu inandır olmuşlardı. Böyle bir anlayışın sonucu olarak, XVI. y.y. 'a kadar bilindiğine göre Latince bir

vakayiname dışında, Latince ya da başka bir Batı dilinden herhangi bir eserin, Müslüman milletin diline çevrildiği görülmemiştir (Akşin, 1993: 249–251).

Esas olarak, Osmanlı imparatorluğu, bir orta çağ zihniyeti ve ekonomisiyle – fakat hiçbir orta çağ devletinin hiçbir zaman taşımak zorunda kalmadığı bir bürokrasi ve devamlı ordunun ek yüküyle – bir orta çağ devleti olarak kaldı veya bir orta çağ devletine döndü hızla modernleşen devletler dünyasında pek az yaşama şansı vardı (Lewis, 1998: 36).

Sultanlar batının meydan okumasına parça parça reformlarla, özellikle orduda reform yaparak karşılayabileceklerini düşündüler. Bu düşünce, sorunu bir süre için çözdü; ancak uzun dönemde sorun askeri değil, yapısalı. Bizzat toplumda temel değişiklikler yapmak gerekiyordu ve yeniçeri ordusuyla ulemanın desteklediği tutucular, kendi konumlarını zayıflatacak reformlara uymayı reddettiler. Toplumda, Sultanı tutuculara karşı çıkmaya yöneltecek herhangi bir güç, ne bir burjuvazi ne de bir toprak sahibi aristokrasisi vardı. Sultan kendi devletinin kölesi haline gelmişti.

Genellikle Osmanlı'nın Avrupa karşısında zayıflaması olarak betimlenen şey, yetenekli yöneticiler sorunuyla sadece kısmen ilişkiliydi. Bu durum daha çok, sürekli değişme kaybeden Avrupalı saldırgan rakipleriyle ilişkilerinde Osmanlılar için bir yük oluşturan zamanı geçmiş siyasal ve soysal ekonomik yapılardan kaynaklanıyor. Osmanlılar, reform yapmaya, iç ve dış meydan okumaları karşılamak için kendi kurumlarını düzenlemeye devam ettiler ve çekiş süresini uzatmayı bir ölçüde başardılar. Ancak kendi sikkeleri Amerika' dan altın ve gümüş akını nedeni ile değer kaybına uğradıktan sonra, istikrarlı bir emperyal para oluşturmayı ya da muazzam bir kırsal artık sağlayacak bir toprak vergisi sistemini gerçekleştirmeyi başaramadılar. Nihayet 18. yy.' da, Avrupa mobilyalarının ve modalarının yeni bir hayat sağlayacağı umuduyla ithal ederek hâkim sınıfları batılılaştırma girişimlerinde bulundular, ama bu da bir çözüm olmadı (Ahmad, 2006: 34–35).

2.3.2. 18. Yüzyıl Islahatları (Gerileme Devri)

XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla geçiş, tarihimizde önemli bir dönüm noktasıdır. XVII. yüzyıl boyunca, Osmanlı Devleti, devleti ayakta tutan her alanda

gerilediği bir sırada, Osmanlı aydınları, kurtuluşu kanuni dönemi kanun ve nizamlarının yeniden iyi bir şekilde uygulanmasında bulmuşlar, kuvvet yoluyla bu uygulamalara girişerek, devlete yeni bir canlılık getirmeye çalışmışlar, batıdan yani Avrupa'dan herhangi bir şekilde örnek almak gereğini duymamışlardır. Bu tutum, kuşkusuz, Osmanlı yönetici ve aydınlarının hala kendilerini, her alanda, Avrupalılardan üstün saymalarının bir sonucu idi.

1683 II. Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı orduları birbiri ardına yenilmeye başlamış denizlerde üstünlük Avrupalılara geçmiş; sömürgeci bazı Avrupa devletleri dünyanın diğer yerlerine, hatta Müslümanların yaşadıkları ülkelere yerleşmeye başlamışlardı. İşte bu olaylar karşısında Osmanlı yönetici ve aydınları Avrupalıların hiç olmasa, askerlik alanındaki üstünlüklerini kabule başlamışlardır. Böylece tarihimizde, XVIII. y.y. başlarından itibaren ilk defa, Avrupa'dan askerlik sanatı ile ilgili bazı yeni metotların alınması şeklinde başlayıp, giderek Osmanlı kurumlarının bazı örnek ve metotlarına göre düzenlenmeye çalışılması şeklinde ortaya çıkan çağdaşlaşma hareket ve çalışmaları başlamış oldu. Bu yeni hareket XVIII. y.y. başlarında “ Lale Devri” adı verilen bir dönemde bu düşünce değişikliğinin ifadesi olarak kendini gösterdi. (Akşin, 1993:274- 275).

2.3.2.1. Lale Devri

18. yüzyılın 1718'den 1730'a kadar ki on iki yıllık dönemini “ Lale Devri” olarak nitelendirmek ve sözünü ettiğimiz yeni yönün başlangıcı olan uyanışla bunu çağrıştırmak adet olmuştur. Bunu adlandırmanın asıl nedeni, saray ve devlet adamlarının savaş yerine barış politikası içinde bir barış ve gelişme dönemi açtıkları sanısıdır. Hâlbuki bu dönemde ve arkasından gelen yıllarda ne kalıcı bir barış dönemi gelmiş, ne iç huzur sağlanmış, ne de toplum refaha yönelmiştir. 1723'te bir Afkan Türk'ü olan Nadir Şah'ın zapt ettiği İran'la çeyrek yüzyıl süren savaşlar başlamış, 1730'da bir esnaf yeniçeri ayaklanması olmuş, padişah düşürülmüş, Lale Devri ileri gelenleri yok edilmiştir. Bu koşullar altında şimdi gözden geçireceğimiz ilk çağdaşlaşma fikirleri ve girişimleri siyasal düzende bir iyileşme sağlamadığı gibi göreceğimiz önemli fikirler uygulanma fırsatı bulunmamış, bunlar toplumca tutulmamıştır (Berkes, 2002: 42).

İlk reform teşebbüsünün esas sorumlusu, 1716’ da sadaret kaymakamı ve 1718’ den 1730’a kadar sadrazam olan Damat İbrahim Paşa’dır. Barış sağlanır sağlanmaz 1719’da Viyana’ ya bir elçilik heyeti, 1721’de de Paris’e Yirmisekiz Mehmet Sait Efendi’yi “Vesait-i umran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ittıla ederek kabil-i tatbik olanlarının takriri” talimatıyla elçi olarak yolladı. Bu umran ve eğitim araçlarından biri, göreceğimiz gibi, matbaa idi (Lewis, 1998: 46).

Ekim 1720’de Paris’e gönderilmiş olan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, gezip gördüğü yerleri, anı ve gözlemlerini anlatan, bugün bie zevkle okunan bir Sefaretname yazmıştır. Bu seferat name, Osmanlı Tarihinde batıya açılmış ilk pencere olarak önem taşımaktadır. Sefaretname’de yazılanlar, özellikle Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’yı etkilemiş, paşanın başta İstanbul olmak üzere memlekette yapmak istediği yeniliklerin başlıca ilham kaynağı olmuştur. Gerçekten yirmi sekiz Çelebi Mehmet Efendinin Paris’e beraberinde götürdüğü oğlu Said Mehmet Efendi, oradan aldığı ilhamla Osmanlı Türkiye’sinde ilk kez bir basımevinin kurulmasına öncülük etmiştir.

Böylece Batıdan ilk kez olarak askerlik alanı dışında, Osmanlı kültür ve düşünce hayatına büyük etkiler yapacak bir teknik yardım kabul edilmiştir. Bununla birlikte belirtmemiz gerekir ki, basım makinesinin icadından hemen hemen üç yıla yakın bir zaman sonra Osmanlılarca benimsenmesinde adı geçen Said Mehmet Efendi kadar, belki ondanda daha fazla, bu dönemin ilginç bir kişisi olan İbrahim Müteferrika’nın rolü olmuş, onun, bu konuda takdirle anılması gereken emeği geçmiştir (Akşin, 1993: 275).

İbrahim Müteferrika’nın çağdaşlaşma tarihi açısından matbaa kurmaktan daha önemli olan yanları vardır. İbrahim Müteferrika, Türk dilinde matbaanın ilk kurucusu olarak ün kazandığı için, Osmanlı militer düzeninin çağdaş Avrupa yöntemlerine uyacak biçimde ıslah edilmesi sonundaki rolü unutulmuştur. İbrahim Müteferrika ilk kez “Nizam-ı cedit” terimini ve ideolojisini işlemiştir.

1705–1711 ya da 1711–1714 yılları arasında Müslümanlık’ ı savunmak için Risale-i islamiye adında bir kitap da yazmış, müteferrikalığa ve haregan rütbesine

kadar yükselmiştir. Adnan Adıvar, İbrahim Müteferrika'nın bilim tarihi ile ilgili yanını iyice belirtmiştir. Risale-i İslamiye adı altında yazdığı eseri, katoliklik' e papalık' a ve teslis inancına hücum olan bir polemiktir. İbrahim Müteferrika, bilim alanında Avrupa'da teokrasiye karşı olan büyük bilim önderleri ayarında özgün bir bilim adamı olmamakla birlikte, coğrafya ve mıknatıs hakkındaki yazılarından, Osmanlı tarihinin en büyük bilgini olan Kâtip Çelebi'nin eserlerine yaptığı katkılardan onun hem Batı'da ki hem Doğu'da ki bilim alanlarını tanıyan bir kişi olduğunu anlarız. İbrahim Müteferrika 53 yaşında iken bir eser daha yazmış ve I. Mahmut'a sunmuştur. Bu eserle yeniçeri isyanında matbaaya karşı şeriat adına bir saldırı olmadığı ifade edilmiştir.

Müteferrika yeni coğrafya buluşlarıyla Avrupa ticaretinin dünya ölçüsünde genişlemekte olduğunu, bundan ötürü fizik ve astronomi gibi bilimlerle bugünkü jeopolitik anlamındaki coğrafya bilgisinin devlet yönetimindeki önemi üzerinde durur. Bu bilgilerin gelişmediği bir ülkede güçlü bir devlet olmayacağını anlatır. Osmanlı'nın Avrupa'daki yenilikleri izlemesine işaret eder. Bu vesileyle, ilk defa olarak Avrupa'da yeni askerlik kuruluşlarını, bu kuruluşların gerektirdiği silah değişikliklerini, taktik ve strateji yeniliklerini anlatırken “ Nizam-ı Cedit” terimini kullanır. Bu terimi kullanan ilk odur. “nizam” terimi eski bir Osmanlı terimidir; “Dünyanın değişmemesi gereken geleneksel düzen anlayışı yerine çağdaş düzen kavramını ilk getiren adamdır (Berkes, 2002: 50- 54).

1727 tarihinde olması kolay olmamıştır. Hattatlar ve yeniliğe karşı olanların tepkileriyle karşılaşmışlar, bu nedenle de şeyhülislam'dan fetva almayı uygun görmüşlerdir. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, basım işinin kolaylığı, fazla zahmet çekmeden çok sayıda kitap basılabilmesi ve böylece kitap fiyatları da ucuz olacağından herkesin kitap edinmesinin kolaylaşacağı gibi düşüncelerden bahisle, dini eserlerin basılmaması şartıyla olumlu fetva vermiştir. İbrahim Müteferrika'nın evinde kurulmuş olan bu ilk basımevinde 1729'da basılmış ilk eser Arapça'dan Türkçe'ye iki ciltlik bir sözlüktür. (Van Kulu Lügati) . İkinci basılan kitap ise Kâtip Çelebi'nin Osmanlı denizciliğine ait olan ünlü eseri Tuhfet'ül Kibar fi Esfar'l-Bihar'dır. Basımevinde 1730 patrona isyanına kadar altı eser daha basılmış,

yeniliklere karşı olanların yürüttükleri bu isyan, padişah III. Ahmet'in tahttan indirilmesine ve Damat İbrahim Paşanın hayatına mal olmuştur. 1732 yılında dokuzuncu eserinde basıldığı basımevinde İbrahim Müteferrika yönetimindeki çalışmalar 1736 yılına kadar sürmüştür. Ayrıca İbrahim Müteferrika, basılan kitaplarda kullanılmak üzere Yalova'da bir kâğıt fabrikasının kurulmasını ve burada çalışmak üzere Polonya'dan üç usta getirilmesini sağlamıştır. Müteferrika 1745 yılında ölmüş, 1746'da kurulmuş olan Yalova kâğıt fabrikasında Avrupa'da makbul sayılan arslan damgalı kâğıtlarla yarışabilecek nitelikte kâğıt yapımına başlanmıştır (Akşin, 1993: 276–277).

Osmanlı çağdaşlaşma düşüncesi dışarıdan hiçbir etki almaksızın, kendiliğinden çıkmış değildir. 1717 sonlarında İstanbul'a gelmiş olan Hüjno grubunun başında bulunan Rachefort (Berkes 2002: 42) adlı bir Fransız subayı Osmanlı ordusunun bir yabancı mühendis subay kıtasının teşkili için taslak sunmuş, fakat bir sonuca ulaşamamıştır. (Lewis 1998: 47) Hügnolar, Fransa'da Katoliklikten ayrılıp Protestan olan kişilerdir. 1598'de çıkarılan Nantes Fermanı ile protestanlık resmen tanınıyorsa da hügnolara bir çeşit azınlık hakları tanınmıştı. Katolik baskıları artıp Nantes Fermanı kaldırılınca hügnolar 18.yy boyunca Fransa dışına göç ettiler. Hügnolar 1716–1717 yıllarında Osmanlı topraklarına yerleşmek için hükümetten izin almaya çalıştılar. Hammer'in bir Fransız subayı olduğu söylediği Rachefort, İbrahim Paşa ile görüşerek Bab-ı Âli hizmetinde bir fen kıtası kurulması üzerine bir proje sunmuştur. İkinci teklifi ise Avrupa yöntemleriyle kurulup yetiştirilecek olan bir fen subaylığı örgütü teklifidir. Fransa'da hügnolar ve askerlik alanında ki en ileri gelen kişilerdir. Osmanlı'ya Nizam-ı Cedit terimini ya da terimin kendisini değilse bile kavramını ilk getiren belki bu hüjno subayı Rachefort olmuştur. Çünkü Nizam-ı Cedit terimi aslında siyasal değil, militer bir terim olarak başlamıştır. Fransızca'da ki regiment sözcüğü de “nizam” sözcüğünün tam karşılığı olan Latince bir kökten gelir.

Rachefort'un başka bir teklifine göre, Osmanlı Devleti'nin çekmekte olduğu sıkıntısının başlıca nedeni, Avrupa ile ticaretinin yarattığı dengesizliktir.

Hügnoların getireceği teknik bilgilerle yerli hammaddeleri kullanacak yeni bir sanayi kurulabilirdi ve bu ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlayacak biricik çare

idi. Rachefort projesinin son iki fikrinin o zamanın Osmanlı devlet adamlarının aklına yetkin geldiği meydandadır. Ama yine biliniyor ki hügnoların kabul edilme isteği reddedilmiştir. Rachefort projesinin benimsenmeyişinin nedeni şeriat taassubu değil, Katolik taassubu ve Fransız ticaret çıkarları olmuş, Osmanlı rüşvetçiliği de buna aracılık etmiştir. Projeyi suya düşüren kişi, o zaman ki Fransız elçisi Marguis de Bonnac'tır. Elçi hükümetin direktifine uyararak, rüşvet yoluyla projeyi önlemiştir (Berkes, 2002: 47–49).

Lale Devri'nin bir gelişmesi de Yanyalı Esat Efendi'nin, sadrazam İbrahim Paşa'nın emri ile Aristo'nun ünlü fizik kitabını, Yunancasından Kütübüs-Semaniye fi Sima'ül-Tabi adı ile Arapça'ya çevirmesidir. Yine bu dönemde Süleymaniye Tıp Medresesi Müderrisi Ayaşlı Şaban, Şifai Tedbirü'l-Mevlud adlı eserinde üreme, gebelik, yalancı gebelik, gebeliğin süreci, gebelere ve yeni doğan çocuklara özgü önlemler, meme hastalıkları, kızamık, çiçek, suçiçeği ve sütün nitelikleri hakkında bilgiler vermiştir. Ömer Şifâi'nin eseri ise Minhacü'l-Şifai fi Tıbb-ı Kimyai adını taşımaktadır. III. Ahmed'in hükümdarlığının son yıllarında Batıdan gelen, cahil ve maceraperest hekimlerin çalışmalarının önlenmesi için 1729 tarihinde hekimler için devlet sınavı getirilmiştir, ancak bu sınavı başaranlar hekimlik yapabilirmiş.

Bu arada belirtilmesi gereken bir husus da, çiçekli bir insanda alınan cerehatlı çiçek aşısının, Osmanlı Türkiyesi'nde uzun zamandan beri bilinmekte olduğunu, İstanbul'a 1716 yılında elçi olarak atanmış olan E.Wortley Montagu' nin eşi Mary Wortley Montagu 'nin (1690–1762) mektuplarından da öğrenmiş bulunmamızdır (Akşin, 1993:302- 304).

2.3.2.2. I. Mahmut Dönemi

Lale Devri'nden itibaren, yurdumuzda Batı Kültür ve yaşayış tarzları ile ilgili etkiler, İstanbul'da bulunan elçilikler kanalı ile de olmuştur. Elçilikler de düzenlenen toplantılar, türlü konularda tartışmalar ve düşünce alışverişlerine vesile oluyorlardı. 1730 Patrona Halil İsyanı ile Lale Devri kapanmış, ancak Osmanlı kurumlarının Batılı örneklerle düzeltilmesi, ya da yeniden düzenlenmesi hareketi durmamıştır. I. Mahmud (1730–1754) öneminde Humbaracı Ahmet Paşa adı ile yenileşme

tarihimizde önemli bir yer alan bir Fransız generali, Comte de Bonneval, Humbaracı erlerine, Batılı kafasıyla yeni talim ve usulleri öğretmiştir (Akşin, 1993: 278).

Fransız asıllı olan Comte de Bonneval 1729'da Türkiye'yi gelmiş iade edilmekten korkup İslamı kabul etmiş ve Ahmet adını almıştır. 1731 tarihinde Sadrazam Topal Osman Paşa tarafından huzura çağrılıp, Avrupa tarzında humbaracı kıtalarını ıslah etmekle görevlendirildi. Üsküdar'da yeni bir öğretim merkezi Hendeshane açıldı ve ertesi yıl Bonneval'ın evlatlık edindiği Süleyman'ın komutasında teşkil edilen "Mühendisler Kıtası" uzun süreli olmadı. Yeniçeriler tabiatıyla bu tür yeni moda fikirlerin hepsine şiddetle karşıydı. Görünüşte tasarı onlardan gizli tutma çabasına rağmen okulun yerini keşfedip kapanmaya mecbur ettiler (Lewis, 1998: 48-49).

Comte de Bonneval'in Türk çağdaşlaşma tarihindeki yönlerinin başında, Osmanlı devlet adamlarına Avrupa siyasal koşullarını, Fransa, Prusya ve Avusturya'daki yeni askeri gelişmeleri tanıttıkları yetenekte bir kişi oluşu gelir. Ona göre yapılacak iş Fransız ve Alman (Avusturya) askerlik yöntemlerini uygulamaktır.

Bonneval'ın çağdaş askerlik ve silah teknolojisini almaktan da öteye giden fikirleri vardı. Ekonomik anlamda çağdaşlaşma gerekleri yerine getirilmedikçe askeri teknoloji geliştirilemezdi. Ayrıca I.Mahmut'un tophane, baruthane, lağım (mayın), cebeci (silah yapım ocağı) ve arabacı (askeri taşıt araçları yapım ocağı) gibi ocakların modernleşmesini tasarladığı, bunun gerçekleştirilme yolları üzerine "bendegani" ile gizlice görüşmelerde bulunduğu söylendiğine göre bu görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadığı anlaşılıyor (Berkes, 2002: 65-66).

2.3.2.3. III. Mustafa Dönemi

III. Mustafa zamanında sadrazam olan Ragıp Paşa'nın Hendeshane'yi açmak istediği, eski öğrencileri ve onların oğullarını toplatarak Sütlüce yakınlarında Karaağaç'ta gizlice okuttuğu bildiridir (Berkes, 2002: 66).

III. Mustafa dönemi ıslahat hareketlerinde Türklere, Macar asıllı ve Fransız uyruklu bir topçu subayı olan ve birkaç yıl önce Türkçeyi incelemek için Türkiye'ye

gelmiş bulunan Baron dö Tott yardımcı oldu. Yeni istihdam ve topçu kıtalarının teşkiline ve eğitilmesine yardım etti; top dökümhanesini yeniden düzenledi ve hendese okulunda ilk bir veya iki düzeyli trigonometri ve diğer konuları okuttu (Lewis, 1998: 49–50).

Baron dö Tott, Osmanlı topçularını, Avrupa’da o sıralarda geliştirilmiş olan yöntemlerle yetiştirilmiş, ayrıca Tophane’yi yeniden düzenleyerek yeni biçimde toplar döktürmüştür. Mühendishane-i Hümayun adı ile birde okul açıldı.

III. Mustafa, tıp ve astronomiye de meraklı bir hükümdardı. Bu yüzden askerlik dışında, bu konulara da batı etkilerinin girmesine yardımcı olmuştur. III. Mustafa, Avrupalıların başarılarında bazı yıldızların rol oynadığı kanısında idi. Bu nedenle de o sıralarda büyük başarılar kazanmış olan Prusya kralı Friedrich’e elçi olarak 1763 yılında Ahmed Resmi Efendi’yi gönderdi ve kendisinden üç müneccim istedi. Friedrich’in cevabı ilginçti, kuvvetli bir orduya sahip olarak, onu, barış, zamanın da savaşa hemen girebilecek şekilde talim ettirmek, hazineyi daima dolu tutmak ve tarihi okumak... İşte benim üç müneccimim; başkalarına sahip değilim. III. Mustafa’nın yaptığı işler, onun bu tavsiyelere önem verdiğini göstermektedir (Akşin, 1993: 279).

2.3.2.4. III. Selim Dönemi (1798–1807)

III. Selim, III. Mustafa’nın oğluydu. Annesi Mihrişah Sultan Gürcü asıllı bir kadındı. 1789 yılında 27 yaşındayken tahta geçti. 18.yy. boyunca devam eden ıslahat çalışmalarını Selim’de sürdürmüş ve daha ileri noktalara vardırırmıştır. Yeniçeri ocağı dışında ilk kez çağdaş bir ordu kurabilmiş olması, onun büyük başarısıdır (Akşin, 1993: 73).

III. Selim’in askeri reformlarıyla başlayan ve onun tahttan indirilmesiyle sona eren 1792–1807 yılları arasında Osmanlı Devleti Fransız İhtilali fikirlerinden etkilenmeye başladı.

1792’de barışın yeniden kurulması ve Avrupa’nın Fransız devriminin sorunlarıyla uğraşması, yeni Sultan III. Selim’e, Osmanlı silahlı kuvvetlerini (teknik

donatım, eğitim ve hünerde) çağdaş batılı orduların düzeyine getirme amacını güden geniş çaplı bir reform planlamak ve kısmen de uygulamak fırsatını verdi. 18.yy.'da olduğu gibi bu çeşit reform girişimlerinin hepsi genellikle Fransız dili aracılığıyla çalışan Fransız öğretmenlerin kılavuzluğu altında yapıldı.

Bu nedenle, Sultanın, silahlı kuvvetlerde Nizam-ı Cedid'inin hazırlığına yardım için yine Fransa'ya dönmesi için başka bir sebep daha vardı. Askeri reformların arifesinde yazılmış bir yazışmada Sadrazam Ebubekir Ratip Efendi, Sultana Fransa'daki son ayaklanışın sonucu olarak ortaya çıkan Yeni Düzen (Nizam-ı Cedit) hakkında Fransa kralından mektuplar geldiğini bildirdi, Sultan bu yeni düzene ilgi gösterdi. Bu tezkerelerde Fransa'daki yeni düzen için, pek az sonra Türkiye'de ki bütün reform programı için kullanılan aynı deyim kullanılması anlamsız değildir. Selim, aynı zamanda, Ebubekir Ratip Efendi'yi Avrupa'da doğrudan doğruya inceleme üzere özel elçi olarak gönderdi. Ratip Efendi Avusturya'nın durumunu yakından incelemek için 1791'de Viyana'ya gitti. Burada kendisine bilgi veren kişide Joseph Hammer oldu (Lewis, 1998: 56-58).

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda III. Selim ileri gelen devlet adamlarının Nizam-ı Cedit yenilikleri üzerindeki görüşlerini gönderdiler ki, hepsi askerlik alanında yapılması gerekli buldukları reformlar üzerinde durmuşlardır. Bunlarda başlıca üç eğilim belirir: Birincisi, tımarlı örgütü ile kapıkulu ocaklarını eski düzenlerine dönecek biçimde ıslah etmek, ikincisi, bunları eski durumlarına döndürme perdesi altında belli etmeden modern yöntemler uygulamak; üçüncüsü, bunların ıslah olasılığı kalmadığından, Avrupa'da ve Rusya'da olduğu gibi, İbrahim Müteferrika'nın koyduğu terimle "Nizam-ı Cedit" kurmak ve bu eski ocaklar tasfiye edilmeye kadar onlarla karıştırmamak, gelişmeleri gözden geçirmede orta bir yol tutulduğunu görürüz (Berkes, 2002: 92).

Nizam-ı Cedit ıslahatlarının etkisi en çok askeri alanda görüldü önce mevcut ocakların ıslahatına girişildi. İdari ve askeri işlevler ayrıldı, birinciler nazır denilen kişilere verildi. Ağalar yalnızca askeri konularla uğraşacaklardı. İşe yaramayan askerler ayıklandı. Ocakların kışlaları genişletildi. Askerin düzenli olarak talim yapması şartı getirildi. Ücretler yükseltildi, işe yaramayanlar ayıklandı. Yeniçeri

ocağının mevcudu yarılanarak 30.000'e indirildi. Kendilerine Avrupa tüfekleri ve mühimmatı ve bunları kullanmayı bilen 8 asker verildi.

24.02.1793'de Nizam-ı Cedit olarak tanınan yeni bir ocak kuruldu. Yeniçerilerin itirazlarını karşılamak için örgüt Bostancı ocağına bağlandı ve resmi adı Bostancı Tüfekçisi Ocağı oldu "talim asker" ya da " Mühimmet-ı Cihadiye" nazırı sıfatıyla başına eski Sadaret Kethüdası Mustafa Reşit Paşa getirildi. 1797'de mevcudu 536 er ve 27 subay idi. Akka Zaferi ve Napolyon'un Mısır'dan sonra 23.11.1799 da Üsküdar'da kıyafetlerin rengi ayrı olan ikinci bir ordu kuruldu. Mısır'da ki başarıları olmasaydı, belki de Nizam-ı Cedit ocağı küçük bir nüve, bir çeşit pilot proje olarak kalacaktı. Temmuz 1801'de mevcudu 9263 er ve nedense aynı sayıda 27 subay idi. 1806'da ise Nizam-ı Cedit'in 22.685 er ve 1590 subay mevcudu vardı (Akşin, 1993: 76-77).

Nizam ordusunun kuruluşunu finaslama için yeni bir çare bulmak gerekiyordu. Devletin gelirleri masraflarına yetmediğinden, yeni ordunun masrafları için mutlaka yeni bir gelir kaynağı bulmak şarttı. Bu masraflara, Haremeyn Mukabaları müstesna, darphanece tutulan mukataalar tahsis edilebilirse de bunun da yetmeyeceği tespit edildi. Daha önceleri konmuş olan "zecriye" resimleri (kahve, tütün ve alkollü içkilere konan resimler) ve pembe (pamuk) remi gelirleri de yetmeyecekti. Eski gelirlere başka yılda 15-20 kese daha lazımdı. Bunu sağlamak için 1793'te İrad-ı Cedit hazinesi adı altında ayrı bir hazine kurulmasına karar verildi (Berkes, 2002: 103).

III. Selim'in reformlarından biri de diplomasi reformudur. Batıya ikinci bir pencere açtı. On sekizinci yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu yabancı ülkelerde hiç diplomatik temsilci bulundurmamıştı. Zaman zaman şu ya da bu yabancı başkente özel bir amaçla özel elçiler gönderildi. Fakat 1792'ye kadar geçen zaman boyunca bütün bunların sayısı yirmiye zor bulur. İmparatorluk yabancı devletlerle, normal ilişkilerinde, İstanbul'da oturan yabancı elçilere dayanmayı tercih ediyordu.

III. Selim, Türkiye'yi batılı devletlerin normal uygulama düzeyine uydurmak kadar, Avrupa ülkeleri ve işleri üzerinde doğrudan doğruya ve daha güvenilir bilgi sağlamak amacıyla, 1792'de, başlıca Avrupa başkentlerinde düzenli ve sürekli Osmanlı elçiliklerinin kurulmasına karar verdi. İlk elçilik 1793'te Londra'da açıldı; onu bir fasıladan sonra Viyana, Berlin ve Fransız Cumhuriyeti'ne ilk Osmanlı elçisi olarak Seyyid Ali Efendi'nin 1796'da gittiği Paris izledi. Bu ilk diplomatların çoğu eski okuldan, Osmanlı saray veya hazine-i evrak memuru olan ve batı dillerini bilmeyen, tutucu görüşçü kimselerdi. Bunların çoğu, gönderdikleri mektuplara bakılırsa, gönderildikleri ülkeler hakkında çok az şey öğrenmişler ve öğrendikleri şeylerden de fazla etkilenmemişlerdi. Fakat tek başlarına seyahat etmiyorlardı. Vazgeçilmez Rum tercümanlardan başka beraberlerinde görevleri Avrupa dillerini – özellikle Fransızca'yı – ve batı toplumunun yaşayış yolları hakkında bir şeyler öğrenmek olan genç Türk kâtipler de götürdüler. Bu gençler dönüşlerinde, batıya yönelik bir azınlık teşkil ettiler.

İmparatorlukta Yahudi ve Hristiyan olan başka unsurlarda vardı. Hristiyan olan Rum ve Ermeni eliti batı ile uzun süreden beri yakın ilişki halinde bulunmuşlar ve batı dillerine aşinalığı kendi tekellerinde olması sayesinde Osmanlı devlet ve ekonomisinden önemli bir mevki kazanmayı becermişlerdi (Lewis, 1998: 61–63).

Nizam-ı Cedit ordusunun kuruluşunun resmen açıklanmasından bir yıl önce kurulmuş olan İrad-ı Cedit rejiminin uygulanması, kısmen de olsa, bozulmuş tımar ve zeamet sistemini devlet maliyesinin bir kalkınma kaynağı durumuna getirme yolunda atılmış önemli bir adım olmakla birlikte, işler yolunda gitmediği takdirde, Nizam-ı Cedit'in geleceği bakımından başlıca üç tehlike ile karşılaşma olasılığı taşıyordu. Birincisi, miri toprak gelirlerinin önemli kısmının devletin yeni ordusunun maliyesine çevrilmesinden çıkarı bozulacak kişilerin karşı koymaları ya da sabotajları ikincisi başkentte, iltizamcılık işleri piyasasındaki gelişmelerin doğuracağı yolsuzlukları üçüncüsü ise geleneksel hazine ile İrad-ı Cedit hazinesi arasında çıkması muhtemel hesap karışıklıkları hatta zıtlasmalar. Ne yazık ki, bunların üçü de gerçekleşmiş ve Nizam-ı Cedit reformunun yıkılışının başlıca nedenleri olmuştur (Berkes, 2002: 108).

1806–1812 yıllarında yaşanan Osmanlı Rus Savaşı’nda, Osmanlı-Fransız ittifakının kurulması ve Fransız etkisinin artması, başından beri rahatsız olan tutucu kesimi telaşlandırdı ve Kabakçı isyanının yakın nedeni oldu. Tabii şüphe yok ki Rus ve İngiliz kışkırtma ve entrikalarının da bunda payı vardır. Nizam-ı Cedit yeniliklerine karşı çıkan isyan üzerine padişahın hali fikri işlendi ve ertesini gün Ataullah’ın fetvasıyla bu da gerçekleştirildi. III. Selim’in hükümetinden başlıca şikâyetler şunlardı:

1- Nizam-ı Cedit harcamaları için 20 bin keselik vergi konması ve İrad-ı Cedit hazinesinin 60.000 keseye kadar çıkması

2- Tağşiş (devalüasyon) yüzünden sabit gelirlilerin çektiği sıkıntılar

3-Saz, söz, mehtap âlemlerinin sefahat sayılması

4- Ulemanın padişahı veya çevresini alafrangalık, hür fikirlilik, Fransız züppeliği ile suçlaması (Akşin, 1993: 86–87).

2.3.3. 19.Yüzyıl Islahatları

XIX. yy.’ da milliyetçilik akımının olumsuz etkilerini kırmak, ülkeyi çöküş ve parçalamaktan kurtarmak amacıyla II. Mahmut Devri yenilikleri yapıldı. Tanzimat Fermanı ilan edildi ve Meşrutiyet yönetimine geçildi.

2.3.3.1 II. Mahmut Devri Yenilikleri

Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük Petro’su diye tanımlanan II. Mahmut I. Abdülhamit’in oğludur. IV. Mustafa’nın yerine tahta II. Mahmut’un tahta çıkarılmasında Alemdar Mustafa Paşa’nın etkisi büyüktür. Alemdar Mustafa Paşa eski bir ayandı. Bu sebeple hükümetle ayanlar arasında (Çapanoğlu Süleyman Bey, İsmail Bey, Hacı Ömer Ağa) cereyan eden görüşmelerden sonra, Sened-i İttifak denen sözleşme ortaya çıktı (7.10.1808) senedin hükümleri şöyledir:

- Ayanlar padişaha sadakatlerini ilan ediyorlardı.

- Asker toplamaya yardımcı olacaklar, yeni ordu görüşmelerde sözü edilen sistemde örgütlenecektir
- Vergiler ağır olmayacak, düzenli toplanacak, devlete ait vergilere kimse dokunmayacaktı.
- Vergi ile ilgili konular vekiller ile memalik hanedanları, yeni büyük ayanlar arasında görüşülüp karara bağlanacak ve artık hep ona göre davranılacaktı.
- Sadrazam kanun ve senede uygun emirlerine itaat edilecek, uygun olmayanlarına hep birlikte karşı durulacaktı, kimse başkasının işine karışmayacaktı,
- Suçu, açıkça belli olmadıkça ayan, ulema ve saray mensuplarına bir kötülük yapılmamasını, ceza verilmemesini öngörüyordu
- İstanbul'da isyan çıktığında, ayanlar, sormaya gerek kalmadan gelip isyanı bastıracaktı.
- Yeni atanan sadrazam ve şeyhülislam en kısa zamanda senedi imza ile yükümlü olacaklardı (Akşin, 1993: 90–91).

Sened-i İttifakla, Osmanlı tarihinde ilk kez padişahın hakları sınırlanmıştı.

II. Mahmut dönemi askeri yenilikleri ise 14 Ekim 1808'de Sekban-ı Cedit ocağı'nın kurulmasıyla başlar. Umur-u Cihadiye Nezaretine Behiç Efendi, ağalığa da Nizam-ı Cedit kethüdası Süleyman Ağa getirildi. Parası daha iyi olduğundan yeniçeriler dâhil, birçok başvuru oldu. Yeni ocak Nizam-ı Cedit'in Levent ve Üsküdar kışlalarına yerleştirildi. Fakat yeni ocağının açılması yeniçerileri harekete geçirdi, tarihte Alemdar Vakası diye bilinen isyan soucunda Alemdar Mustafa Paşa öldürüldü. (Akşin 1993: 91) II. Mahmut, reform yolunda kendisinden öncekilerin en çok değer verdiği projeyi yeniden ele almak ve Avrupa eğitim ve techizatıyla yeni bir ordu teşkilini emretmek cesaretini buldu. 28 Mayıs 1826 günü bir Hattı Şerif yeni askeri birlikler kurdu. Yeniçeri birlikleri muhafaza edilecekti. Birliklerin açılması için şeyhülislam ve ulema ikna edildi. Fakat yeniçeriler, ikna edilemedi. Yeni

birliklerin resmi törenle kurulmasından 10 gün sonra 15 Haziran'da son defa ayaklandılar. Halk bu sefer yeniçerilere karşıydı. II. Mahmut bu defa yeniçeri ocağını kaldıracaktı. Yeniçerilere karşı girişilen mücadeleden sonra 17 Haziran'da yayınlanan bir hatt-ı hümayunla yeniçeri ocağı kaldırıldı. Onların yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı ordu kuruldu (Lewis, 1998: 79–80).

Lale Devri'den beri çağdaş batı teknik bilgileriyle ilişkili ve daha çok askerlik alanında yenileşme çabaları dolayısıyla gelen ve âli (teknik) bilgilerin medrese dışında kurulan Hendeshane gibi okullarda öğretilmeye başladığını, hatta ulemadan olan kişilerin medreseyi bırakarak bu okullara geçmeye başladığını görüyoruz. Böylece, medreseler yeni bilimler ve teknikler alanında gelecekte uzaklaşıyordu. II. Mahmut döneminde yeni bilgi ve teknikler için “ilim” yerine “fen” terimi kullanılmaya başlandı. Fenlerle ilgili işler içinde “nafia” yani yararlı işler terimi yerleşti. Sözcük o zamanki anlamıyla yeni ve bilinmeyen bilgilerle tanışma anlamına geliyordu. Nafia, fen, maarif, işlerinin hepsi yararlı işler meclisi'nin (Meclis-i Umur-ı Nafia) alanı içine giriyordu.

1838'de rüştiye (ortaokul) okullarının açılması kararı alındı. Rüştiyeler bir yandan ilkokullara öğretmen yetiştirmek bir yandan da Tıbbiye ve Harbiye gibi okullara okuryazar öğrenci yetiştirmek düşüncesiyle açılmıştı. Fakat II. Mahmut döneminde ise ilk eğitim dinsel alan içinde kaldı. İlk ve orta öğretimde temelli bir yenilik ve gelişme olmamıştır. Bu alan sözü geçen din adamlarının gözünde bilgisizlikle savaş, kişilere Müslümanlığı öğretmek, sure ezberletmek, hafız yetiştirmek idi. II. Mahmut'un devlet ve din işlerini ayırırken şeyhülislamlığın şeriat alanındaki gücünü artırmasının sonucu olarak, ilk eğitim din alanında kalmış oldu. Buna karşılık, yükseköğretim alanında Mahmut.'un tutumu bunun tersinedir. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yeni bir ordu kurulması zorunlulukları üç okulun geliştirilmesi ya da yeniden kurulmasını gerektirdi. Bunların birincisi eskiden kalan mühendishane, ikincisi yeniden kurulan Tıbbiye, üçüncüsü Harbiye olmuştur. Bunların üçü de militer amaçlarla geliştirilmiştir (Berkes, 2002: 179–184).

Kamu işlerinin yönetiminde de, özellikle dış ilişkiler de, bir batı dili bilmeye ihtiyaç vardı. Geçmişte Osmanlı hükümdarları ve vezirleri Avrupa'nın barbar

dillerini öğrenmek tenezzülünde bulunmaya ihtiyaç duymamışlardı. Elzem olan bu temaslar İstanbul'da ki Avrupa elçilikleri yoluyla sağlanır ve konuşmalar, genellikle yerli Hıristiyan tercümanlar aracılığıyla yapılırdı. II. Mahmut Yanya Efendi'yi önce geçici tercüman daha sonra sürekli tercümanlık makamına nakletti. 1833'te Sultan sorunu daha ciddi olarak ele aldı ve Babıâli'de bir "tercüme odası" kurdu. 1834-36'da, daha önce kapanmış olan Londra, Paris ve Viyana sürekli elçiliklerini yeniden kurdu.

II. Mahmut döneminde 1826 yılında Müsaderat ve Mahlûlât dairesini kaldıran, varissiz mülklerin, sürülmüş veya idam edilmiş kimselerinin mülklerinin hazineye intikali hakkında ki eski bazı haklardan feragat eden, bir hatt-ı şerif çıkardı. Mülk güvenliği sağlandı.

1831'de askerlik ve vergi amaçlı bir nüfus sayımı yapıldı. Askerlik yükümüne tabi olmayan kadınlar sayım dışı bırakıldı.

Bu dönemin diğer bir büyük değişikliği tımarların kaldırılması oldu. II. Mahmut'un tımarları kaldırması, kendinden öncekilerin mantıklı bir devamıydı. Sipahilerden hizmete değer görülenler, yeni düzenli süvari sınıfının nüvesini sağlayan dört süvari bölüğü teşkil etti. Geri kalan sipahilere emeklilik bağlandı.

II. Mahmut'un merkezilik politikasının bir reformu da 1831'de Osmanlı resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'nin yayınlanması oldu. Ayrıca 1834'te posta sistemi kuruldu, yeni yollar yapıldı, karantina sistemi kabul edildi, pasaport uygulamasına geçildi. 1855'te telgrafın, 1866'da ilk demiryolunun gelişiyile, Mahmut'un başlattığı idari merkeziyet çok kuvvetlendi.

Sultan eyaletler üzerinde merkezi hükümetin kontrolünü genişletip kuvvetlendirirken, merkezi hükümetin yapı ve kuruluşunda da birçok önemli değişiklikler yaptı. 1836 ve 1838'de kurulan ilk önemli kuruluş şunlardı: Meclis-i Dar-ı Şura-yı Askeri ve Meclis-i Valâ-i Ahkâm-ı Adliye, hemen sonra ki dönemde reformların plânlanması ve yürütülmesin de önemli rol oynayacaklardı 1838'de II. Mahmut tarım, ticaret, sanayi ve bayındırlık işleri için de meclisler kurdu (Lewis, 1998: 87-99).

II. Mahmut'un çağdaşlaşma çabalarının bir bölümü de giyim, kuşam, kişisel dış görünüş, yaşayış, tutum ve davranış ile ilgili alanlarda yapılan değişimlerdir. Türk insanın, Avrupa insanına benzer görünüşünün Atatürk'le biten tarihi, 1830'lar da bu hükümdarların çabaları ile başlamıştır (Berkes, 2002: 194–195).

II. Mahmut bir ıslahatçı olarak o güne değin ileri gitmiş bir padişahdır. Yeniçeriliğin kaldırılması, yeniliklerin önündeki engeli kaldırmış, Osmanlı Devleti'nin çağa ayak uydurması yönünde çaba göstermesini mümkün kılmıştır. Ne var ki, bu adımlar başlangıç adımları olarak kalmıştır. Osmanlı padişahı olarak, Mahmut'un teslim aldığı devletle teslim ettiği devleti karşılaştırmak gerekir. Ülke olarak bu dönemde önemli bir küçülme söz konusudur (Akşin, 1993: 118–119).

2.3.3.2 Tanzimat Devri (1839–1876)

Abdülmeccid, II. Mahmut'un büyük oğlu ve Abdülaziz'in ağabeyi idi. Annesi Bezmiâlem Sultan'dı. Bir batı dili (Fransızca) bilen ilk padişahı. Islahat yolunda kararlı görünüyordu, fakat zamanında Osmanlı Devleti bağımsız olma niteliğini büyük ölçüde yitirdiği için, bu ıslahat severliğin ne ölçüde içten, ne ölçüde İngiliz-Fransız baskısına boyun eğmekten ibaret olduğunu kestirmek zordur (Akşin, 1993: 119).

Yeni sultan, babasının eserine devam etmeye kararlıydı ve bunda, oğlu ve dolayısıyla hükümet üzerinde önemli nüfus sahibi dikkate değer bir kadın olan Valide Sultan Bezmialem tarafından da destekleniyordu. Zaman kritik idi. Asi Mısır Paşası Mehmet Ali Babıâli'ye karşı tekrar düşmanlığa başladı ve orduları 24 Haziran'da Nizip Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerini ezici bir yenilgiye uğrattı. Şüphesiz kısmen de, Sultanın hükümetinin Mısır Paşasının ki kadar liberal ve modern bir rejim kurabileceğini Avrupa'ya göndermek amacıyla, yeni Osmanlı nazırları ünlü Gülhane Hatt-ı Şerifi'ni hazırlayıp 3 Kasım 1839'da ilan ettiler. Londra'dan yeni dönen Mustafa Reşit Paşa, Türk tarihinde tümüyle Tanzimat diye bilinen büyük ıslahat fermanlarının ilkinin yazılıp ilan edilmesinde esas teşebbüsü aldı (Lewis, 1998:106–107).

Tanzimat sözcüğü “nizam verme” anlamına gelen “tanzim” (düzen) sözcüğünün Lale Devri’nin de yeni yöntemle tertiplenmiş birlikleri bulunan ordu örgütü anlamını aldığını görmüştük. Şimdiki “tanzim” sözcüğündeki nizam verme ise askerlik anlamından daha öteye gitmektedir.

Tanzimat fermanı üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır. Fakat bilinen Tanzimat Fermanı’nın bir anayasa olmadığıdır. Avrupa’da hükümdarların kendi yetkileriyle halkın hakları arasında ki ilişkilerde değişiklikler yapılacağını vadeden, Charte türünden bir belgedir. Buna dayanılarak ya bir yazılı anayasa yapılması yoluna gidilebilir ya da bir dizi kanun hazırlanır. Tanzimat’ta seçilen yön ikincisi olmuştur.

Tanzimat bildirisindeki öneriler şunlardır:

- a) Hükümdar, yayımladığı bu Charte ile kendi iradesinin sınırlamasını kabul ediyor.
- b) Can, mal, namus korunurluğunu iradesinin dışında, kanunların yargılarına bakıyor
- c) Hükümet yönetiminin, kendi iradesine göre değil, mevadd-ı esasiye (temel ilkeler) olarak nitelendiren ölçülerle yapılacak kanunlara göre olmasını bildiriyor.

Bildiri buraya kadar bir constitution rejimine yaklaşan yanlar gösterir; fakat belirsizlikler “esas maddeler” deyiminin anlamlarında başlar. Yüksek Şura Meclisi’nin bir protokolü bu “esas maddeler” in neler olduğunu şöyle bildirir:

- a) Devlet yönetimi yeni kanunlara göre düzenlenecektir.
- b) Bu kanunlar şeriata uygun olacaktır.
- c) Bu kanunların amacı, sayılan üç hakkın dokunulmazlığını sağlamak olacaktır.
- d) Bu kanunlar din farkı gözetmeksizin bütün tebaaya eşitlikle uygulanacaktır.
- e) Hükümdarlar bunlara aykırı eylemde bulunmayacağına söz verecektir.

Şeriata uygun olmak koşulu ile yapılacak yeni kanunlara siyasal meşruluk ve bağlayıcılık sağlamada hükümdarın yetkisi kalıyordu, çünkü kanunların uygulanması onun iradesinden bağımsız olarak yürüyecekse de hükümdar bunun böyle yürümesine gözcülük edecektir.

Bunların II. Mahmut zamanında belirmiş düşünceler olduğunu kolayca görebiliriz. Fark, ilk kez yazılı bir senet olarak yayımlanmasında ve hükümdarla ordu ya da hükümdarla hükümet arasında ve ilan edilmiş, kamuya açıklanmış bir sözleşme olmasıdır.

Tanzimat'ın ilanından on yedi yıl sonra 1856'da Islahat Fermanı adı ile bilinen bir belge daha yayımlandı. Tanzimat bildirisinin vaat ettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve nizamların yapılmamış, yapılanların da uygulanmamış olmasından şikâyetçi olan Batı devletlerinin elçileri, Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle Paris'te toplanacak olan barış konferansında Rusya'nın Kaynarca Antlaşması'ndan beri elde ettiği bir hak iddiasıyla Ortodoks Hıristiyan Milletler çıkarına isteklerde bulunmasını önlemek amacıyla bu fermanın hazırlanmasını istemişlerdi. Bu ferman, 1839 fermanı gibi anayasa benzeri bir nitelik taşımaktan çok, ondaki vaatleri gerçekleştirmeye yarayacak somut reformları sayar: bütçe yapılması sağlanacak, banka kurulacak, ekonomik kalkınma için Avrupa sermayesi ve uzmanları, çağırılacak, karma mahkemeler kurulacaktı. Hıristiyanlar için de askerlik ödevi öngörülüyordu. Osmanlılık kavramı da ilk kez burada belirtiliyordu. Müslüman olmayan halk için hareket eden nitelendirmeler kullanılmayacaktı. 1839 bildirisini Müslümanlar için, çıkarılmış olarak nitelersek, 1856 bildirisini de Hıristiyanlar için yayımlanmış bir belge sayabiliriz. Fakat ikincisi, birincisi gibi sessizlikle karşılanmamış, eleştirilere uğramıştır. Ayrıca 1856 bildirisi ne Müslümanları ne de kilise ruhanilerini memnun etmiştir (Berkes, 2002: 213–217).

Tanzimat fermanı yeni kurumlar oluşturulmasından bahseder. Bu dönem de II. Mahmut döneminde kurulmuş, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye yeni üyelerle genişletilecektir. Tanzimat devri bir kanunlaşma devridir. 1840 yılında bir ceza kanunu ilan edilmiştir. Kanun, Fransız hukukundan etkilenmiş olmakla beraber, esas

itibariyle bizzat şeriat'ın ceza hukuku çerçevesi içinde kalıyordu (Lewis, 1998: 108–109).

Kanunlaştırma, çağdaşlaşmanın en önemli yanı olmak gibi bir nitelik taşır. Daha doğrusu, İslam ve Osmanlı yeteneklerinin doğrultusu açısından kanunlaştırma süreci, çağdaşlaşma sürecinin özüdür. Osmanlı geleneğinin kanun hukukunun ve İslam şeriat hukukunun kaynaklarından alınan malzemeye Avrupa hukuklarından alınan malzemeyi yoğurarak, biçimce çağdaş mecellelere benzer kanunlar yapmak İslam uluslarının tarihinde ilk defa Tanzimat'ta girişilmiş bir iş olmuştur.

Şeriat mahkemeleriyle kilise mahkemelerinin dışında ki nizamiye mahkemelerinin kurulması da bu zamanda olmuştur (Berkes, 2002: 221).

Mali alanlarda yapılan ıslahat, bir ihtilal boyutundaydı. Çıkarılan bir fermanla vergi toplama işleri valilerin ve mültezimlerin elinden alınarak sancağa gönderilecek muhassıl-ı emval denen maaşlı maliye memurlarına verileceği açıklandı (Akşin, 1993: 124).

Nisan 1840 da bir ferman, Avrupa usulünde teşkil edilecek, on beş yıl için 30 milyon kuruşluk hükümet yardımı garantisıyla, bir Osmanlı Bankasının kurulmasına izin verdi. Ertesi yıl Türk Hükümeti kâğıt parayı (kaime) çıkardı. Bu kâğıtlara, banknot diye tanımlanmışsa da, hazine bonusu demek daha uygun olur. Kırım Savaşı sırasında, kolaylıkla sahteleri basılan ve altın karşılığı değeri çok düşen sayısız hazine bonoları, bir tehlike haline gelmişti. Bu yüzden bunları piyasadan çekme amacıyla, 1858'de bir dış istikraz akdedildi; bu, 1875'de doğrudan doğruya iflasa ve çöküntüye giden bir dizi istikrazın başlangıcı oldu (Lewis, 1998: 111).

Her savaşta olduğu gibi, 1853 Kırım Savaşı'nda da, Osmanlı maliyesi alt üst oldu, fakat bu sefer ilk defa olarak Avrupa'dan borç alındı. (24.8.1854) İngiltere ve Fransa dan 5milyon İngiliz altını %4 faiz ve %1 amortismanla, Mısır haracı, İzmir ve Suriye gümrüğü karşılık gösterilecek borç alındı. Bunu 1855, 1858, 1860 borçlanmaları izledi (Akşin, 1993: 132).

Bu dönemde eğitim alanında da birçok ıslahat gerçekleştirildi. Rüşdiyeler'in (ortaokulların) kurulması yavaş gitti. Fakat Meclis-i Maarif-i Umumiye hemen kuruldu. 1847'de nezaret oldu (Lewis, 1998: 113).

1848'de Darü'l-muallimin (öğretmen okulu) adıyla bir okul kuruldu. 1870'de kız öğretmenler yetiştirmek üzere Dârü'l-Muallimat kuruldu. İlk kez bir kadın öğretmen tayini 1873'de oldu. 1851'de Encümen-i Daniş açıldı. Encümen-i Daniş fazla yaşamamış, ardından Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kurulmuştur. Darülfünun (üniversite) açılmıştır (1869), Mekteb-i Mülkiye (siyasal bilgiler) açılmıştır (1859) Sanayi-i Nefise Mekatibi (güzel sanatlar) açılmıştır. İl özel Türk gazetesi çıkarılmıştır (Tercüman-ı Ahval), ilk sultani olan Galatasaray Lisesi (1868) açılmıştır (Berkes, 2002: 229–244).

25 Haziran 1861'de Sultan Abdülmecid öldü ve yerine kardeşi Abdülaziz geçti. 1867'de Fansa'nın notasıyla Ali ve Fuat Paşaların yönetiminde yeni kanunlar ve kurumlar oluşturuldu. Sultan III. Napolyon'un çağrısı ile Avrupa seyahatine çıktı. 1868'de Meclis-i Vala-i Ahkâm-ı Adliye yeniden düzenlenerek iki yeni kuruluşa ayrıldı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin değiştirilmiş şekliydi. İkincisi idari davalara bakan üst derece mahkemeydi (Lewis, 1998: 120).

1871'e varıldığı zaman reform, basit bir geçmişe dönük politikasını imkânsız, kılacak kadar yol almış bulunuyordu. Eski düzenin yıkılması, onun yeniden ihyasına imkân bırakmazcasına köklü olmuştu; iyi veya kötü, Türkiye'nin önündeki tek yol, modernleşme ve batılılaşma yoluydu. Hızlı veya yavaş, doğru ya da dolambaçlı gidebilir, fakat geriye dönemezdi (Lewis, 1998: 127).

2.3.3.3. Islahat Fermanı

1853 Kırım Savaşı'nın ardından, Viyana da kabul edilen barış ön şartlarından biri, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan uyruklarına tanımış olduğu hakların yeniden ve kendiliğinden teyid edilmesini ön görüyordu. İşte 18.2.1856'da bu gereği yerine getirmek üzere Islahat Fermanı ilan edildi. Fermanda ki hususlar eski hakları teyit etmenin bir hayli ötesine gidiyordu. Birçok hükümler içerisinde en çok göze çarpanlar, Müslüman olmayanların askeri ve sivil bütün okullara girme hakkını elde

etmeleri; Müslümanlarla Müslüman olmayanlar ve Müslüman olmayanlar arasında ceza, ticaret ve usul kanunlarının hazırlanması; Müslüman olmayanların da askerlik hizmetiyle yükümlü olması, fakat bedel vererek askerlikten kaçınmak imkânını tanınması, yerli mevzuata uymak şartıyla yabancılara gayrimenkul edinme hakkının tanınmasıydı. Islahat Fermanının da iltizam usulünün son bulması, maaşların muntazam ödenmesi, rüşvetle mücadele gibi Tanzimat Fermanında bulunan hükümler teyit olduğu gibi, devletin bütçe yapmasını ön gören yasanın da özenle uygulanması emrediliyordu. Islahat Fermanı Müslüman olmayanların cemaat kurumlarında da laikleşme ve demokratikleşme yönünde değişiklikler öngörüyordu (Akşin, 1993: 130). Islahat Fermanı ile ne Müslüman olmayanlar memnun edilebilmiş ne de Avrupalı devletlerin Osmanlı iç işlerine karışımı sona ermiştir.

2.3.3.4. Abdülaziz Devri

25 Haziran 1861’de Sultan Abdülmecit öldü ve yerine kardeşi Abdülaziz geçti. Bu dönemde Ali ve Fuat Paşalar bu iktidarı reform için kullanmaya yetenekliydi. 1864’te yeni bir vilayet nizamnamesi taşra idaresini düzenledi.

Sultan Abdülaziz 1867 sonlarında Paris uluslararası sergisini ziyaret için III. Napolyon’dan gelen çağrı, Sultana Avrupa’ya bir seyahat yapmak fırsatını verdi. Savaşta gayri bir amaçla bir Osmanlı sultanının ilk Avrupa seyahati.

1818’de Meclis-i Vâlâ yeniden düzenlenerek iki yeni kuruluşa ayrıldı: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet (Danıştay). Birincisi, yargısal görevleriyle, Meclis-i Adliye’ in değiştirilmiş şekliydi. Fransız Danıştay’ı örneğiyle kurulmuş olan ikincisi, bazı istişare ve yarı-yasaman görevleriyle birlikte, idari davalarda üst derece mahkemesiydi aynı yıl Galatasaray Sultanisi açıldı. Galatasaray Sultanisi, bir batı dilinde orta derecede modern bir eğitim sağlama konusunda bir Müslüman hükümet tarafından yapılmış ilk ciddi teşebbüstü. Diğer bir özelliği de Müslüman ve Hıristiyan öğrencilerin yan yana öğrenim görmesiydi.

XIX. yy.ın belki de en önemli hukuk reformu Mecelle diye tanınan ve ilk bölümü 1870’de yayınlanan yeni bir medeni kanunun ilanıydı. Mecelle Ahmet Cevdet Paşa’nın eseri idi. Ahmet Cevdet Nizamiye Mahkemelerinin kuruluşunda da

etkilidir. Hanefi mezhebine göre düzenlenen Mecelle 1926 Medeni Kanunu'nun İlanına kadar kullanıldı (Lewis, 1998: 120–123).

2.3.4.5. I. Meşrutiyet'in İlanı (1876–1878)

II. Abdülhamit döneminde Genç Osmanlılar'ın etkisiyle 23 Aralık 1876'da meşrutiyet ilan edilmiştir.

1840'lar da Avrupa'da yaygınlaşan Jeune terimi, 1840–1850 arasında Türkiye de bulunan yabancı gözlemciler tarafından da kullanılıyordu. Fakat bu terimin anlamı, uygulandığı düşünüş biçimlerine göre farklılıklar gösterir.

Önemli nokta şudur ki: Jeunelik Avrupa'da ulusçuluk ve meşrutiyetçilik, hatta cumhuriyetçilik yanlısı olmak anlamına geliyordu. Bu yüzden Avrupa'ya giden gençler, Türkistan'ın erbabı şabab-ı civan gibi sözcükleri bırakarak, fakat ne Jeune ne de Türk sözcüğünü alarak kendilerine en uygun ad olarak nizam namelerine ve mühürlerine “Yeni Osmanlılar” (Genç Osmanlılar) adını koydular.

Osmanlı Devleti'nin ve Türk İslam halkının sorunlarını Jeune ideolojisi açısından diyebileceğimiz fikir çerçevesi içinde tartışan, eylemleri ve düşünüşü ile daha sonraki kuşaklar üzerinde etkileri olan kişi Namık Kemal'dir. (1840–1888) Namık Kemali zamanının koşulları açısından değerlendirdiğimizde, yazılarında şu sorunların cevaplandırmaya çalıştığını görürüz.

- Osmanlı İmparatorluk devletinin çöküş nedenleri nelerdir?
- Bu çöküş sürecini tersine çevirmenin yolları nelerdir?
- Bunun için gerekli olan reformlar ne olmalıdır?

Onun yirmi beş yıllık yazı hayatından bu sorunlara kendi terimlerimizle çıkarabileceğimiz cevapları şöyle özetleyebiliriz.

- 1) Nedenler siyasal ve ekonomiktir.
- 2) Yollar eğitim yollarıdır.

3) gerekli ilk reformlara, anayasalı merkeziyetçi bir devlet rejimi kurmakla başlayabilir. Tanzimat çağdaş bir devlet yasası değildi, yönetilenlerin rızası üzerine kurulmuş bir rejim getirmemişti. Halk iradesi sağlanamamıştı. Halkı temsil eden bir rejim kurulabilmiş olsaydı, batı ülkeleriyle açılan yeni ekonomik ilişkiler, Osmanlı halkının çöküşünü değil, kalkınmasını sağlayabilirdi. Sonuç çöküş değil, çağdaş uygarlığa girme, ilerleme (terakki) olabilirdi (Berkes, 2002: 282–288).

Genç Osmanlılar'ın kesin bir grup teşkili için ilk teşebbüs 1865'te gelmiş görünmektedir. O yılın Haziran'ında biri Namık Kemal olmak üzere altı kişilik bir grup bir toplantı yaptı ve gizli bir dernek kurdu. Dernek hızla büyüdü ve bir süre sonra üye sayısı, iddia edildiğine göre 245'e yükseldi. Harekette önemli bir rol oynayan diğer bir prens, Mısır hanedanından Mustafa Fazıl idi. Büyük bir servete sahip olan Prens Mustafa Fazıl Genç Türklerin liderini Paris'e çağırdı. Ali Suavi'de Paris'te onlara katıldı. Londra'ya gelen gençler 31 Ağustos 1867'de Muhbir gazetesini yayımladı. Fakat çok geçmeden Ali Suavi aralarından ayrıldı. 1868'de Genç Osmanlılar kendi gazetelerini çıkardılar. Adı Hürriyet idi. Ali Suavi'nin ise Muhbir'i Londra'da kapandı, o da Paris'te Ulum adlı gazeteyi yayımladı.

Genç Osmanlıların fikirlerinin yayılmasına izin vermeyen Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da tahttan indirildikten sonra yerine V. Murat geçti. Murat'ın tahta çıkışı hürriyetçiler tarafından bir zafer gibi görüldü. V. Murat yıllarca Genç Osmanlılar'a temasta bulunmuş ve onlara sempati göstermişti, Kıbrıs'tan çağrılan Namık Kemal onun özel sekreteri oldu. Fakat hürriyetçilerin memnuniyetleri uzun sürmedi, Murat tahta çıktığı zaman akli bozukluk yolunda bulunuyordu ve tahta kalması mümkün değildi. Yeni veliaht Murat'ın küçük kardeşi Abdülhamit idi. 27 Ağustos 1876'da Mithat Paşa şehzadeye, hükümet üyelerinin teklif ettiği Kanun-u Esasi'nin bir taslağını gösterdi. Abdülhamit tasvip etti ve desteklemeye söz verdi ve sonucunda II. Abdülhamit padişah ilan edildi.

I.Meşrutiyet'in ilanı yani yeni anayasa 1876 Mayısında Mithat paşanın hükümete girmesinden hemen sonra başlatılmış görünmektedir. Devlet adamları ve ulemeden kurulu bir komisyona metni yazma görevi verildi; metin yılsonuna doğru tamamlandı. On dokuzuncu yüzyıl anayasalarının pek çoğu gibi, o da hem doğrudan

doğruya hem de 1850 tarihli daha otoriter Prusya anayasa fermanı aracılığıyla, 1831 Belçika anayasasından büyük ölçüde etkilendi. Prusya anayasa fermanı gibi, o da bir kurucu meclisten çıkmadı. Hükümler iktidar tarafından ilan edildi. Bu, Mithat Paşa'nın Sultan Abdülhamit tarafından tekrar sadarete atanmasından birkaç gün sonra, 23 Aralık 1876 günü oldu.

Meşrutiyetinin ilan edildiği eş zamanda İstanbul'da Avrupalı devletlerin katıldığı bir konferans düzenlenmişti. (Meşrutiyetin aynı gün ilan edilmesi bir tesadüf değildir.). konferans 20 Ocak 1877'de sona erdi. Mithat Paşa azledildi ve ülkeyi terk etmesi emredildi. Sultan devletlere verdiği bilgide, sultana "hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit alanları Memalik-i Mahrusa-i Şahaneden ihraç ve teb'id etmek" yetkisini veren Kanun-i Esasi'nin 113. maddesine atıfta bulunarak bu hareketi meşru gösterdi.

İlk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877'de toplandı. Etkileyici bir görünüşü yoktu. Tayine gelmiş yirmi beş üyeden kurulu bir ayan meclisi, resmi baskı altında, seçmenlerin genel ilgisizliği arasında ve zaten kanun-u Esasi'ye aykırı ilgili bir yöntemle seçilmiş 120 milletvekilinden kurulu bir Meclis-i Mebusan vardı. Bunlar sultanın kendi rejimine liberal ve demokratik bir hükümet görünüşü verecek ve yapmayı uygun bulduğu her şeye görünüşte halk desteği ve hukuki geçerlik sağlayacak, bir kukla meclis ihtiyacına cevap verir görünüyordu (Lewis, 1998: 153–167).

Meşrutiyeti tahta çıkarabilmek adına ilan eden II. Abdülhamit 113. madde üzerinde çok diretmiştir. (113. md: kanunların uygulanmasında son söz padişaha aittir.) Bu madde metine eklenmezse kanunu imzalamayacağını bildirmiştir.

Kanun-i Esasi deneyinin ortaya koyduğu en önemli şey, iki gerçeği su yüzüne çıkarmasıdır; yönetici tabakanın, hatta aydınların derin bir moral çöküşü içinde oluşu ve halk yığınlarının en büyük haksızlıklara karşılık bile sesini çıkaramayacak kadar güçsüz oluşu. Bu iki koşul meşrutiyeti değil, bir mutlakiyet yönetimini bağıra bağıra çağırıyordu. Gerçekte Kanun-i Esasi halife-padişaha parlamentoyu kapama, kanunu askıya alma yetkileri tanımıştır. Buna karşılık, tebaanın genel haklarından söz eden

kesimdeki (madde 8–26) kişisel özgürlüğün dokunulmazlığı, mülkiyet, söz, cemiyet kurma, eğitim hakları, konut dokunulmazlığı, açık yargılanmadan cezalandırılmama hakkı gibi özgürlüklerin hiç birinin müeyyidesi olmadığı gibi bunları sınırlayarak egemen güçleri önleyecek önlemlerde yoktur.

Kanun, din-devlet ayrımı açısından ileri doğru değil, geriye dönmüş bir kanundur. Devlet yasasının eski Osmanlı düzeninde bile bulunmayan, sadece şeriat ve kanun-i kadim geleneğine dayandığı varsayılan devlet-din bileşimi ilk kez bu kanunda resmileşmiş bir meşrutiyet kazanmıştır. Böylece 3.4.5 ve 13. maddeler hükümdarın şarta bağlanmamış ayrıca dinsel bir meşruluk temeli de sağlamıştır.

“Çağdaş anayasa doktrininde temel bir ilke durumuna gelen yetkilerin ayrılması, aralarında karşılık denetim ilişkileri kurulması fikrinden de yoksundur. Yasama, yürütme, yargı güçleri ayrılmıştır. Parlamento bağımsız bir yasama meclisi de olamazdı. Meclisin kendine özgü haklarından söz eden kesimlerinde meclisin yasama eylemi ancak hükümdarın müsaadesine ve uygun bulmasına bağlıdır. (madde 54). Parlamentonun toplanması ve tatili de hükümdarın idaresine bağlıdır. (madde 43). Kanunun hazırlanışıyla ilgili görebildiğimiz bütün belgeler, “Umumî Meclis” denen bu parlamentonun padişah emriyle vilayetlerden seçilecek kişilerin bir yıl için gelip maaşla hizmet etmeleri şeklinde anlaşıldığını gösterir. Buna yakın bir usulün, zaten Abdülaziz zamanında gelişmekte olduğunu görmüştük. Meclise gelecek üyeler anayasa değil, padişaha sadık olma yemini edeceklerdi (madde46) ;fakat hükümdarın anayasaya sadık olma yükümlülüğü yoktu.5.maddeye göre zat-ı şahanenin kişiliği “kutsal ve sorumsuz” du.

Meclis ile hükümet arasında görüş farkı olduğu zaman, padişah kendi isteğine göre ya meclis ya da hükümet üyesini ya da üyelerini azledebilecekti. (madde 35). Hükümetin kendisi tüm padişahın iradesine dayanabilirdi. Hükümet kabine olarak meclise karşı sorumlu olmadığı gibi, padişaha karşı da ancak bireyler olarak sorumluydu. Meclis, güvensizlik oyuyla hükümeti düşüremezdi. Mecliste güven kazanmayan bir bakanı, padişah istediği sürece hükümette tutabilirdi. Buna karşılık, meclisin güvenini kazanan bir bakanı padişah her an azledebilirdi. (madde 7.27.29.36)

Yasama gücü de, gerçekte, yalnız padişahta toplanıyordu. Meclis ancak padişah emriyle, onun vereceği direktiflere göre yasama yapabilirdi. Parlamento üyeleri kanun tasarıları getiremezler, bunların üzerine oylama yapamazlardı. Bu son yetki, 53. maddeye göre, hükümete aitti. Bu sınırlamaların sonucu olarak parlamento bir yasama meclisi değil, bir danışma, bir meşveret meclisiydi. Madde 38 ile parlamento üyelerinin hakanlara sözlü ya da yazılı soru sorma hakkı olmakla birlikte, bu hak da koşula bağlı bir haktı; çünkü bakana soruyu cevaplandırmayı istediği kadar geciktirme hakkı vermişti.

Daha da inanılmayacak yanı, madde 36 ile padişaha “ kanun hükmünde kararname çıkarma” hakkının tanınmasıdır. Bunun “geçici” olacağı kaydı olmakla birlikte, meclis ve kanun işlemez duruma geldiğinde, bunun “sürekli” bir hak olduğunu göreceğiz. Bu kural ile padişah, parlamentodan bağımsız olarak tüm yasama yetkisini elde etmiş oluyordu.

Madde 7, padişahın kutsal haklarından biri olan parlamentoyu dağıtma hakkını da tanıyordu. Gerçi bu madde meclisin yeniden seçilmesi gerektiği koşulunu koyuyorsa da bunun için belirli bir zaman sınırı konmamıştır.”

II. Abdülhamit 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı’nı (93 harbini) bahane ederek, 13 Şubat 1878’de Meclis-i dağıttı (Berkes, 2002: 334–336).

2.3.4.6 İstibdat Devri (1878–1908)

Meclisin dağılmasıyla 1878–1908 yılları arasında yaşanan II. Abdülhamit’in mutlakiyetçi yönetime geri döndüğü döneme İstibdat Devri denir.

Meşrutiyette asıl güç, sultan ve halife olarak padişahın etrafında toplandı. Abdülhamit, parlamento yerine bir dizi özel danışma komitesiyle kendini çevreledi. Bu istişare komiteleri, siyasal, dinsel, askeri sorunlarda padişaha danışmanlık yapıyorlardı. Bütün güçlerin merkezileşmesinin yaratıklarından biri, geniş bir bürokrasi örgütü oldu. Bu merkezileşmiş bürokrasiye yarayan tek mütevazı modern teknik araç telgraftı. Başkent ile vilayetler arasında sayısız gizli haberleşmeler için icat edilmiş şifreler, hükümet yönetiminin en geliştirilmiş aracı oldu. İlk telgraf hattı,

1855'te Kırım Savaşı sırasında açılmıştı; fakat Abdülhamit döneminde 30 bin kilometreden fazla telgraf hattı getirilmiştir. Fransa'ya telgrafçılık öğrenimi için öğrenciler gönderilmiş, telgrafçı yetiştirmek için kurslar açılmıştır.

Bürokrasi, başka bir örgütün daha gelişmesini gerektirdi. Bu, memurların ve amirlerin devlete bağlılığını kontrol edecek kişilerden meydana gelen geniş bir hafiye ve jurnalci örgütüdür. Bu jurnalci örgütün en önemli başarısı rejimin tehlikeli saydığı kişileri, gölgelerinden korkacak kadar uslandırmayı olmuştur (Berkes, 2002: 334).

II. Abdülhamit döneminin en iyi gelişmelerinden biri de demiryolu idi. Abdülhamit tahta çıktığı zaman Türkiye'de birkaç yüz millik demiryolu vardı. Bir İngiliz imtiyazı olan ilk hat, Menderes Vadisi yoluyla İzmir'i Aydın'a bağladı; 80 mil uzunluğunda ki bu hat 1866'da işletmeye açıldı ve güney-batı Anadolu'nun gelişmesine yardım etti. Diğerleri arasında, 1873'te tamamlanan Haydar Paşa'dan İzmit'e 58 millik bir hat ve İstanbul ile Edirne arasında 198 millik bir bağlantı- Doğu Ekspresi'nin ilk aşaması vardı 1885'ten itibaren, çoğu yabancı imtiyaz sahipleri tarafından hummalı bir demiryolu yapımı, Türkiye'nin demiryollarını birkaç yüz milden birkaç bin mile çıkardı. Karayolu inşaatı ise demiryoluna göre çok yavaş gidiyordu. Ve hatta eski karayollarının yerine yeni demir yolu hatları geçip bunlar bağımsızlığında düşme bile oldu. Limanlar da ihmale ve verimsizliğe uğradı (Lewis, 1998: 182–183).

Abdülhamit'in en göz alıcı başarılarından biri de, hem okul hem öğrenci sayısının önemli ölçüde arttığı yüksek öğretimde idi. 1859'da devlet memurlarının eğitim merkezi olarak kurulan Mülkiye Mektebi, özellikle üst sınıflarda 1877'de yeniden düzenlendi ve ders programları modern konuları kapsamak üzere düzeltilti. Taşradan gelen öğrenciler için yatılılık kolaylıkları da eklendi. Mülkiye gibi Harbiye ve keza önceki reformculardan miras alınan askeri ve sivil tıp okulları, topçuluk, deniz ve kara mühendis okulları gibi bazı diğer kuruluşlar muhafaza edilip genişletildi. Bunun yanında yeni yüksek ve mesleki okullar açıldı. Bunlar arasında maliye (1878) hukuk (1878), güzel sanatlar (1879), ticaret (1882), mülki mühendis (1884), baytar (1889), polis (1891), gümrük (1892) okulları ve geliştirilmiş yeni bir

tıp okulu (1898) vardı. Hepsinden büyüğü, bir Türk üniversitesinin kurulmasıydı önce 1845'te görüşülen bu tasarı birçok güçlüklerle karşılaşmış ve bir takım sonu çıkmayan başlamaların kurbanı olmuştu. Uzun hazırlıklardan sonra, daha sonra İstanbul Üniversitesi diye tanınan, Darülfünun ancak 1900 ağustosunda kapılarını açabildi. Nihayet Türkiye bir üniversiteye sahip olmuştu. Müslüman dünyasında ilk gerçekten yerli modern üniversite, ilk idadi ise 1875'de İstanbul'da açıldı. 1904'te Şam Bağdat, Erzincan, Edirne ve Manastır'da askeri okullar açıldı (Lewis, 1998: 179–180).

Din, şeriat, hilafet Arap uygarlığı, bilim ve Batı'ya karşı oluş gibi yönelimlerin arkasındaki gerçeklere bakarsak, bu gerçeklerin tam tersine bir yönde gittiklerini görürüz. II. Mahmut zamanından beri başlamış olan yeni batı uygarlığının ekonomi etkinliklerinin önlenmesi şöyle dursun, bunlar bu dönemde daha da genişlemiş ve genişleşmiştir. Bunların çağdaşlaşmaya karşı olan bütün direnmeleri başa çıkacak güçte iki önlemler sonucu asıl Abdülhamit yöntemi zamanında ortaya çıktı. Birincisi, Osmanlı dış borçlarının ödenmesi güçlüklerinin 1875'te yarattığı bunalımdan daha öteye gitmesiyle, 1882'de Abdülhamit'in alacaklılar adına çalışacak, duyun-u umumiye adıyla bilinen bir yönetimin kurulmasıdır. İkincisi, bunun arkasından Avrupa sermayesinin doğrudan doğruya yatırım alanına akmasıdır. Batı uygarlığının demiryolu, liman, modern işletmeleri ve öteki bayındırlık işleri gibi ürünlerini Batı'nın kendisi kuracaktı. Avrupa sermayesine yatırım ve işletme imtiyazları verilmesi dönemi böyle başladı (Berkes, 2002: 364–365).

Abdülhamit çağının en önemli hukuk reformları, Sultanın idaresinin ilk birkaç yılı sırasında oldu ve gerçekte bunlar Tanzimat Devri'nin de başlamış bir sürecin tamamlanması idi. Bunlar, 1879 Mayıs ve Haziran'ın da ilan edilen ve ikisi adliyenin ve mahkemelerin örgütü, ikisi de hukuk husulüyle ilgili dört kanun idi.

Abdülhamit yönetimi sırasında başka bir haberleşme aracı daha önemli bir gelişme gösterdi: basın. II. Abdülhamit'in İstibdat döneminde sansür giderek kuvvetlendi. Gazete ve dergilere verilen yorum hürriyeti kısıtlandı. II. Abdülhamit padişah olduğu zaman İstanbul'da hala ancak birkaç basım evi vardı. 1883'te resmi Osmanlı yıllığı şehirde 54 basımevi gösterir; 1908'de ise 99'dan aşağı değildi. Kitap

basımı da gazeteler gibi sıkı sansür altındaydı. Yine de basılan kitap sayısı durmaksızın arttı. 1890'da Genç Türk Lideri Murat'ın hazırladığı bir bibliyografyada Abdülhamit idaresinin ilk on beş yılı süresince Türkçe basılmış 4000 kitap kaydeder.

Renkli gazetecilik faaliyetlerinin en önemlisi, küçük bir arkadaş grubuyla çıkardığı Tercüman-ı Hakikat adlı günlük gazetenin yayımlıydı. 1878'de Ahmet Mithat'ın kurduğu bu gazete birçok yıllar devam etti ve Abdülhamit Devrinin en önemli gazetelerinden biri oldu. Ahmet Mithat'ın kurduğu bu gazete birçok yıllar devam etti ve Abdülhamit devrinin en önemli gazetelerinden biri oldu. Ahmet Mithat, üç ciltlik Dünya tarihinin ve on dörtlük ciltlik Avrupa ülkelerinin ayrı ayrı tarihlerinden meydana gelen bir serinin, Osmanlı ülkesine getirilmesini sağlamıştır. Dönemin bir diğer ünlü gazetecisi Ahmet İhsan Tokgöz'dür. Servet-i Fünun adlı resimli ve bilimsel bir ilave çıkaran Tokgöz bir yıl sonra bunu sahibi bağımsız bir dergi haline getirdi. 27 Mart 1897'de çıkan ilk sayısı kendisini edebiyat, bilim, sanat, biyografi, seyahat ve romana hasretmiş bir resimli Osmanlı dergisi olarak tanımlandı. Tevfik Fikret'in başyazarlığı sırasında Servet-i Fünun, zamanının en yetenekli yazarların işbirliği ile, Türk kamu oyunda gerçek etkisini gösterdi. Servet-i Fünun grubu ve kendilerine verdikleri adla Edebiyat-ı Cedideciler, eğitilmiş bir elite hitap eden, ağdalı bir dille yazdılar. Kendilerine göre bir ödevleri Fransa'nın entelektüel hayatından Türk okuyucuya bir şeyler öğretmekti. Bir başka dergi ise 1866'da çıkan Mizan dergisi idi. 1890'da kapatılan Mizan daha sonra yine çıkmaya başladı.

1891'de dışarıda ki Genç Türk faaliyetinin artışının içerde basının durumunun kötüleşmesine yol açmasından önce, altı Türkçe günlük gazete vardı. Birkaç yıl içinde yukarıdan gelen baskı bunların sayısını, hepsi hükümetten yardım almak ve sıkı bir saray kontrolü altında olmak üzere üçe indirildi. Tercüman-ı Hakikat, İkdam, Sabah (Lewis, 1998: 181–192).

II. Abdülhamit dönemi batıcılığında çağdaşlaşma sorunu basit bir sorundu. Batı uygarlığının Osmanlı ülkesine getirilmesi konusu tam anlaşılmamıştı. Batı uygarlığı bir bütündür; iyisiyle kötüsüyle birlikte bir bütün, onun iyisi, kötüsünden kolay kolay ayrılamaz. Gülü seven dikenine katlanacaktı. Yine Batıcılar bunu kavradıkları zaman, II: Abdülhamit'in baskıcı rejimi altında, batıyı dikensiz bir gül

bahçesi olarak görmeye başladılar. Yeni batıcılık görüşünün manifestosu Arapçılığa savaş bildirisi olarak başladı. Bu savaşın ilk top ateşini başlatan “gavgacı” Hüseyin Cahit olmuştur. Hüseyin Cahit’in yazısı, meşrutiyet’in geri gelişinden on yıl önce, sansürün satırından kurtulabildiği kadarıyla çıkmıştı. Cahit’in düşüncesi şu idi: “istese de istemesek de Avrupalılaşmak zorundayız. Yeni batıcıların anlayışıyla Avrupa ve Asya uygarlıkları ve Türk çağdaşlaşmasının niteliği üzerinde de yeni bir görüş doğdu. Bu görüşü asıl işleyen adam batıcıların “ideal tipi” diyebileceğimiz Tefik Fikret olmuştur. Tefik Fikret’in 1908’den önce yazılmış şiirlerin çoğu geleneklere ve saldırı şiirleridir. Uzun şiirlerinden biri olan “sis” Abdülhamit rejimine karşı isyanın şiiridir. Fikret’in şiirleri meşrutiyet dönemi kuşaklarının ülküleri olacaktır (Berkes, 2002: 381–385).

2.3.4.7. II. Meşrutiyet İlanı (1908–1918)

II. Abdülhamit’in meşrutiyete son vermesi ve meclisi kapatması, meşrutiyet yanlılarının düşüncelerine engel olmamıştır. Abdülhamit yönetiminin daha ilk on yıllarında, öğretmenlerin ve öğrencilerin birlikte Namık Kemal’in ve Ziya Paşa’nın yasaklanmış, eserlerin okudukları görülür. Temmuz 1908 devriminin kahramanı Niyazi Bey, 1880’ler de henüz genç bir öğrenci iken, Fransızca ve tarih öğretmenlerinden şu fikirleri öğrendiğini hatıralarında yer verir:

“ Hamiyet, terakki, insaniyet, vatan muhabbeti... eski Osmanlıların ve Fransızların vatanperverliklerine dair hikayeler naklediyorlardı... Mektep arkadaşlarımla ve efrad-ı ahali ile ahval-i âlemden dem vuruldukça Kemal Bey (Namık Kemal), bu edib-i azam ve muhteremin namı... asâ mevzu-u bahis oluyordu.

...Vazifemiz muhafaza-i vatan, def-i tecavüvat-ı düşman olacak değil mi? Neden usul-ü tedrisimizde, programlarımızda vatandan, terbiye-i fikri yeden eser yok. Bizi dinen, alken, mantiken mukaddes olan bir takım hissiyatı gizlemeye mecbur ediyorlardı. Bunların nema vü teslisine hâdim olacak eserleri okutmuyorlar”

İttihat ve terakki’nin ilk örgütlenmiş muhalefet kümesi 1889’da, bir Türk tarihçisinin belirttiği gibi, Fransız Devriminin yüzüncü yıl dönümünde kuruldu. Kurucuları dört tıbbiyeli idi. Ohrili bir Arnavut İbrahim Tema, Kafkasyalı bir Çerkez Mehmet Reşit, Arap kir’li ve Diyarbakırlı Abdullah Cevdet ve İshak Suküti’dir. Yeni dernek İstanbul’da ki sivil, askeri, bahri, tıbbi ve diğer yüksek okulların öğrencileri

arasında taraftar kazanarak süratle büyüdü. Kendinden önceki 1865'in Genç Osmanlılar gibi, bu gizli örgüt üyeleri de İtalyan Karbonari örgütünü örnek almış görünüyordu. 1889'da Ahmet Rıza Bey'de Paris'e giderek çok geçmeden gruba dâhil oldu. Grup İttihadı-i Osmanî olan adını ittihat ve terakki'ye çevirdi. 1896'da sultanı devirmek için bir hükümet darbesi düzenlediler fakat başarılı olamayıp, sürüldüler. Buna rağmen, fikirleri İstanbul'da öğrenciler arasında artmaya devam etti 1906'da gerçek önemli bir gelişme- kıta hizmetinde ki subaylar arasında devrimci hücrelerin kuruluşu olmuştur. Bu çeşit örgütlerin ilkinin, aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu küçük bir subay grubu tarafından 1906 sonbaharında Şam'da kurulan "vatan ve hürriyet cemiyeti" olduğu görülüyor. 1908'in ilk yıllarında II. Abdülhamit'e karşı gelişen tepkiler ayaklanmaya neden oldu. Ayaklanma artık süratle Makedonya'da ki üçüncü ordunun, çeşitli birlikleri arasında yayıldı ve Edirne'de ki ikinci ordu birliklerini etkilemeye başladı. İttihat ve terakki komitesi, asileri benimseyerek ve meşrutiyetin tekrar kurulması için açık bir siyasal istek ilan ederek açık faaliyete geçti. Hal edilmekten korkan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti ikinci kez ilan etti.

"Hükümet-i haziranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-u beşeriyeyi ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men ile vatani ecnebi yedd-i tasallut ve itizabına düşüren usul-i idaresini İslam ve Hıristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadiyle kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı ittihat ve terakki cemiyeti teşekkül etmiştir". Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Nizamnamesi, 1890

"Ve zaman bu kadar cömert ümitleri ancak kısmen yerine getirmiş veya onları acılığa çevirmiş olmakla beraber, bunların tamamen samimiyetsiz olduğuna inanmayı reddederim. Bilakis 1908 de İstanbul'da bulunmuş olmayı ve bir halkı o nadir anlardan birini gerçekten yaşarken görmüş olmayı, daima hayatımın en zenginleştirici tecrübelerinden biri sayacağım.

Devrimden on yıl kadar önce, Şair Tevfik Fikret, Abdülhamit istibdadı altında İstanbul'un düşünlüğünü anlatan ünlü Sis manzumesini yazmıştı:

Sarmış yine afakını bir düd-ı muannid

...

*Bir tozlu ve heybetli kesafet ki nazarlar
Dikkatle nüfuz eylemez gavrine, korkar.
Lâkin sana layik bu derin sürte-yi muzlim,
Layik bu tesettür sana, ey sahn-ı mezalim!*

...

*Örgütün evet ey haile... Örtün, evet ey şehri;
Örtün, ve müebbed uyu, ey facire-i dehr!..."*

1908 de devrimin muzaffer iyimserliğini yine aynı şair şöyle terennüm ediyordu:

*"o mel'anet gecesinden uzaktayız şimdi
kariştı leyl-i musibet leyâl-i nisyâna,
açıldı gözlerimiz bir sabah-ı rahşana.
Sen, ey muhit-i teceddüd, o leyl-i menhusun
Seninle nispeti yok; sen şerefisin ulusun.
Ne sis yüzünden, ne zül; bil'akis, sefa ve vekaar
Doğan güneş gibi safî bir infilakın var. "*

Abdülhamit istibdadın uzun gecesi bitmiş, hürriyet şafağı sökmüştü. Meşrutiyet tekrar ilan edilmiş, seçimlerin yapılması emredilmişti. İkinci meşrutiyet rejimi birincisinden daha uzun sürdü. Fakat o da başarısızlık, acı ve hayal kırıklığı ile sona erdi. İçeride ve dışarıda, tehlikeler ve güçlükler pek büyüktü. Meşrutiyetin sonuçları pek az, pek zayıf, pek yeteneksiz idiler. Anayasa yürürlükte kalmış ve seçimler yine yapılmış olmakla beraber, rejim, genç Türk liderinin, ancak 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisiyle sona eren, bir çeşit askeri oligarşisi halinde dejenere olu (Lewis, 1998: 193–210).

İttihat, Osmanlı birliği, terakki ise aydınlanma, çağdaş uygarlığın eğitim ve teknik araçlarıyla donanarak ilerleme demektir. Birincisi için, Osmanlı İmparatorluğu'nda ki bütün milletlerin, kimilerine göre uzlaşmasının, kimilerine göre

de birleşmesinin gerçekleşmesi gerekti. İkincisi için, geriliğin nedenlerini kaldırmak, bu geriliğin nedenlerini besleyen siyasal rejimi değiştirmek gerekliydi. Bu, ya bireylerin özel girişimlerinin ekonomik hayatı canlandırmasıyla ya da devletin ekonomik kalkınma işlevini benimsemesi ile olabilirdi.

İttihat ve terakki cemiyeti Osmanlıcı olduğu için, imparatorluğun millet parçalarını birleştirme programını anayasalı ve siyasal partili bir meşrutiyet rejimi çerçevesinde “millet” sorunu olarak ele almak zorunluluğu karşısında kaldı. Devrimden sonraki birkaç yıl içinde üç partileşme eğilimi gelişti. Bunlardan en güçlüsü olan ittihat ve terakki cemiyeti 1913’te siyasal parti oldu. İkinci parti eğilimi, önce Ahrar (özgürler, yani liberaller) partisi olarak, daha sonra Hürriyet ve İtilaf (özgürlük ve uzlaşma) partisi olarak biçimlenmeye başladı. Üçüncüsü İftihad-ı Muhammedi adı altında belirmeye başladıysa da siyasal bir parti olma gücünü kazandı.

1902’de, asıl sorunun sadece yönetimi düzeltme, ıslah etme değil, geniş kapsamlı bir toplumsal devrim olduğu sonucuna varan Yusuf Akçura’ ta başta ve bir kez daha bunu hatırlattı: inkılâp sadece Kanun-i Esasi’yi yürürlüğe koymaktan ibaret iş değildi; ulusçuluk açısından değil, ama Batı uygarlığına geçme açısından aynı görüşü Abdullah Cevdet ve Prens Sebahattin de ileri sürmüşlerdir (Berkes, 2002: 410).

1908 ile 1918 yılları arasında ki on yıllık tartışma, buraya kadar izlediğimiz iki yüz yıl birikmiş çağdaşlaşma sorunlarının tümünü kapsayan bir tartışma olacaktır. Bu evrede birbirinden farklı üç düşün akımı ortaya çıkmıştır. İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük (Berkes, 2002: 405–411).

Genç Türk devrimi, hayal kırıklıklarına ve başarısızlıklarına rağmen, modern Türkiye’nin gelişmesinde bu kadar önemliydi. İstibdat döneminin sona ermesiyle beraber, bir dergi ve kitap sağanağı içinde, modern devlette din ve milliyetin, hürriyet ve sadakatin temel sorunları tartışıldı. Bunun yanında 1908 yılından itibaren Osmanlı toprak kayıplarına da uğradı. Avusturya Bosna Hersek-i ilhak etti.

Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Girit Yunanistan'la birleşti, 1911'de İtalya Trablus garp'a saldırdı.

II. Meşrutiyet'e karşı 12–13 Nisan 1909'da Şeriat teklidedir. Propagandalı bir isyan çıktı. İsyancılara bazı mallar ve öğrencilerde katıldı. Karşı darbe çok gecikmedi. Gerici ayaklanma Selanik'e bir telgrafla bildirildi ve Mahmut Şevket Paşa komutasında kurtuluş ordusu tarafından bastırıldı. İsyanın bastırılmasının ardından II. Abdülhamit tahttan indirildi. V. Mehmet Reşat padişah ilan edildi. Reşat ittihat ve terakki partisi merkezi be bastırıcı bir politika izledi. Türk olmayan Müslümanlara Türk dili zorla kabul ettirmeye çalıştılar. İttihatçıların bu baskıcı tavırları ülke içinde tepki uyandırdı. 21 Kasım 1911'de ittihat ve terakki fırkasına karşı hemen bütün grup, parti ve kişilerin birleşmesiyle Liberal Birlik (Hürriyet ve İtilaf) adlı yeni bir parti kuruldu ve meclis içinde bir muhalefet oluşturuldu. İttihat ve terakki partisi yeni gelişmeleri kendisi için bir tehdit gördü ve Ocak 1912'de meclisin dağıtılmasını sağladılar. Gün geçtikçe ittihat ve terakki cemiyetine karşı tepkiler artıyordu. Bu sebeple Mahmut Şevket Paşa istifa etti. Bu fedakârlık eleştirileri yatıştırmadı. Ardından Sait Halim Paşa kabinesi görevinden çekildi. Yeni kabine Ahmet Muhtar Paşa tarafından kuruldu. Sonra Kamil Paşa sadarete getirildi. Fakat tam bu sıra Balkan Savaşları çıktı. Savaş karşısında Kamil Paşa kabinesi zor durumda kaldı. Edirne'nin Bulgarlara bırakılacağı teklifi üzerine ittihatçılar Babiâli'ye baskın düzenlendi. İttihat ve terakki partisi bu baskınla sağlam bir şekilde tekrar iktidara geldiler. 1918'e kadar Türkiye üç adamın egemenliğinde (Enver, Talat ve Cemal Paşalar) fiili bir askeri diktatörlükle yönetildi.

1908'den 1918'e kadar olan yılların sicili, ilk bakışta cidden karadır. Devrimin yüksek ümitleri çabucak suya düşmüş ve meşruti hükümetin düzenli ilerlemesi, tertip ve karşı tertip, baskı ve fesat, Tiranlık, sindirme ve yenilginin perişan silsilesi içinde sona ermiştir. Yine de Genç Türkler'in imparatorluğun bekası için ıslahat hareketlerinde bulduklarını görüyoruz.

Bu dönemde yeni bir vilayet ve belediye idare sistemi hazırlanıp yürürlüğe kondu. Yeni bir belediye örgütü, imparatorluğun başkentine daha etkin bir yönetim sağladı. Polis, itfaiye, ulaştırma ve diğer kamu hizmetleri örgütlendi. Yeni stil bir

jandarma örgütü kuruldu. 1912’de jandarma, harbiye nezaretinden ayrıldı. Dâhiliye Nezaretine bağlandı.

Ekonomi sorununu (Toprak sorunu) karma sorunlarla çözmeye uğraştılar ve cumhuriyet devrinde gelişecek olan iktisadi milliyetçilik politikasında ilk adımları attılar; her iki alanda da başarı sağlayamadılar. Giyim ve adetlerde ki Batılılaşma, dini otoritelerden endişeli bir karşılık getirecek kadar ileri gitti.

Genç Türkler en büyük başarılarını eğitimde gösterdiler. Başta İstanbul Darülfünun’u olmak üzere, yeni laik ilk ve orta dereceli okullar sistemi, öğretmen okulları ve özel kurumlar kurdular. Büyük bir değişiklik de kızlar için eğitim fırsatlarının genişletilmesi idi. Genç Türkler önce orta dereceli okulların, sonra da üniversitenin kapılarını kız öğrencilere açtılar. Böylece onların mesleklere ve kamu hayatına girmesine yolu hazırladılar. 1917’de kadın haklarının sağlanması yönünde önemli bir ileri adım teşkil eden, yeni bir Aile Hukuku kararnamesi kabul edildi. Fakat bu haklardan az sayıda okumuş kadın yararlanabildi.

Genç Türk döneminin en ilginç ve en önemli yanı, belki de entelektüel ve kültürel hayatındadır. 25 Temmuz 1908 günü İkdam 60.000, sabah 40.000 nüsha bastı. Uzun süre susturulan ve kısılan sesler gür ve açık bir şekilde çıkmaya başladı. Yabancı öğretiler yeni sosyal ve toplumsal eleştirilerin teorik temellerini sağladı. Ortaya çıkan ilk etti Auguste Comte’un ki idi. Onun pozitivist sosyolojisi, Türkiye’de laik radikalizmin daha sonra ki gelişmesini derinden etkiledi (Lewis, 1998: 212–230).

1904’te Cenevre’de yayınlarını başlatan Abdullah Cevdet, kurduğu İçtihat dergisinin ilk sayısını şu anketle başlatmıştı: 1) Müslümanların düşkünlüğünün nedenleri nelerdir? 2) Müslümanları bu durumdan kurtaracak en etkili önlemler nelerdir?

“Batıcılığın en aşırı temsilcisi olan Abdullah Cevdet, bunu kısaca şöyle cevaplandırır: geri kalışımızın nedeni Asyalı kafamız, yozlaşmış geleneklerimizdir. Bizi yenen güç, bizim görmek isteyen gözlerimiz, düşünmek isteyen kafalarımızdır. Bizi geride bırakan, bakmaya devam edecek, gelecekte de bırakacak olan güç dünya işlerini hükmü altına alan din-devlet bileşimi sistemidir.”

II. Abdülhamit döneminde başlayan Batı özleminde ki Batı uygarlığı, düşünülebilecek uygarlıkların en mükemmelidir. Batı uygarlığı, sadece tarihte eşî görülmedik maddi ilerlemelerin, başarıların uygarlığı değil, bütünüyle uygarlık tarihinde kendine özgü olan, yaşayışta, düşünüşte ve sanatta başka uygarlıklardan tümenden farklı olan bir uygarlıktır. Onun etkisi altında kalan uluslar onu bütünüyle, kendine özgü, ayırıcı yanlarıyla göremedikleri, kavrayamadıkları sürece ona katılamayacaklar, kendi koşullarından kurtulamayacaklardır. Onun en önemli yanları daima yanlış anlaşılacak, çarpıtılacak, eski değerlerle ve düşüncelerle uzlaştırılmayacaktır. Bundan ötürü, İslamcılardan farklı olarak, batıcılar Batı Uygarlığının maddi başarılarının alınması sorununun da onlar kadar işi basit ve kestirme bir iş olarak görmüyorlardı. Batılılaşmak sadece o uygarlıktan şu ya da bu maddi başarıyı alıp getirmek değildir. Batı uygarlığının özü olan yanlar benimsedikçe bunlar bir süre yüzeyde kalır, ama topluma etkili olamazlar. Ona özgü olan yanlar, kişinin din ya da devlet baskısından özgürleşmesi, bireyin değerlenmesi, insanın doğal haklarının üstünlüğü, akıl karşısında inanç ya da geleneğin boyun eğmesi, cehalet karşı müspet bilimlerin zaferi: işte Batı uygarlığını ayıran yanlar bunlardır. Batı'yı Doğu'ya üstün yapan onun hümanizmidir. Hâlbuki İslamcı düşünceye göre, Batı'nın özü hümanizm değil, Hıristiyanlıktır.

Batı uygarlığının maddi yanları zaten İslamcılık' tan alınmış. Fark sadece zaman farkının yarattığı bir sayı farkıydı. Dinlerin ilerlemeye engel olmadığı tezini ileri sürmüş olan Sait Halim, Hıristiyanlık konusunda, bu yargısında bir istisna yapmak gerekliliğini sezdi. Evet, dinler arasında yalnız Hıristiyanlık ilerlemeye engel bir din olmuştur. Çünkü Hıristiyanlık ile akıl uzlaşmaz. Hâlbuki İslamlığın özü bunun tam karşıtıdır. İslamlılık akıl ve bilimlere aykırı olmamakla kalmaz; o ikisini de emreden bir dindir (Berkes, 2002: 412–416).

Tarih 1914'ü gösterdiğinde Türkler, büyük Avrupa Savaşı'na yuvarlandılar 1918'de vakitlerinin kalmadığı artık açıktı. Modern savaşın baskıları, süratli değişiklikleri zorunlu kıldı; büyük Avrupa devletleriyle birden bire yakın ilişki ve ittifak içine girmiş Türkiye gibi bir Doğulu ve İslâmi ilkede, bu değişiklikler özellikle şiddetli ve altüst edici idi. Genel seferberlik milyonlarca ürkü evinden

barkından koparıp onları yeni yerlere, ödevlere ve birliklere götürdü ve büyük, modern ve askeri bir örgütün parçası yaptı. Onların bıraktığı boşluğu doldurmak için, on binlerce Türk kadını inzivadan çıktı ve onlara iş hayatına girmek için müphem imtiyazlar tanındı. Savaşın iktisadi baskıları yeni ihtiyaçlar ve fırsatlar-hem felaket derecesinde ihtikâr ve vurgunculuk, hem de yeni ticari ve sınaî teşebbüs fırsatları-yarattı. Almanya ve Avusturya ile sıkı ittifak askeri ve mali desteğe ek olarak, birçok alanlarda eğitimsel, teknik ve idari rehberlik de getirdi ⁷¹ Savaş darbesi altında, Osmanlıların bitkin imparatorluğu daha önce görülmemiş ölçüde silkelenip çalkandı. Realiteler değiştikçe, insanların kendileri hakkındaki bilinçleri de değişti ve bu değişikliklerden, çabuk, geniş ve derin oldu.

Bir süre, işler pek kötü gitmedi. Kut'ülamara ve Gelibolu'da İngilizlere, Doğu Anadolu'da Ruslara karşı askeri zaferler kazanıldı ve 1917 de Rus Çarlığının çöküşü ile, Doğuda büyük ve yeni bir Türk kaderi hakkında büyük ümitler uyandı.

Bunlar boş ümitlerdi. Her iki yanda da, bitkin, çok dilli hanedan imparatorlukları modern savaşın darbesi altında çöktü. Türkiye'de askeri yenilgi, iktisadi yıkıntı ve siyasal basiretsizlik, sonunda Müslüman Türklerin bile moralini ve bağlılığını çökertti (Lewis, 1998: 237).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, verilerin toplanması ile verilerin değerlendirilmesi aşamalarında yapılan çalışmalarla ilgili açıklamalar yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi

Bu araştırmada 1976–2003 yılları arasındaki zaman diliminde Türkiye’de okutulmuş olan veya okutulan Tarih II. ve Tarih III. kitaplarına, 1789–1918 yılları arasındaki Osmanlı Çağdaşlaşma sürecinin etkileri ve bu etkilerin yansımaları araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada tarama modellerinden yararlanılmıştır. Karasar’a (2005: 77) göre;

“ Tarama modelleri, geçmişte ya da hale var olan bir durumu var olduğu bir şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onların, her hangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilemez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır.”

Geçmiş zaman içinde meydana gelmiş, olay ve olguların araştırılmasında ya da bir problemin geçmişle olan ilgisi yönünden incelenmesinde kullanılan yöntem “Tarihi Yöntem” denir. Tarihi yöntem geleceği bulmak başka bir deyişle bilgi üretmek için geçmişin tenkidi (eleştirel) bir gözle incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir (Kaptan, 1998: 53).

Tarihi yöntemin sadece tarihçiler tarafından kullanılabileceğini düşünmek hatadır. Tarihi olmadan da bir olayı tarihi yönden incelemek, bir tarihi oluşu her hangi bir disiplinle ilişkisi yönünden ele alıp araştırmak ve problemlerin çözümüne esas olacak kanıtları geçmiş zaman içinde aramak mümkündür. Böyle bir çalışmayı yürütmede kullanılacak araştırma yöntemine, “tarihi yöntem” araştırmaya da “tarihi

survey” adı verilmektedir. Bu yöntem daha çok bir doküman inceleme yöntemidir. Tarihi yöntemin kullanılmasını ikiye ayırmak gerekir. Bunlardan biri, tarihi yöntemin tarih disiplininde tarihçi tarafından kullanılması ya da her hangi bir disiplinde araştırmacının elindeki problemin çözümünü geçmiş zaman içinde ki olay, olgu ve bilgilerde araması ve araştırmasını tamamen geçmişteki verilere dayandırması durumudur. Bu durumda araştırmacı, bir tarihçi gibi çalışmaktadır. İkinci durum, her araştırmacının hangi disiplin ve bilim alanında olursa olsun yaptığıdır. Şöyle ki, her araştırma konu ve problemin bir geçmişi vardır. Araştırmacı, konu ve problemle ilgili bu geçmişi incelemek zorundadır. Araştırmacının ilgili kaynaklar ve yayınlar üzerinde yaptığı incelemelerden kullandığı yöntem tarihi yöntemden başka bir şey değildir. Böylece her araştırma yapan kişi bu yöntemi kullanmaktadır (Kaptan, 1998: 53–54).

Araştırmada gerekli veriler ya dolaysız ya da dolaylı biçimde elde edilmektedir. Araştırmanın olayları bizzat izleyebildiği durumlarda elde edilen veriler dolaysızdır. Fakat buna her zaman olanak yoktur. Araştırmacı, olayı başkalarından dinlemek ya da okumak zorunda kalabilir. Hatta başkaları olayın gerçek tanığı olabilecekleri gibi, onlarda olayı başka birinden duymuş olabilirler. Böylece tarih araştırmalarında (Kaptan, 1998: 54–55);

- Araştırmacı başkalarından elde edeceği verilere dayanmak zorundadır,
- Tarihi araştırma tekrarı mümkün olmayan gözlemlere ve olaylara dayanmaktadır,
- Gözlemler ve olaylar çok zaman istenilen şekilde organize edilmiş olmadıklarından tarihi araştırma yoğun ve ciddi bir kütüphane çalışması gerektirmektedir.
- Tarihi araştırmalar daha çok tümevarım tipinde bir akıl yürütme ve çalışmayı gerektirmektedir. Küçük parçalardan, ayrı ayrı olaylardan, çeşitli kanıtlardan, az genel önermelerden bütüne gidilmekte, genel önermelere, yargılara varılmaktadır.

- Tarihi araştırmaların daha esnek ve ihtiyatlı bir yolla anlatılması gerekir. Tarihçiler sebep ve sonuç üzerinde durmaktan çekinmekte, olayları birbirinin sebebi olarak nitelemek yerine aralarında ki ilişkileri belirtmekle yetinmektedir.

Araştırmada ders kitapları incelenirken, liselerde okutulan Tarih II. ve Tarih III. ders kitapları bazı ölçütlere göre incelenmiş, kitapların içeriğindeki bilgilerin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Tarih II. ve Tarih III. kitapları incelenirken kullanılan ölçütler ve dayanak noktaları şunlardır;

- 1- Çağdaşlaşma kavramına yer verilmiş midir?
- 2- 17. yüzyıl Islahat Hareketlerinin amaçları ve niteliklerine yer verilmiş mi?
- 3- 17. yüzyıl Islahat Hareketlerinin sonuç ve etkilerine yer verilmiş mi?
- 4- 18. yüzyıl Islahat hareketlerinin amaçları ve niteliklerine yer verilmiş mi?
- 5- 18. yüzyıl Islahat Hareketlerinin sonuçları ve etkilerine yer verilmiş mi?
- 6- 19. ve 20. yüzyıl Islahat Hareketlerinin amaçlarına ve niteliklerine yer verilmiş mi?
- 7- 19. ve 20 yüzyıl Islahat Hareketlerinin sonuçları ve etkilerine yer verilmiş mi?

1976–2003 yıllar arasında okutulan kitapların incelenmesi sırasında yukarıda ki ölçütler ve dayanak noktaları kullanılmış, kitaplarda ki bilgiler bu yolla analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ders kitaplarını görsel yönden incelemek için de ölçütler kullanılmamış ve böylece araştırma bütünlemeye çalışılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın amaç ve alt amaçlarına bağlı olarak 1976–2003 Yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde liselerde okutulan ya da okutulmuş olan, Tarih II. Ve Tarih III. Kitaplarında Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin ele alınışı incelenmiştir.

1789–1918 yılları arasını kapsayan yüz yirmi dokuz yıllık dönem, Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir dönemdir. Siyasi, sosyal, eğitim alanında yapılan ıslahatların yaşadığı bu dönem, daha önce de pek çok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Bu dönem burada ise tarih eğitimi ve tarih eğitimine yansımaları açısından incelenmiştir. Bu nedenle de bu araştırma da bu dönem ve bu evren/örneklem seçilmiştir.

Bu çalışmada Yılmaz Öztuna'nın Tarih III., Emin Oktay'ın Tarih III. Niyazi Nikaş'ın Tarih III. Faruk Sümer, Gürkan Tekin, Yüksel Turhat'ın Tarih II. Erdoğan Merçil, İsmet Miroğlu, Yusuf Halaçoğlu'nun Tarih II. , Altay Köymen, Mehmet Öz, Mehmet Özgedik, Suat Akgül, Metin Anahtarçioğlu'nun Tarih II. , Nurer Uğurlu, Esengül Balcı'nın Tarih III. , Kazım Yaşar Koprıman'ın Tarih II. , Süleyman Özbek, Ahmet Kankal, Kenan Ziya Tarş, Ahmet Güneş'in Tarih II. , Kemal Kara'nın Tarih II. , Osman Bircan'ın Tarih II. , Açıköğretim Tarih II. , kitapları incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanmasında belgesel tarama yoluna gidilmiştir. Belgesel tarama,” var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya” denir (Karasar, 2005: 183).

Belgesel tarama, belli bir amaca yönelik olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır.

Araştırmada kitap taraması türlerinden genel tarama biçiminde veriler toplanmaya çalışılmıştır. İnceleme yapılırken öncelikle Osmanlı çağdaşlaşma sürecine yönelik ana kaynaklar okunmuş ve gerekli görülen notlar fişlenmiştir. Kamuya ilişkin olarak temel bir düşünce ve araştırmaya yönelik ön bilgi oluşturulduktan sonra inceleme alanı bölümlere ayrılmış ve kullanılabilen kaynaklar taranarak fişlenmiştir. Bu çalışmalar yapıldıktan sonra, 1976–2003 yılları arasındaki lise Tarih II. ve III. müfredat programları araştırılarak gerekli notlar toplanmış ve fişleme çabası yapılmıştır.

Türkiye’de 1976–2003 yılları arasında okutulan Tarih II. ve Tarih III. kitaplarına ulaşılarak, konuya ilişkin okumalar yapılmış ve gerekli notlar alınmıştır. Kitaplar incelenirken, içerikler incelenmiş ve buradaki bilgiler belli ölçütler çerçevesinde incelenmiştir.

Araştırmadaki tüm kaynaklar, öncelikle okunmuş, elde edilen bilgiler fişlere yazılmış daha sonra fişler sınıflandırılarak yazılacak duruma getirilmiş ve çalışmanın yazma aşamasına geçilmiştir.

3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumu

Belgesel tarama sonucu, kaynaklar bulunduktan ve gerekli fişlemeler yapıldıktan sonra, fişler araştırmanın bölümlerine göre ayrılmıştır. Ayrılan fişler, yazıma uygun olarak sıralanmış ve yazım aşamasına geçilmiştir. Notların ayrılıp, mantıklı bir şekilde sıralanmasıyla araştırmanın ana başlıkları ortaya çıkmıştır.

Geçmişe ilişkin içerikler sınırsızdır ve hiçbir tarihci geçmişteki olayların bütünlüğünü kapsayamaz. Bu nedenle de genelleme, bilimsel araştırmalarda kaçınılmazdır. Bu anlayıştan yola çıkarak elde edilen bulgulara dayalı olarak döneme yönelik genellemelere gidilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma amaçlarına yönelik olarak 1789–1918 yılları arası Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin Tarih ve Tarih Eğitimi anlayışına, tarih ders kitaplarına yansımaları incelenmiştir.

Osmanlı çağdaşlaşma süreci, 1976- 2003 yılları arasında okutulan Tarih II. ve Tarih III. ders kitaplarında farklı başlıklar altında incelenmiştir. 1976 yılı tarih müfredatında, Osmanlı çağdaşlaşma süreci, Osmanlı İmparatorluğu siyasi tarihinin beşinci bölümünde “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kesin Islahat Devresinin Açılması (1683–1826) başlığı ve 6. bölümde Osmanlı İmparatorluğu’nda Kesin Islahat Devresi (1826–1908) başlığı altında ele alınmıştır. 1983 yılı tarih müfredatında, Osmanlı Çağdaşlaşma süreci, yedi üniteli kitabın dördüncü bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu’nun Duraklama Dönemi, başlığı altında, ıslahat hareketlerinin sebepleri ve sonuçları alt başlıkları ve beşinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu’nun Gerileme ve Dağılma dönemi başlığı altında, XVIII. yy.’ da Osmanlı Devleti’nde Islahat Hareketleri alt başlığı, XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu başlığı altında Islahat Hareketleri alt başlığı ve XIX. ve XX yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu başlığı altında, Islahat Hareketleri alt başlığı ile incelenmiştir. 1990’lı yıllar ders kitaplarında ise çağdaşlaşma süreci, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu başlığı altında, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Kültür ve Medeniyeti alt başlığı ve XIX. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu başlığı altında, Islahat Hareketleri, XIX. yüzyıl Osmanlı Kültür ve Medeniyeti alt başlıkları şeklinde incelenmiştir. 1996-2003 yılları ders kitaplarında ise, Osmanlılarda Devlet Yönetimi başlığı altında, XVIII. ve XIX. yy.ki değişmeler alt başlığı, Toplum Yapısı başlığı altında, XVIII. yüzyıl ve Tanzimat Sonrası Toplum Yapısında Meydana Gelen Değişmeler alt başlığı, Osmanlı Kültür ve Sanat başlığı altında, Kültür

Değişmeleri alt başlığı, Osmanlılarda Eğitim ve Öğretim başlığı altında, Değişmeler ve Gelişmeler alt başlığı altında incelenmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde aşağıdaki dayanak noktaları üzerinden, liselerde okutulan Tarih II. ve Tarih III. ders kitapları incelenmiştir. Ders kitapları incelenmeden önce kitaplara ilişkin bilgiler verilmiş, görsellik katması bakımından her ders kitabının kapak resmi eklere konulmuştur. Ders kitapları incelenirken kullanılan dayanak noktaları ve kitaplarda yanıtları aranan sorular şunlardır:

Çağdaşlaşma kavramına yer verilmiş midir?

—17. yüzyıl Islahat Hareketlerinin amaçları ve niteliklerine yer verilmiş mi?

—17. yüzyıl Islahat Hareketlerinin sonuç ve etkilerine yer verilmiş mi?

—18. yüzyıl Islahat hareketlerinin amaçları ve niteliklerine yer verilmiş mi?

—18. yüzyıl Islahat Hareketlerinin sonuçları ve etkilerine yer verilmiş mi?

—19. ve 20. yüzyıl Islahat Hareketlerinin amaçlarına ve niteliklerine yer verilmiş mi?

—19. ve 20 yüzyıl Islahat Hareketlerinin sonuçları ve etkilerine yer verilmiş mi?

4.1. İncelenen Ders Kitaplarına İlişkin Genel Bilgiler

4.1.1. Emin Oktay, Tarih III.

Emin Oktay'ın Tarih III. adlı bu ders kitabı, 1987 yılında İstanbul'da Atlas Kitapevi tarafından yayımlanmıştır. Bu ders kitabı 343 sayfadır ve 6 üniteden oluşur. XV. Yüzyıldan XX. Yüzyıla kadar olan dönem de Osmanlı ve Avrupa tarihlerini inceleyen ders kitabı resim ve haritalarla desteklenmiştir. Ele aldığı dönemlerin öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için konu başında hazırlık sorularına, konu sonunda ise değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Kitapta ek olarak Osmanlı soy ağacı, yeni ve yakın çağlar tarihinin senkronik özet tablosu terimler ve deyimler ve başlıca Türkçe kaynaklar listesi bulunmaktadır.

4.1.2. Niyazi Akşit, Tarih III.

Niyazi Akşit'in Tarih III. adlı bu ders kitabı, 1989 yılında, Remzi Kitapevi tarafından yayımlanmıştır. Bu ders kitabı 281 sayfadır ve 10 üniteden oluşur. XV. yüzyıldan XX. yüzyıla uzanan süreçte Osmanlı ve Avrupa tarihlerini inceleyen ders kitabı resim ve haritalarla desteklenmiştir. Kitapta incelenen dönemlerin öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için, ünitelerin başında hazırlık sorularına, ünitenin sonunda ise değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Ayrıca bazı ünitelerin sonunda bibliyografya bulunmaktadır. Kitapta ek olarak, Osmanlı soy ağacı, kronoloji cetveli, terimler (sözlük), bibliyografya, öğretmen marşı ve Türkiye Haritası bulunmaktadır.

4.1.3. Nurer Uğurlu, Esergöl Balcı, Tarih III.

Nurer Uğurlu, Esergöl Balcı'nın, Tarih III. adlı ders kitabı, 1989 yılında yayımlanıp, Gözlem yayıncılık tarafından basılmış, Serhat Örgün yayınlarındandır. Bu ders kitabı 304 sayfadır ve 5 üniteden oluşur. XV. Yüzyıldan XX. Yüzyıla geçen sürede Osmanlı ve Avrupa tarihlerini inceleyen ders kitabı, resim ve haritalarla desteklenmiştir. Kitapta incelenen konuların pekiştirilmesi için ünitelerin başın hazırlık soruları, sonlarına ise değerlendirme soruları konulmuştur. Ders kitabında ek olara, Osmanlı soy ağacı, kronoloji, sözlük ve bibliyografya bulunmaktadır.

4.1.4. Yılmaz Öztuna, Tarih III.

Yılmaz Öztuna'nın Tarih III. adlı kitabı, 1976 yılında MEB tarafından yayımlanmıştır. Bu ders kitabı 478 sayfadır ve 4 bölümden oluşur. İçerik olarak diğer kitaplardan farklı olan Öztuna, ilk bölümde Osmanlı tarihini kuruluşdan dağılmaya kadar incelemiş, ikinci bölümde yeni ve yakın çağlarda Batı Dünyası'nı incelemiş ve son bölümde bugünkü Türk Dünyasını incelemiştir. Ders kitabı resim ve haritalarla desteklenmiştir. Kitapta ele alınan konuların öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için, konuların sonlarına değerlendirme soruları konmuştur. Diğer ders kitaplarından farklı olarak hazırlık sorularına yer verilmemiş, fakat artı olarak kitaba okuma parçaları eklenmiştir. Ders kitabında ek olarak Osmanlı soy ağacı, bibliyografya ve küçük tarih sözlüğü bulunmaktadır.

4.1.5. Erdoğan Merçil, İsmet Miroğlu, Yusuf Halaçoğlu Tarih III.

Merçil, Miroğlu ve Halaçoğlu'nun Tarih II. adlı bu kitabı Etam Matbaacılık tarafından yayınlanmıştır. Yayın tarihi kitapta belirtilmemiştir. Bu ders kitabı 269 sayfadır ve 6 üniteden oluşur. I. ve II. ünite de kuruluştan XVII. yüzyıla Osmanlı tarihini inceleyen kitap III. ünite de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa'yı, IV. V. Ünite de XVII. yüzyıldan I. Dünya savaşı 'nı incelemiştir. Ders kitabı resim ve haritalarla desteklenmiş ve konuların başında hazırlık sorularına sonlarında ise değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Ayrıca kitapta konu sonlarında okuma parçalarına da yer verilmiştir. Kitapta ek olarak Osmanlı soy ağacı, sözlük, bibliyografya ve Türkiye Haritası bulunmaktadır.

4.1.6. Kazım Yaşar Koprıman (Editör), Tarih II.

Kazım Yaşar Koprıman'ın Tarih II dli bu kitabı 1993 yılında, Türk Tarih Kurumu Basımevi tarafından basılmıştır. Bu ders kitabı 204 sayfadan, 9 üniteden oluşmaktadır. I. ve II. ünite de 1300–1600 yılları arası Osmanlı Tarihi ve Avrupa Tarihi, III. ve IV. Ünite de 1600–1922 Osmanlı Tarihi ve Avrupa Tarihi, V. VI. VII. VIII. Ve IX. Ünite de ise Osmanlı devlet Yönetimi, toplumu, ekonomisi, kültür ve sanat, eğitim ve öğretimi incelemiştir. Kitap harita ve resimlerle desteklenmiştir. İncelenen konuların öğrenciler tarafından pekiştirilmesi amacıyla konuların başına araştırma konuları, konuların sonlarına ise değerlendirme soruları ve test soruları konulmuş. Ayrıca okuma parçalarına yer verilmiştir. Ders kitabına ek olarak sözlük, indeks, kronoloji, bibliyografya, Türkiye haritası ve öğretmen marşı eklenmiştir.

4.1.7. Osman Bircan, Tarih II.

Osman Bircan'ın Tarih II. adlı bu kitabı 1992 yılında Ankara'da Emel Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Bu ders kitabı 211 sayfadan, 8 üniteden oluşmaktadır. I. ve II. ünite de Anadolu'da Türkler, Osmanlı kuruluş ve yükselme dönemi, III. ünite de Yeni Çağda Avrupa, IV. Ve V. Ünite de Osmanlı duraklama, gerileme ve dağılma dönemi, IV. Ve VII. Ünite de Osmanlı kültür ve medeniyeti ve yıkılması ve son ünite de İkinci Dünya savaşı incelenmiştir. Kitap harita ve resimlerle desteklenmiştir. İncelenen konuların öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılabilmesi

için konuların başına hazırlık soruları, sonlarına ise değerlendirme soruları konulmuştur. Ders kitabının sonuna ek olarak, kronoloji cetveli, sözlük, bibliyografya ve Türkiye haritası eklenmiştir.

4.1.8 M. Altay Köymen, Mehmet Öz, Mehmet Özgedik, Suat Akgül, Metin Anahtarcıoğlu, Tarih II.

Köymen'in Tarih II. adlı kitabı 2001 yılında İstanbul'da Ülke Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır. Bu ders kitabı 340 sayfadan ve 9 üniteden oluşmaktadır. İlk dört ünite XIV. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Osmanlı ve Avrupa Tarihi, son beş ünite ise, Osmanlı devlet yönetimi, toplumu, ekonomisi, kültür ve sanat, eğitim ve öğretimi incelenmiştir. Kitap harita ve resimlerle desteklenmiştir. Konuların öğrenciler tarafından pekiştirilmesi amacıyla, başlarına hazırlık soruları, sonlarına değerlendirme soruları ve okuma parçaları eklenmiştir. Ders kitabına ek olarak, kronoloji, sözlük, dizin, kaynakça, Türk ve Dünya Haritası eklenmiştir.

4.1.9. Faruk Sümer, Gürkan Tekin, Yüksel Turhal, Tarih II.

Sümer'in Tarih II. adlı bu kitabı 1994'te İstanbul'da Ders kitapları Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Ders kitabı 272 sayfadan ve 6 üniteden oluşmaktadır. I. Ünite kuruluş ve yükselme dönemlerinde Osmanlı, III. ünite XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa, IV. Ve V. Ünite XVII. yüzyıldan XX. Yüzyıla Osmanlı ve Avrupa tarihi ve son ünite II. Dünya Savaşı incelenmiştir. Kitap, harita ve resimlerle desteklenmiş ayrıca konuların başına hazırlık sonların değerlendirme soruları konulmuştur. Kitapta ek olarak, Osmanlı soyağacı, sözlük, bibliyografya ve Türkiye haritası bulunmaktadır.

4.1.10. Nevin Ergezer, Tarih II.

Ergezer'in Tarih II. adlı kitabı Ocak Yayınlarına aittir. Basım yılı belirtilmemiştir. Kitap 285 sayfadan 9 üniteden oluşmaktadır. İlk dört ünite XIV. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Osmanlı ve Avrupa tarihi, son beş ünite ise Osmanlı devlet yönetimi, toplumu, ekonomisi, kültür ve sanatı, eğitim ve öğretimi incelenmiştir. Kitap resim ve haritalarla desteklenmiş, konuların başına hazırlık

soruları, sonlarına ise, değerlendirme soruları ve okuma parçaları konulmuştur. Ders kitabında ek olarak, sözlük, kronoloji, indeks, bibliyografya, Türkiye haritası, Dünya haritası ve öğretmen marşı bulunmaktadır.

4.1.11. Süleyman Özbek, Ahmet Kankal, Kenan Ziya Taş, Ahmet Güneş Tarih II.

Özbek'in tarih II. adlı kitabı Ankara Tübitay Yayınlarına aittir. Kitap 261 sayfadan ve 9 üniteden oluşmaktadır. İlk dört ünite XIV. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Osmanlı ve Avrupa Tarihi, son beş ünite ise Osmanlı Devlet Yönetimi, toplumu, ekonomisi, kültür ve sanatı, eğitim ve öğretimi incelenmiştir. Ders kitabında ek olarak sözlük indeks, kronoloji, bibliyografya, Türkiye haritası, Türk dünyası haritası ve öğretmen marşı bulunmaktadır.

4.1.12. Kemal Kara, Tarih II.

Kara'nın Tarih II. adlı bu kitabı 2003 yılında İstanbul'da Önde Yayınlarından çıkmıştır. Kitap 381 sayfadan ve 9 üniteden oluşmaktadır. İlk dört ünite XIV. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Osmanlı ve Avrupa Tarihi, son dört ünite ise Osmanlı devlet yönetimi, toplum yapısı, ekonomisi, kültür ve sanatı, eğitim ve öğretimi incelenmiştir. Kitap resim ve haritalarla desteklenmiş, hazırlık soruları, değerlendirme soruları ve okuma parçalarına yer verilmiştir. Kitapta ek olarak sözlük, dizin, kronoloji, kaynakça, Türk ve Dünya haritasına yer verilmiştir.

4.1.13. Açık Öğretim Yayınları, Tarih II.

Açık Öğretim Tarih II. adlı kitabı 1993 yılında Ankara'da, Açık öğretim Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Kitap 129 sayfa 6 üniteden oluşmaktadır. I. ve II. ünite XIV. Yüzyıldan XVII. yüzyıla Osmanlı Tarihi, III. ünite XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa, IV. Ve V. Ünite XVII. yüzyıldan XX. Yüzyıla Osmanlı Tarihi, VI. Ünite II. Dünya Savaşı incelenmiştir. Kitap, resim ve haritalarla desteklenmiştir. Konuların başında ünitelerin nasıl çalışılması gerektiği belirtilmiştir, sonlarında ise değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Kitapta ek olarak Türkiye haritası ve öğretmen marşı bulunmaktadır.

4.2. Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Çağdaşlaşma Sürecinin İşlenişi

Çalışmanın bu bölümünde liselerde okutulan ve / veya okutulmuş olan Tarih II. ve III. ders kitapları daha önce belirtilmiş olan sorular üzerinden incelenmiştir. İnceleme sırasında ders kitaplarında yer alan anlatımlara bağlı kalındığı gibi artı yorumlara da yer verilmiştir. Bölümlerdeki eksikliklere ilişkin öneriler “ Sonuç ve Öneriler” bölümünde verilecektir.

4.2.1. XVII. Yüzyıl İslahatları (Duraklama Devri)

Osmanlı Tarihinde Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümünden (1579), Karlofça Antlaşması'na (1699) kadar olan döneme “ duraklama dönemi” denir. Osmanlı Devleti'nin Yükselme Dönemi'nde ki güçlü konumunu koruyamadığı, içte ve dışta önemli sorunlar yaşadığı bu dönemde fetih politikası sürdürülmeye çalışılmıştır. Devleti yönetenler Avrupa'nın gerisinde kalındığının farkına varamamışlardır. Ekonomi, ordu, yönetim ve eğitimde bozulmalar görülmüş, bunun sonucunda çıkan İstanbul ve Celali ayaklanmaları devleti yıpratmıştır. Devleti içinde bulunduğu bu çıkmazdan kurtarmak amacıyla Yükselme dönemi örnek alınarak bazı yenilikler yapılmıştır. Ancak yapılan yenilikler yeniçerilerin ve ulemanın çıkarlarına dokunduğu için bu kesimler yeniliklere öncülük yapanları ortadan kaldırmışlardır. Bu dönemde yapılan ıslahatlarda Batı'dan yenilik alınmadığı, baskı ve şiddete başvurularak uygulatılmaya çalışıldığı için kalıcı olmamıştır. Batı tarzı ilk ıslahatlar Lale Devri ile fakat çağdaşlaşma yolunda asıl büyük adımlar yine Batı'dan örnek alınarak yapılan III. Selim İslahatları (1789) ile başlar.

İncelenen ders kitaplarını İslahat hareketlerini incelemesi bakımından iki kategoride toplayabiliriz. I. Grup ıslahatları 17. yüzyıldan alır (Niyazi Akşit, Emin Oktay, Erdoğan Merçil, Faruk Sümer, Nurer Uğurlu, Osman Bircan, Açık öğretim kitapları) II. grup İslahatları daha çok 18. yüzyıldan almaya başlamıştır. (M. Altay Köymen, Kemal Kara, Süleyman Özbek, Nevin Ergezer, Kazım Yaşar Kapraman, Yılmaz Öztuna)

17.yy. İslahatları ders kitaplarında 18. ve 19. yüzyıl ıslahatlarına oranla daha az yer kaplamaktadır.

17. yüzyıl Islahatları ile ilgili Emin Oktay (1987: 140–151) şunları söylemektedir:

Kuyucu Murat Paşa: Kuyucu Murat Paşa devletin otoritesini yeniden kurmak amacıyla Anadolu’da askeri hareketlerde bulunmuştur. Yaptığı iş, bir eşkiya izlenmesi ve bastırılması niteliğindedir. İsyan ve ihtilallerin nedenleri araştırılmamış, sorunların kökenlerine inilmemiştir. Baskı ve şiddetle otoriteyi sağlamaya çalışmış, ancak olumlu sonuçlar elde edilememiştir.

Genç Osman: Genç Osman fatihten sonra sona eren saray dışından kız almayı tekrar gündeme getirmiş ve saray dışından evlilik yapmıştır. Yapmak istediği en büyük yenilik ise yeniçeri ocağını kaldırmaktır fakat bu düşüncesinin yeniçeriler tarafından duyulması üzerine öldürülmüştür.

IV. Murat: Yeniçeri ve sipahi zorbalarını ortadan kaldırmak istedi. Şarap, tütün ve gece sokağa çıkma yasağı getirdi. IV. Murat memleketin gerilemesinin asıl nedenlerini öğretmek için Koçi Bey’e bir rapor hazırlatmıştır. Fakat bu raporu uygulayamamış, şaraba düşkünlüğünden vefat etmiştir.

Tarhuncu Ahmet Paşa: IV. Mehmet çocuk yaşta tahta geçtiğinden yönetim annesi Turhan Sultan ile büyük valide Kösem Sultan’ın eline geçmişti. Bu iki hatunun rekabeti Kösem Sultan’ın boğdurulmasıyla sona erdi. Devletin maliyesinin gittikçe bozulduğu bu dönemde sadrazam olan Tarhuncu Ahmet Paşa bu sorunun sağlam bir bütçe ile çözüleceğini dile getirdi. Yaptığı bütçede devlet geliri 24 milyon altın, gideri ise 25.000 milyon altın idi. Tarhuncu bütçeyi denkleştirmek için lüzumsuz bahşiş ve masrafları kesti. Fakat çıkarları elden giden kimseler tarafından, Tarhuncu idam edildi.

Köprülüler Devri: Valide Sultan devletin içine girdiği bu felaketten kurtulabilmek için Köprülü Mehmet Paşa’yı sadrazamlığa getirmek istedi. Saraya bazı şartlar sunarak gelen Köprülü Mehmet Paşa bağımsız bir sadrazam olmak istiyordu. Köprülü ilk iş olarak memleketin iç durumunu ele aldı. Köprülü Mehmet Paşa şiddetli hareketleriyle memleketin için asayişini sağladı. 5 yılda 36.000 adam öldürttüğü söylenir.

Köprülü Fazıl Ahmet Paşa ölünce yerine Köprülü Mehmet Paşa geçti. 15 yıl içinde Osmanlı her alanda kuvvetlenmiş adeta Sokullu Devri yaşanmıştır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa IV. Mehmet Paşa zamanında göreve geldi. II. Viyana Seferini düzenledi fakat başarısız oldu.

XVII. Yüzyılda Osmanlı Kültür ve Uygarlığı: Devlet yönetiminde I. Ahmet saltanat Sistemine son vererek ekber ve erşed yani en büyük ve en akıllı başında olanın başa geçmesi sistemini getirdi. Sancak usulü son bulmuş kafes usulü başlamıştır. Ordu ve donanmada ocağa usulsüz asker alınması sebebi ile bozulmalar görülmüştür.

Maliye ise I. Ahmet'ten sonra orduya ve devlet büyüklerine verilen cülus bahşışleri nedeni ile bozulmuştu. İsrâf ve eğlencelerde bozulmayı arttırmıştı. Bu dönemde önce Kemankeş Kara Mustafa Paşa, sonra Tarhuncu Ahmet Paşa bütçeyi düzenlemek istedi. Fakat her ikisi de idam edildi.

17.yüzyılda bilimde büyük bir gerileme oldu. Pozitif bilimlerin okutulmaması, Beşik Ulemalığı ile deneyimsiz kişilerin müderrisliğe getirilmesi eğitim sistemi bozuldu.

17.yüzyıl edebiyatında Katip Çelebi Cihannüma, fezleke-i Osmani... Evliya Çelebi Seyhatname, Naima, Naima tarihi gibi eserler vermiştir. Bu yüzyılda Osmanlı Türk Klasik Mimarisi devam etmiştir.

Emin Oktay ders kitabında, Osmanlı Devleti'nin 17.yüzyılda Batı'dan geri kaldığını, Avrupa'nın üstünlüğüne tanımadığını, İslahatlarda amacın yükselme döneminde ki güce ulaşmak olduğunu, ıslahatlarda baskı ve şiddete başvurulduğunu ve bu sebeple ıslahatların kalıcı olmadığını dile getirmiştir.

17.yüzyıl ıslahatları ile ilgili Niyazi Akşit (1989. 130–141) de Emin Oktay'ın sırasıyla ıslahatçıları ve ıslahatlarını incelemiştir.

Akşit, farklı olarak Genç Osman'ın tahta geçtiği zaman ki durumuna, padişahın yaşının küçüklüğünden dolayı annesinin, kızlar ağasının ve hocası Ömer Efendi'nin etkisinde kaldığına yer vermiştir.

Köprülüler işlenirken, Fazıl Mustafa Paşa'ya da yer verilmiş ve ıslahatçıların ardından İslahat Hareketlerinin genel karakterine yer verilmiştir:

XVII. yüzyılda yapılan bu ıslahat hareketleriyle imparatorluğun gerilemesine engel olunamamıştır. Avrupa devletlerinin her bakımdan ilerledikleri ve özellikle askerlik örgütü, araç ve gereç bakımından üstün bir duruma geldikleri bu yüzyılda Osmanlılar ancak daha önceki devirlerde olduğu gibi düzenli bir yönetim kurmaya çalışmaktan başka bir şey yapamamışlardır. Bu ıslahatlarda şahıslara bağlı kalmış kuvvetli devlet adamları iş başından ayrılır ayrılmaz her şey yeniden bozulmuştur.

Akşit, devlet örgütü, ordu, maliye, eğitim, öğretim, dil, edebiyat ve bilim, güzel sanatlar başlıkları altında Oktay ile aynı bilgilere yer vermiş ayrı olarak memleket Yönetimi başlığı altında illere gönderilen valiler ve kadıların değerli kimseler olmadığına, rüşvetin arttığına, makamların parayla satın alındığına yer vermiştir.

17. yüzyıl ıslahatları ile ilgili Faruk Sümer (1994: 155- 161) diğer iki ders kitapları gibi ıslahatçı ve ıslahatlar konusunda beraber hareket etmiş, XVII. yüzyıl ıslahatlarının genel karakterine de yer vermiştir.

Sümer, farklı olarak konunun sonuna Koçi Bey'in IV. Murat'a sunduğu risalenin, rüşvetin kaldırılmasıyla ilgili bölümü eklemiştir. Fakat Akşit ve Oktay'dan farklı olarak devlet örgütü, ordu, maliye, eğitim-öğretim, dil, edebiyat ve bilim, güzel sanatlar ayrı başlıklar altında incelenmemiştir.

17.yüzyıl ıslahatları ile ilgili Osman Bircan (1992: 131–135) konunun başında ıslahat hareketlerinin sebeplerine yer verilmiştir. Köprülüler devrine geçilmeden ıslahat hareketlerinin sonuçları ele alınmış ardından ıslahatçı köprülülerin çalışmalarına yer verilmiştir.

17.yüzyıl ıslahatları ile ilgili Erdoğan Merçil (? 163–166) diğer I. Grup ders kitaplarına göre 17. yüzyıl ıslahatlarına daha az yer vermiştir.

Kuyucu Murat Paşa, II. Osman, IV. Murat, Tarhuncu Ahmet Paşa ve Köprülüler devrini inceledikten sonra sonuç başlığı altında 17. yüzyıl ıslahatlarının hedefine ulaşamadığını dile getirmiştir.

Nurer Uğurlu, Esengül Balcı (1989: 148–154) 17. yüzyıl ıslahatçıları (Kuyucu Murat, Genç Osman, IV. Murat, Tarhuncu Ahmet Paşa, Köprülüler) inceledikten sonra ıslahat hareketlerinin karakteri başlığı altında altın da, Duraklama Devrinde yapılan ıslahat hareketlerinin imparatorluğu gerilemesine engel olmadığına, ıslahatların kişilere bağlı kaldığına, Avrupa’da ki yenilik ve gelişmelere önem verilmediğini incelemiştir.

17.yüzyıl ıslahatları ile ilgili Açık Öğretim kitabı (1993: 69- 71) ıslahatçı ve ıslahatlarını aynı başlıklar altında fakat daha az bilgi ile açıklamıştır.

Kazım Yaşar Kopruman, Mehmet Altay Köymen, Kemal Kara, Süleyman Özbek, Nevin Ergezer 17. yüzyıl ıslahatçıları ve ıslahatlarını ayrı bir başlık altında incelemiştir. Ancak, Osmanlılar da devlet yönetimi, Osmanlılar da toplum, Osmanlı ekonomisi, Osmanlılar da kültür ve sanat, Osmanlılar da eğitim öğretim başlıkları altında kısmen bu dönem ıslahatçılarından bahsetmiştir.

Yılmaz Öztuna’da yukarıda ki ders kitapları gibi 17. yüzyıl ıslahatçıları ve ıslahatlarına ayrı bir yer vermemiştir. Ancak XVI. Asrın sonları ve XVII. asrında Osmanlı imparatorluğu başlığı altında II. Osman (Genç Osman) , IV. Murat ve Köprülülerin daha çok siyasi olaylarına kısmen de olsa ıslahatlarına yer verilmiştir.

Görülüyor ki 17. yüzyılda baskı ve şiddete dayalı ıslahatlarla devlet otoritesi yeniden sağlanmaya, isyanlar bastırılmaya çalışılmıştır. Yapılan ıslahatlar kişilere bağlı kalmış, devlet politikasına dönüşmemiştir. Devlet bu dönemde, kendi gücüne güvendiğinden, Yükselme Dönemi örnek alınarak soruları çözmeye çalışmıştır. Bu nedenle ıslahatlarda Batı etkisi görülmemiştir.

17. yüzyıl ıslahatları kısa vade de toplum düzenini sağlamış görünse de başarılı olamamıştır. Avrupa’da ki gelişmelerin takip edilmemesi, sadece ordu ve maliye alanında ıslahat yapılması ve ıslahatların devlet politikası haline gelmemesi

başarısızlığın nedenlerindedir. Gerici çevreler (ulema-yeniçeriler) ıslahatlara tepki göstermişler ve bu dönemde padişah ve sadrazamlar öldürülmüşlerdir.

4.2.2. 18. Yüzyıl İslahatları (Gerileme Devri)

4.2.2.1. Emin Oktay ve 18. Yüzyıl İslahatları

XVIII. yüzyıl ıslahatlarının daha ayrıntılı incelenebilmesi için ilk ders kitabından doğrudan alıntı yapılmış, diğer ders kitapları Emin Oktay'a göre değerlendirilmiştir.

Emin Oktay (1987: 140–151) 18. yüzyılda gerçekleşen ıslahatlara şöyle yer vermiştir:

“XVIII. yüzyılda yapılan ıslahat hareketleri, XVII. yapılmak istenen ıslahat hareketlerinden daha esaslı ve sonuçları bakımından da daha verimli olmuştur. Zira bu devirde Osmanlı devleti birçok bakımlardan Avrupa devletlerinden geride kaldığını anlamış ve bu gerilemenin nedenleri üzerinde durarak, buna çareler bulmaya çalışmıştır. Fakat bu ıslahat hareketleri de gene başta bulunan padişah ve bazı ileri görüşlü devlet adamlarının teşebbüslerinden ibaret kalmış, bütün memlekete yaygın toplu bir değişiklik olmamıştır.

XVIII. yüzyılda yapılan ıslahat hareketlerinin genel karakteri Avrupalılaşmak ve Avrupa üstünlüğünü kabul ederek onların bilim ve tekniğini almaktır. Bundan dolayı bu ıslahat hareketleri cahil ve mutaassıp zümrenin ve özellikle Yeniçeri Ocağının direnmesiyle karşılaşmış ve her ıslahat hareketinin sonunda bir irtica hareketi görülmüş ve kanlı bir takım ihtilaller olmuştur.

XVIII. yüzyılda yapılmak istenen ıslahat hareketlerinin devirleri şunlardır:

- a) *Lale Devri ve bu devirde yapılan ıslahat hareketleri (1718- 1730)*
- b) *I.Mahmut devrinde yapılan ıslahat hareketleri (1730- 1754)*
- c) *III. Mustafa devrinde yapılan ıslahat hareketleri (1757- 1774)*
- d) *I.Abdülhamit devrinde yapılan yenilikler (1774- 1789)*
- e) *III. Selim devri ve Nizam-ı Cedit ıslahatı (1789- 1807)*

Lale Devri (1718- 1730) Bu devir 1718'de imzalanan Pasarofça antlaşmasından sonra başlar ve 1730'da çıkan Patrona Halil ihtilaline kadar sürer.

Lale Devri'nin ünlü kişileri, Padişah III. Ahmet ile onun sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Bu devir genel olarak zevk u safa ve eğlence devridir. Bunda Padişah III. Ahmet'in ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşanın büyük rolleri olmakla beraber, Osmanlı Türklerinin dünya görüş ve düşüncelerinde husule gelen değişikliğinde büyük bir payı olmuştur. Osmanlılar Lale Devri'ne gelinceye değin her işlerinde yalnız dinsel bir siyaset gütmüşler, bu dünyadan çok, ahiret için çalışmışlar ve hazırlanmışlardır. Lale Devri'nde ise gerek baştakiler ve gerek halk uun süren savaşların ve acı yenilgilerin verdiği huzursuzluktan kurtulmak, birazda dünya nimetlerinden faydalanmak, zevkli ve eğlenceli bir hayat yaşamak istemişlerdir. Nitekim Lale Devri'nin ünlü şairi Nedim bir gazelinde "gülelim, oynayalım, kâm alalım dünyadan" mısrası ile bu devrin genel karakterini gayet açık bir şekilde belirtmiştir.

Gerçekten Lale Devri'nde İstanbul bir zevk u safa ülkesi olmuş, her tarafa saraylar, köşkler, çeşmeler, park ve bahçeler yapılmıştır. Bu arada Kâğıthane deresinin iki tarafı nefis bahçeler ve köşklerle süslenerek, bir eğlence yeri haline getirilmiş ve adına da Sâdâbat denilmiştir.

Lale Devri'nde gerek Sâdâbat gerek Boğaziçi'nde ki bahçeler renk renk çiçeklerle süslenmişti. Bu çiçekler arasında laleye çok önem verildi. Yüzlerce çeşit lale yetiştirildi. Hatta bunlardan Mahbup adlı bir lale soğanının fiyatı 500 altına kadar yükseldi. Bundan dolayı lale bu devrin sembolü oldu ve bu zamana da Lale Devri demek bir gelenek haline geldi.

Lale Devri'nde başta padişah ve Nevşehirli İbrahim Paşa olmak üzere devletin diğer ileri gelen büyük memurları İstanbul'un zengin ve kibar halkı yazın Sâdâbat bahçelerinde saz ve söz eğlenceleri ve Boğaziçi'nde mehtap ve Çırağan Safaları kışında saraylarda ve konaklarda helva sohbetleri, saz ve içki eğlenceleri yaparak vakit geçiriyorlardı. Devrin saz ve söz ustaları bu zevkli, eğlenceli hayatı bir kat daha güzelleştiriyorlardı. Hele Lale Devri'nin büyük şuh şairi Nedim gazelleri ve şarkılarıyla bu devre başka bir neşe ve güzellik veriyordu.

Lale Devri'nde İstanbul'da hemen her zaman yapılan çeşitli eğlenceler yüzünden lüks ve israf artmış, hayat pahalılaştı. Zengin ve fakir herkeste süse ve gösterişe düşkünlük son derecesini bulmuş, hatta lük ve israf yüzünden düğünler yapılamaz olmuştu. Devlet bile masrafları karşılamak için halktan yeni bir vergi almaya başlamıştı.

Matbaanın Açılması (1727): İlk bakışta yalnız bir eğlence devri gibi görünen Lale Devri'nde Osmanlı devleti ilk esaslı ıslahat hareketlerine girişmiş, gene ilk defa olarak bu devirde Avrupa ile çok yakından ilişkide bulunmuştur. Bunda Lale Devri'nin ünlü sadrazamı Damat İbrahim Paşanın büyük payı olmuştur.

İbrahim Paşa ileri görüşlü, yenilik taraftarı bir sadrazamdı. Onun eğlenceye düşkünlüğü yanında, memleketin hayrına yaptığı bazı ıslahat hareketleri de vardır. İbrahim Paşanın yaptığı işlerin en iyisi memleketimizde ilk matbaanın açılmasına yardım etmesidir.

Lale Devri'nde Fransa'ya elçilikle gönderilen 28 Çelebi Mehmet Efendi, Paris'e giderken oğlu Sait Efendi'yi de beraberinde götürmüştü. Sait Efendi Paris'te kaldığı süre içinde bazı incelemeler yapmış, bu arada matbaa üzerinde durmuştu. İstanbul'a döndükten sonra, İbrahim Paşa'nın da yardımıyla İstanbul'da bir matbaa açılmasına çalışıldı. Bunun için gereken hazırlıklar yapıldı. Devrin Şeyhülislamı Ebezade Abdullah Efendi de açık düşünceli bir zattı. Onun verdiği fetva üzerine Sait Efendi de açık düşünceli bir zattı. Onun verdiği fetva üzerine Sait Efendi, İstanbul'da bu işten anlayan Macar dönemlerinden İbrahim Müteferrika isminde bir zatla birlikte İstanbul'da Sultan Selim'e İbrahim Müteferrika'nın evinde ilk Türk matbaası açtı (1727). Fetva gereğince basılması yasak edilen din kitaplarından başka; tarih, coğrafya ve edebiyata ait bazı kitaplar bastılar. İbrahim Müteferrika'nın evinde açılan bu ilk matbaadan sonra Üsküdar'da bir devlet matbaası kuruldu ve adına da Dâr-üt-Tıbâat-ül-Âmire denildi.

Lale Devri'nde matbaanın yanında gene İbrahim Paşanın himmetiyle daha bazı yenilikler yapıldı. Yeniçerilerden bir itfaiye bölüğü kuruldu. Yalova'da bir kâğıt imalathanesi, İstanbul'da bir kumaş fabrikası ve çini imalathanesi açıldı. İbrahim Paşa devrin ileri gelen bilginlerinden bir bilim heyeti vücuda getirerek bunlara doğu klasiklerinden bazı eserleri Türkçeye çevirtti. Bütün bu yenilik hareketlerinden başka İstanbul'da birçok saray, köşk, çeşme, han ve hamam yapıldı. İbrahim Paşa bu arada kendi memleketi olan Moşkara Köyünden bazı mimari eserler yaptırarak adını Nevşehir koydu.

Lale Devri'nin Sonu(Patrona Halil İsyanı 1730):Damat İbrahim Paşa'nın memlekete açmış olduğu zevk u safa devri birçok kimselerin, özellikle mutaassıp ve fakir halkın hoşuna gitmiyordu. Hele paşanın oğlunu, damatlarını ve bütün hısım ve yakınlarını kayırması, onların devletin en yüksek memurluklarına ataması, kendisini çekemeyenlerin sayınsı gündend güne çoğaltıyordu. Bunlar her fırsatta İbrahim Paşanın aleyhine çalışıyorlar, yalan ve yanlış iftiralar ve bir takım adi dedikodularla İbrahim Paşayı halkın gözünden düşürmeye çalışıyorlardı. O sırada 1722'de başlayan İran savaşı devam ediyordu. Nadir Han'ın Tebriz'i geri alması üzerine İstanbul'da kurulan divanda paşanın sefere gitmesi kararlaştırıldı. Fakat İbrahim Paşa savaş adam değildi. Vakit kazanmak için oyalanıyordu, bir türlü yola çıkamıyordu. İbrahim Paşayı devirmek isteyenler onun bu halinden faydalandılar. Bunlar, Tebriz'in İbrahim Paşanın emriyle İranlılar teslim edildiği yolunda kötü dedikodu yaymaya başladılar. Beyazıt hamamı tellaklarından Patrona Halil ve Muslu Beşe isminde iki Arnavut 17 kişilik bir grupla Beyzit meydanına çıktılar: "Davamız şer'idir. Ümmeti Muhammed'den olanlar bize gelsinler." Diye bağırarak ortalığı birbirine kattılar. İbrahim Paşadan memnun olmayanlar, vergilerin ağırlığından şikayet edenler bunların etrafına toplandılar. İsyân derhal büyüdü. Çarşı, pazarlar kapandı. İran savaşına gitmek istemeyen yeniçeriler de asilere katıldılar. Asiler, saraya yürüyerek İbrahim Paşa ile damatlarının ve Şeyhülislam Ebezade'nin kafalarını istediler. Padişah Şeyhülislamı İstanbul'dan sürdü. Çok sevdiği İbrahim Paşa ile damatlarını idam ettirerek asilere teslim etti. Asiler, İbrahim Paşanın cesedini İstanbul sokaklarında bin bir rezalet ve hakaretle dolaştırdılar. Parça parça ettikten sonra Babîlî'ye getirerek astılar. Bundan sonra asiler, tekrar saraya yürüyerek padişahı da tahtan indirdiler. Yerine I. Mahmut'u

padişah yaptılar (1730). Bu gürültü sırasında Lale Devri'nin ünlü şairi Ahmet Nedim Efendi de damdan dama kaçarken düşüp öldü.

İhtilalden sonra Patrona Halil ve arkadaşları devleti ellerine geçirdiler. Sâdâbat'ın yakılmasını istediler. Sultan Mahmut, buranın yakılmasına razı olmadı, yıkılmasını istedi. Bunun üzerine İstanbul'da ne kadar serseri ve çapulcu varsa, asilerle birlikte, Sâdâbat'a giderek bin bir emek ve masrafla meydana gelen o güzelim köşkleri yıktılar. Lale bahçelerini harap ettiler. Fakat bütün bu kötülöklere rağmen matbaaya dokunmadılar.

I. Mahmut Devrinde Yapılan Islahat Hareketleri: *I. Mahmut'un ilk zamanlarında devlet, Patrona Halil ile arkadaşlarının elinde kaldı. Bu zorbalara padişah ve devlet büyüklerine istediklerini yaptırıyorlardı. Hatta Patrona Halil isyan günlerinde kendisine veresiye et ve para veren bir Rum kasabı Boğdan voyvodalığına tayin etmişti.*

Sultan I. Mahmut durum hâkim olduktan sonra Patrona ve arkadaşlarını İran sorununu müzakere bahanesiyle saraya çağırarak, birer birer kafaları kestirdi. Bu suretle Patrona Halil isyanının son izleri de silindi. Sultan I. Mahmut bundan sonra askeri alanda ıslahat hareketlerine başladı. Bu sırada aslen Fransız olan Humbaracı Ahmet Paşa (kont de Boneval) isminde bir zat Osmanlı hizmetine girmişti. Humbaracı Fransız ve Avusturya ordularında çalışmış, sonra Müslüman olmuştu. İyi bir asker olan Ahmet Paşa, Osmanlı ordusunun topçu ve humbaracı ocaklarını ıslaha çalıştı. Bundan dolayı kendisine Humbaracı şanı verildi.

Ahmet Paşa, Osmanlı ordusunda komutanlık yapmadı. Fakat ordunun eğitim ve öğretimi için çalıştı. Ordunun ıslahı için raporlar yazdı. Emrine verilen kıtları Avrupa ordularının kuruluşlarına göre düzene koydu. Bölük, tabur ve alay örgütü yaptı. Onun bu husustaki çalışmaları çok faydalı oldu. Hatta 1736 Osmanlı - Rus ve Avusturya seferi sırasında yetiştirdiği topçu ve humbaracılar büyük yararlıklar gösterdiler.

I. Mahmut devrinde iş başına getirilen Hekimoğlu Ali Paşa, Yeğen Mehmet Paşa ve İvez Mehmet Paşa gibi bazı değerli ıslahatçı sadrazamlar da memlekete faydalı hizmetler görmüşler, ordunun ıslahına çalışmışlardı. Gene I. Mahmut devrinde memleketimiz de ilk defa olarak subayların yetiştirilmesi amacıyla Kara Mühendishanesi açılmıştır.

III. Mustafa Devrinde Yapılan Islahat Hareketleri: *I. Mahmut'un 1754 tarihinde ölümü üzerine yerine III. Osman geçti. Bu yaşlı ve geri kafalı bir padişahtı. Kısa süren saltanatı (1754–1757) zamanında hiçbir yenilik yapılmadı. Ölümünden sonra yerine III. Mustafa padişah oldu (1757- 1774).*

III. Mustafa yenilik seven bir padişahtı. Hasis olduğu için maliyeye çok önem verdi. Lüzumsuz masrafları keserek hazinayı doldurdu. Yalnız III. Mustafa yıldızların insanlarla hükümetlerin hayatları üzerinde büyük bir etkisi olduğuna inanırdı. Bundan dolayı yapacağı işlerde daima uğurlu zamanı ve eşref saati hesap ederdi. Zamanında saray, Mısır'da, Fas'tan, Arabistan ve Hindistan'dan gelen sihirbaz ve

müneccimlerle dolmuştu. Padişah bunların sözlerine inanır, işlerini ona göre yürütürdü. Hatta III. Mustafa, çağdaş bulunan Prusya kralı II. Frederik'in kazanmış olduğu zaferlere bakarak onun yanında uğurlu zamanı belirten çok usta müneccimlerin bulunduğuna, II. Frederik'in bundan dolayı daima muzaffer olduğuna inanmakta idi. Bu amaçla Prusya kralına elçi olarak gönderdiği Ahmet Resmi Efendiyi, II. Frederik'ten üç müneccim istemeye, büyük işlere başlama zamanlarının ve iyi komutanlar bulmanın sırlarını öğrenmeye memur etmişti. II. Frederik, Türk elçisine verdiği cevapta, siyasetteki başarılarının üç nedeni olduğunu, bunlarında:

- 1) Tarih okuyarak geçmiş zamanların tecrübelerinden faydalanmak,
- 2) İyi ve düzenli bir orduya sahip olmak ve bu orduya her gün savaş edecekmış gibi eğitim yaptırmak,
- 3) Hazineyi daima para ile dolu buldurmak, olduğunu söylemiş ve “ İşte benim üç müneccimim bunlardır. Bundan başka müneccimim yoktur. Dostum padişaha söylemenizi rica ederim.” demiştir.

III. Mustafa, Rus düşman ve savaş taraftarı bir padişahı. Fakat devrinin ünlü sadrazamı Koca Ragıp Paşa savaşa taraftar değildi. Ragıp Paşa, III. Osman'ın son zamanlarında sadrazam olmuştu. Şair, bilgin ve Avrupa siyasetinden anlayan zeki ir adamdı. I. Mahmut zamanında İran, Avusturya ve Rusya savaşlarında bulunmuş, tecrübe kazanmıştı. III. Mustafa'ya vezirlik ettiği altı yıl zarfında muhafazakâr bir siyaset izledi. Padişahı daima savaştan uzak tutmaya çalıştı. Ragıp Paşa, devletin bünyesini öğrenmiş, bu hal ve durumda Osmanlı Devleti'nin hiçbir başarı kazanmayacağı kanısına varmıştı. III. Mustafa müneccimlerin sözüne kanarak Rusya'ya karşı savaşa kalktıkça Ragıp Paşa, padişahın bu isteğine engel olur; Rusya'nın ve diğer Avrupalı devletlerin askerlik ve teknik alanında çok ileri gittiklerini, Osmanlı ordularının ise onlara göre disiplin, eğitim ve öğretim bakımlarından çok geri olduklarını ileri sürerek, III. Mustafa'yı daima savaştan vazgeçirirdi. Hatta bu hususta bir gün aralarında şöyle bir konuşma olmuştur. Padişah, Ragıp Paşanın savaş için kendisine itiraz ettiği bir gün “ Paşa! Eğer amaç akçe ise, Edirne kapısından ta Rusçuk'a kadar iki geçeli akçe dizerim.” Demişti. Paşa o zaman III. Mustafa'ya Osmanlı devletinin uzaktan heybetli bir aslana benzediğini, fakat bu aslanın yanına yaklaşıldığı zaman, turnaklarının sökülmiş olduğunu öğreneceğini söyleyerek her şeyden önce askerlik alanında ıslahat yapılmasını tavsiye etmiştir. Nitekim III. Mustafa onun tavsiyesi üzerine Bron dö Tot adında bir macar'ı Osmanlı hizmetine alarak onun topçu ocağının ıslahına memur etmiştir.

Baron dö Tot, Ragıp Paşanın sadrazamlığı zamanında bazı askeri ıslahat yapmış, Topçu ocağını ve Tophaneyi düzene koymuştur. Gene onun tavsiyesi ve denetimi altında tersane ıslah edilmiş ve yeni savaş gemileri yapılmıştır. Bundan başka III. Mustafa zamanında bir Deniz Mühendishanesi (bugünkü Deniz koleji) açılmıştı, topçu, istihkâm ve deniz subayları yetiştirilmiş ve bir köprücü sınıfı meydana getirilmiştir.

Koca Ragıp Paşanın ölümünden sonra iş başına geçen sadrazamlar zamanında onun muhafazakâr siyaseti terk olunmuş, padişahın savaş isteğini yerine getirmek için, ona yaranmak isteyen bazı vezirler ve devlet adamları savaşa taraftar olarak memleketi 1768 seferi gibi sonu çok kötü olan bir savaşa sokmuşlardır. (Oktay 190)

I. Abdülhamit Zamanında Yapılan Islahat Hareketle:1768 seferi yenilik hareketlerine engel olduğu gibi, yapılanları da mahvetmişti. III. Mustafa'dan sonra padişah olan I. Abdülhamit devrinde(1774- 1789) ıslahata yeniden başlandı. Küçük Kaynarca antlaşmasından sonra iş başına geçen sadrazamlardan Halil Hamit Paşa, ordunun yerleşmesine çalıştı. Sürat Topçuları adını verdiği 2.000 kişilik bir topçu sınıfı meydana getirdi. Bunların eğitimleriyle yakından ilgilendi. Humbaracı ve Lağımçı ocaklarını ıslah etti. Bundan başka devletin maliyesini de düzene koymak istedi. Ulufe alım ve satımını yasak etti. Sınırlarda ve İstanbul'da bulunan yeniçerilerin yoklamalarını yaptırarak ordunun gerçek mevcudunu öğrenmek, bu suretle ulufe sahteciliğine engel olmak istedi. Onun bu hareketi yeniçerilerin sırtından geçinen, devletten bedava ulufe alan kimselerin çıkarlarına dokunduğundan bunlar, Halil Hamit Paşanın aleyhine çalışmaya başladılar. Paşanın, I. Abdülhamit'i tahttan indirerek, yenilik taraftarı olan Şehzade Selim'i padişah yapacağını padişaha duyururlar. Bundan şüphelenen I. Abdülhamit, Halil Hamit Paşayı idam ettirdiği gibi, Şehzade Selim'in de hareketlerini kontrol altına aldı. Halil Hamit Paşanın ölümünden sonra yenilik ve ıslahat hareketleri III. Selim'in padişah olmasına kadar bir duraklama devri geçirdi.

III. Selim ve Nizam-ı Cedit Islahatı: III. Mustafa'nın oğlu olan III. Selim, şehzadelğinde oldukça serbest yetiştirilmiş, dışarı ile ilişkiler kurarak memleketin iç ve dış durumunu öğrenmişti. Açık düşünceli, ileri görüşlü, yenilik taraftarı bir padişahı. Devlete ve millete hizmet etmek, faydalı olmak istiyordu.

Padişah olduğu zaman 1787'de başlayan Osmanlı – Rus ve Avusturya savaşı devam etmekteydi. Bu savaş, Osmanlı ordusunun ve özellikle yeniçerilerin yetersizliğini göstermişti. Bundan dolayı Yaş Antlaşması imzalanır imzalanmaz III. Selim askeri alanda ki büyük ıslahatına başladı (1792). Önce devrin ileri gelen devlet adamlarından birçok raporlar aldı. Bunları inceledikten sonra ordu ve maliye işlerine el koyarak ıslahat hareketlerine girişti. Bu sırada Yeniçeri ocağı tüm soysuzlaşmış olmakla beraber, henüz kaldırılacak bir durumda değildi. Memlekette bu ocağın taraftarı ve onun sırtından geçinen insanların sayısı pek çoktu. Bundan dolayı III. Selim bu ocağa dokunmadı. Onun yanında Nizam-ı Cedit adını verdiği eğitim ve öğretimi yerinde yeni bir ocak meydana getirdi. Nizam-ı Cedit'in eğitim ve öğretimi için Fransa ve İsveç'ten subaylar, mühendisler ve teknik uzmanlar getirtti. Yeni silahlar satın alındı. Yeni bir kıyafet kabul olundu. Bunlara özgü olmak üzere Levent Çifliği ve Selimiye kışlaları yaptırıldı.

III. Selim bir taraftan da donanmaya önem verdi. Tersaneyi ıslah etti. III. Mustafa'nın açmış olduğu Deniz Mühendishanesini genişletti. Yeni gemiler yaptırdı. Tophaneyi ıslah ederek yeni toplar döktürdü. I. Mahmut'un açtırmış olduğu Kara Mühendishanesini de genişleterek topçu ve İstihkâm subayı yetiştiren büyük bir okul haline getirdi ve bu okula Mühendishane-i Berr-i Hümayun adını verdi.

Bütün bu yenilik hareketlerinin yürütülmesi için bir takım mali ıslahat da yapıldı. Sırf Nizam-ı Cedit askerlerinin masraflarını karşılamak için İrad-ı Cedit adı verilen yeni bir hazine kuruldu. Devletin bazı sağlam gelirleri buraya verildi.

III. Selim'in meydana getirmiş olduğu Nizam-ı Cedit askeri az zamanda sayıca ve kuvvetçe arttı. Napolyon'un Akkâ kuşatması sırasında bu ordunun her bakımdan üstün bir kuvvet olduğu anlaşıldı.

III. Selim içte Nizam-ı Cedit ile uğraşırken, bir taraftan da dış siyasete önem verdi. Paris, Londra, Viyana ve Berlin gibi başlıca Avrupa devlet başkentlerinde devamlı elçilikler kuruldu. Bu suretle Avrupa siyaseti yakından izlendi. Fakat III. Selim'in bütün bu iyi niyetlerine rağmen, yaptığı ıslahat kötü karşılandı. Hele yeniçerilerle mutaassıp kimseler bu yenilik hareketlerini beğenmiyorlar, yapılan işleri dinden çıkma anlamına alıyorlardı. III. Selim'in kibarlığı, yumuşaklığı bu gibi gerıcilere cesaret veriyordu. Nihayet yenilik aleyhtarı olanların hazırladıkları büyük ve kanlı ihtilal III. Selim'in yapmış olduğu yeniliklerin yıkılmasına yol açtı.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kültür ve Uygarlığı: Bu yüzyılda Osmanlı devletinde eğitim ve öğretim alanında temelli bir yenilik olmamıştı. Ancak öteden beri memleketimizin tek bilim kurumu olan medreselerin yanında bir takım teknik okullar açılmıştır. Teknik okulların açılmasında daha çok askeri amaçlar ve ihtiyaçlar düşünülmüştür. Osmanlılar ilk kez XVIII. yüzyılda Avrupalıların her hususta kendilerinden üstün olduklarını anlamışlar, her şeyden önce askeri temellere dayanan bir devlete sahip oldukları için, önce bu alanda yenilik yapmak ve Avrupalılara yetişmek arzusunu duymuşlardır. Bununla beraber, bu yüzyılın ilk yarısında Lale Devri'nde matbaa gibi önemli bir teknik buluşu kabul ederek ilk Türk Matbaasını açmışlardır (1727). Fakat bu uzun zaman bir tek matbaa olarak kalmış ve ancak Tanzimat devrinde ve özellikle I. Meşrutiyet zamanında sayıları arttırılmıştır.

XVIII. yüzyılda bilim alanında bazı yenilikler de yapılmıştır. Damat İbrahim Paşanın himmetiyle bir bilim heyeti kurularak Doğu klasiklerinden bazıları Türkçeye çevrilmiştir. III. Selim zamanında yeni baştan düzenlenen ve genişletilen Kara ve Deniz Mühendishaneleri için Avrupa'dan bazı teknik kitaplar getirilmiş ve bu arada bu okullarda yabancı dil olarak Fransızca öğretimine yer verilmiştir. Bundan başka, gene III. Selim zamanında Avrupa devletleriyle daha yakın ilişkiler kurmak için Avrupa'ya gönderilen elçilerin ve onların yanlarında giden kimselerin yabancı dil öğrenmeleri istenmiş ve bunların gittikleri yerlerde incelemeler yapmaları, gördükleri ve inceledikleri şeyler hakkında rapor yazmaları emredilmiştir. Bu suretle memleketimizde Türkler arasında yabancı dil bilenlerin ve Avrupa'yı görenlerin sayısı artmıştır (Oktay, 193).

Bu yüzyılda Osmanlı – Türk edebiyatı, Divan ve Halk edebiyatı olmak üzere gene iki yolda yürümüştür. Yalnız divan edebiyatındaki dil ağırlığı yavaş yavaş kaybolarak yerini İstanbul Türkçesine bırakmaya başlamıştır. Bu işte Lale Devri'nin ünlü şairi Ahmet Nedim Efendi'nin büyük hizmeti olmuştur. Nedim, klasik divan edebiyatını bırakmakla beraber, yazmış olduğu gazel ve şarkılarında Türkçeye fazla

yer vermiştir. Nedim, aynı zamanda tasavvuf yolundan ayrılarak şiirlerinde dünyaya olan bağlılığını dile getirmiştir.

Bu yüzyılda yaşayan bazı şairlerimiz de Nedim'in yolundan yürümüştür. Bunlar için de Nabi, Sümbülzade Vehbi, Seyit Vehbi ün kazanmışlardır. Gene bu yüzyılda yaşayan büyük şairlerimizden Koca Ragıp Paşa tasavvuf ve bilgelik alanında yazmış olduğu şiirlerle tanınmış, Süleyman Nahifi de Mevlana'nın Mesnevisini manzum olarak Türkçeye çevirmiştir. Kadın şairlerimizden ise Fitnat Hanım büyük bir ün kazanmıştır.

XVIII. yüzyılda nesir alanında tarihçi Küçük Çelebizade Asım Efendi, Raşit Efendi, Suphi ve Izzi, Fındıklı Mehmet Halife ve Ahmet Resmi Efendi başta gelirler.

XVIII. yüzyılda yapılan eserlerde ve sivil mimaride daha çok İran ve Avrupa mimarisinin etkileri görülmektedir.

Lale Devri'nde daha çok sivil mimarisi önem kazanmış, Avrupa'nın Barok denilen mimari tarzıyla birçok saraylar, köşkler, çeşmeler han ve hamamlar ve bahçeler yapılmıştır. Fakat bunların birçoğu yangınlarla ve Patrona Halil İsyanı sırasında mahvolmuştur. O devirden kalma en güzel bir eser, bu gün Ayasofya'nın arkasında Bâb-ı Hümayun önünde bulunan III. Ahmet çeşmesidir. Mimarı belli olmayan bu nefis çeşme, XVIII. yüzyılda yapılan eserlerin en başta gelenidir. Gene buna benzer güzel bir çeşmede Tophane'de bulunan I. Mahmut çeşmesidir. Bundan başka I. Mahmut zamanında yapılmasına başlanan ve III. Osman zamanında tamamlanan Nuruosmaniye camisi ile III. Mustafa'nın yaptırdığı Laleli camisi ve III. Selim'in yaptırdığı Selimiye ve Halicioğlu camileriyle Hekimoğlu Ali Paşa camisi, Üsküdar'da ki Valide camisi bu devrin en önemli sanat eserleridir. Ve hepsi de Barok tarzında yapılmıştır.

XVIII. yüzyılda Mimar Sinan, Mimar Davut ve Mimar Mehmet ayarında bir Türk mimarı yetiştiremediği gibi, bu sanat daha çok Türk olmayan kimselerin eline geçirmişti. Bu yüzyılda yetişen mimarlarımız arasında Nuruosmaniye'yi yapan Mimar Simyon ile Mimar Komyanus ün kazanmışlardı.

Bu yüzyılda Osmanlı – Türk süsleme sanatlarından olan nakış, çini ve yazıya çok önem verildi. Dince yasak olmasın rağmen resim de güzel sanatlar arasında, büyük bir yer aldı. Lale Devri'nde ve ondan sonraki zamanlarda İstanbul'a gelen yabancı elçilerin beraberlerinde getirmiş oldukları ressam, İstanbul'un çeşitli manzaralarını resmettikleri gibi (özellikle bunlardan Melling pek ünlüdür.) Osmanlı kılık kıyafetlerine ait birçok resimler de vücuda getirmişlerdir. Bu arada bu devrin padişahları ve devlet adamları da resimlerini, portrelerini yaptırmışlardır. Bu suretle memlekette resme karşı büyük bir merak uyanmış, bu arada Levni gibi büyük bir ressam ve minyatürcü yetişmiştir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Türk musikisi de klasik devrine ulaşmıştır. Bunda Lale Devri'nin zevk ve eğlence hayatının büyük bir rolü olduğu gibi, bu devrin padişah ve devlet adamlarının da musikiye olan düşkünlüklerinin ve kendilerinin de bu işle uğraşmalarının büyük bir etkisi olmuştur. I. Mahmut, III. Mustafa ve özellikle

oğlu III. Selim musikiye çok meraklı idiler. Hele III. Selim daha şehzadelığı zamanında bu işe merak etmiş ve bu alanda az zamanda ilerleyerek, devrin ünlü musikin aşları arasına girmiştir.”

4.2.2.2. Niyazi Akşit Ve 18. Yüzyıl İslahatları

Niyazi Akşit (1989: 164- 176) 18. yüzyılda gerçekleşen ıslahatlara şöyle vermiştir:

XVIII. yüzyıldaki ıslahat hareketleri, XVII. yüzyılda yapılan ıslahat hareketlerinden farklıdır. XVII. yüzyılda ileri görüşlü devlet adamları, Osmanlı örgütünün bozulması sebeplerinin eski kanun ve geleneklere saygısızlıktan ileri geldiğini sanmışlardır. IV. Murat ve Köprülüler gibi ıslahatçılar, kuvvet ve şiddete dayanarak eski düzeni yeniden kurmaya çalışmışlar ve bir dereceye kadar da başarılı olmuşlardır. Bunlar orduyu disiplin altına almışlar, illerde güvenliğin yeniden kurulmasını yeniden sağlamışlar ve maliyeyi düzeltmişlerdi. Fakat örgütün bozulmasının asıl sebepleri üzerinde durmamışlardı.

XVIII. yüzyılda artık bir disiplin sağlamaktan ileri gitmeyen bu çeşit ıslahatın yeter olmadığı anlaşıldı. Uğranılan ağır yenilgilerden sonra, Avrupa devletlerinin özellikle askerlik ve teknik alanında üstünlükleri kabul edildi. Artık Avrupa örgütünden faydalanılarak kurumlarda değişiklik yapmak gerekiyordu. Bu amaçla Pasarofça antlaşmasından hemen sonra ıslahat hareketlerine girişildi. Bununla beraber koyu bir taassup ve yeniçeri ocağın her yenilik hareketine karşı koyması bu devirde yapılan ıslahatın da esaslı ve devamlı olmasına engel oldu. (Akşit, 164).

Akşit (1989: 166- 167) Lale Devri'nde yapılan ıslahatlara ayrıca şöyle yer vermiştir:

Lale Devri, yalnız zevk ve eğlence devri olmamıştır. Bu devirde sanat, edebiyat ve fennin ilerlemesi teşvik edilmiş, Avrupa uygarlığına karşı bir yakınlık başlamış ve bazı önemli yenilikler de memlekete getirilmiştir.

Matbaa ve kâğıtçılık: XV. Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa’da matbaadan faydalanılmaya başlanmış olmasına rağmen, Osmanlı imparatorluğunda kitaplar hala el ile yazılıyordu.

Fransa’ya elçilikle gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi beraberinde oğlu Sait Efendi’yi de götürmüştü. Sait Efendi orada matbaa hakkında bazı incelemeler yapmış, İstanbul’a dönüşte matbaacılıktan anlayan İbrahim Müteferrika ile birlikte matbaanın kurulmasına teşebbüs etmiştir. Aslen Macar olan İbrahim Müteferrika, İkinci Viyana bozgunundan sonraki savaşlarda esir düşmüş ve Müslüman olarak İstanbul’da kalmıştı. Yüksek öğrenimi vardı. Müslüman dinini ve Türkçeyi de biliyordu. Devlet hizmetinde önemli görevler aldı. Fakat her şeyden önce bir matbaa kurmak istiyordu. Matbaanın anlamını ve önemini çok iyi kavramış olan sadrazam İbrahim Paşa da bu iş için yardımda bulundu. Yalnız hattatların, matbaanın açılmasını kendi geçimleri için tehlikeli görerek her hangi bir harekete girişmelerini önlemek amacıyla Şeyhülislamın mütalaası alınması uygun görüldü. Uyanık fikirli olan şeyhülislam Abdullah Efendi, dine ait olmayan eserlerin basılabileceği hakkında fetva verdi. Yeni matbaada yalnız lügat, mantık, heyet, tarih, coğrafya, edebiyat, tıp ve felsefeye ait kitaplar basılacak. Kur’an, hadis, fıkıh gibi dini kitaplar yine hattatlar tarafından el ile yazılacaktı. Nihayet İbrahim Müteferrika 1727 yılında ilk matbaayı açmayı başardı. Matbaa makinesi ve kalıplar dışarıdan getirilmiştir. Matbaa Avrupa’dan aldığımız ilk teknik araçtır.

İlk basılan eser “ Vankulu Lügatı” adında Arapça – Türkçe bir lügat kitabıdır. Bin adet basılmıştır. Bu eserin el yazısı ile yazılmış bir nüshası o zaman 350 kuruş iken, matbaada basılan nüshaları 35 kuruştan satılmıştır. İbrahim Müteferrika çoğu tarih ve coğrafyaya ait olmak üzere on yedi kitap yayımlanmıştır. Bunlar arasında içinde dört harita, Batlamiyus’a göre yıldız haritası ve on iki resim bulunan Garbi Hindistan Tarihi (Amerika), İbni Arabşah tarafından yazılan ve Nazmi zade Bağdadi tarafından tercüme edilen Tarih-i Timur Gürgan, Katip Çelebi’nin (Hacı Halife) Cihannüma adlı kitabı, Naima Tarihi, Mehmet Raşit Efendi tarafında yazılan Tarih-i Raşit ve Ferheng-i Şuuri adında Farsça – Türkçe bir lügat kitabı vardır. Bu eserlerin

baskıları çok mükemmeldir. Mürettip hatası yoktur. Sadrazam İbrahim Paşa, Yalova'da bir de kâğıt fabrikası açtırmıştır.

Diğer yenilikler: bu devirde matbaadan başka daha bazı yeniliklerde yapılmıştır. İstanbul'un sık sık görülen ve büyük zararlara sebep olan yangınlarını önlemek amacıyla Yeniçerilerden bir itfaiye bölüğü kurulmuştur.

Vaktiyle pek ziyade ilerlemiş olan çinicilik sonradan ihmale uğramıştı. İbrahim Paşa, bu sanatın yeniden canlandırılmasına çalışmış ve İstanbul'da Tekfur sarayında bir çini imalathanesi yaptırmıştır. Aynı zamanda kumaş fabrikaları da açtırmıştır. Aynı zamanda kumaş fabrikaları da açtırmıştır. Memleketimizde ilk defa çiçek aşısı kullanılmıştır.

Fikir hayatı ve sanat: Nevşehirli İbrahim Paşa, fikir hayatının gelişmesine de önem verdi. Devrin bilginlerinden tercüme kuralları kurarak Arapça ve Farsçadan bazı değerli eserleri dilimize çevirtti. İstanbul'da yeniden beş kütüphane açtırdı. Bu kütüphanelere konulan kitaplar çok güzel bir şekilde ciltlendi.

Bu devrin şair, edip ve musikişinaslarına çok değer verildi. Onların yeni yeni eserler meydana getirmeleri için hiçbir fedakârlıktan çekinilmedi. Lale Devri'nde en çok sivil mimarlık gelişti. Boğaziçi'nde, Kâğıthane'de ve İstanbul'un diğer semtlerinde birçok yalı, köşk, saray, bahçe ve rıhtım yaptırıldı. Fakat bu eserler daha ziyade Avrupa'dan veya İran'dan getirilen mimarlara yaptırılıyor, kâh Versay, kâh İsfahan tarzı uygulanıyordu. Klasik Osmanlı mimarlığı artık asaletini kaybetmeye başlamıştı. Bu binaların birçoğu Patrona Halil ayaklanmasında yıkıldı. Yalnız bunlardan, yapılış ve çiçek süsleriyle Türk sanatının en güzel örneklerinden biri olan III. Ahmet Çeşmesi ile diğer bazı medrese ve kütüphanelere dokunulmadı.

Bu zamanda resim ve minyatür de çok gelişti. Levni, minyatürleriyle büyük bir ün kazandı.

Akşit (1989: 168) askeri alanda ıslahat teşebbüsleri başlığı altında şöyle demektedir:

Lale Devrinde askerlik alanında esaslı bir teşebbüse girişilmedi. Sınırdaki bazı kaleler ve istihkâmlar yaptırılmaktan ve hiç lüzumu olmadığı halde İstanbul surları tamir ettirilmekten başka bir şey yapılmadı.

Askeri alanda batı tarzı ilk ıslahatların I. Mahmut ile başladığına, III. Mustafa, I. Abdülhamit ile devam ettiğine ve III. Selim ile Nizam-ı Cedid yeniliklerinin gerçekleştirildiğine yer vermiştir.

Akşit (1989: 174–175) XVIII. yüzyılda Osmanlı uygarlığı başlığı altında özellikle eğitimin öneminden söz etmiştir.

Bu yüzyılda Yeniçeri Ocağı gibi, medresede çürümüş bir durumda idi. Avrupa’da gelişen bilim ve teknik hareketleriyle medreseyi ilgilendirmek imkânı kalmamıştı. Eğitim ve öğretimde yenilik yapmak isteyenler medreseyi kendi haline bıraktılar. Özellikle ordu ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir teknik öğretim kurmaya çalıştılar.

Şeyhülislam, matbaada dine ait olmayan eserlerin basılabileceği hakkında fetva verdi. Yeni matbaada yalnız tarih, coğrafya, lügat ve tekniğe ait kitapların basılmasına izin verilmiş oluyordu. Kur’an, hadis, fıkıh gibi din kitapları yine hattatlar tarafından el ile yazılacaktı.

I. Mahmut zamanında Humbaracı Ahmet Paşanın gayretiyle Üsküdar’da Mühendishane Okulu açıldı.

Çeşmede Ruslar tarafından donanmamızın yakılması üzerine, yeniden bir donanma meydana getirmek lazım geldi. Bu donanmanın subay ve erlerini yetiştirmek için III. Mustafa zamanında Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (Deniz Okulu) kuruldu (1773).

III. Selim zamanında da Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Topçu Okulu) açıldı. Bu okullar için Fransa, İsveç, İngiltere ve daha başka Avrupa memleketlerinden uzmanlar getirildi. Dört yüz ciltlik de bir kütüphane hazırlandı. Yine bu devirde elçilik memurlarına yabancı dil ve bilgi öğrenmeleri için emir verildi. Matbaa yeniden düzene kondu; askerliğe ait kitaplar basıldı.”

4.2.2.3. Erdoğan Merçil ve 18. Yüzyıl İslahatları

Erdoğan Merçil (? 174- 187) 18. yüzyıl ıslahatları için şunları söylemiştir:

XVIII. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahat çalışmaları, yükselme devrindeki düzene dönüş düşüncesine yönelikti. Bu yüzyılda ise Avrupa'nın bilim ve tekniğinden yararlanma düşüncesi hâkim olmaya başladı. Bu nedenle XVIII. yüzyılda Avrupa'da, özellikle teknik ve askeri alanlarda meydana gelen gelişmeler örnek alınarak bir takım önemli ıslahat hareketlerine girişildi. Bu yüzden zaman zaman Yeniçeri Ocağı'nın direnmesiyle karşılaşılmıştır.

Merçil, Oktay ve Akşit'ten farklı olarak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Kültür ve medeniyeti bir arada incelemiştir. (Merçil ?179-187) Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasıyla Humbaracı Ocağı düzenlenmiş, sürat topçuları adıyla yeni bir teşkilat kurulmuştur. Bu ocağa eleman yetiştirmek için istihkâm Mektebiyle, ordunun teknik metotlarla eğitilmesi amacıyla mühendishane adıyla bir okul açılmıştır. III. Selim döneminde de Fransız subayların gözetiminde Nizam-ı Cedit birlikleri oluşturulmuştur.

XVIII. yüzyılda Avrupa tarzında bazı teknik ve askeri okullarda açılmış, matbaanın kurulmasıyla eğitim olumlu yönde gelişmiştir. XVIII. yüzyılda Avrupa ile yakın ilişkiler dolayısıyla pozitif bilimlerde gelişmeler görülmüştür. Yazılan eserler daha çok tercüme olup, bunlara Türk bilim adamlarınca ekler yapılmıştır. Yine bu dönemde çiçek aşısının Avrupa'da Cenner tarafından keşfinden seksen yıl önce bu aşının İstanbul'da kullanıldığı İngiltere Sefiresi Madam Mantegü'nün mektuplarında belirtilmektedir.

Osmanlı bu yüzyılda Batı'ya yönelince, Türk yapılarında Avrupa Barok tarzı etkili olmaya başlamıştır.

4.2.2.4. Faruk Sümer ve 18. Yüzyıl İslahatları

Sümer (1994: 166- 171) XVIII. yüzyıl ıslahat hareketlerini Lale Devrinde yapılan ıslahatlar, I.Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit ve III. Selim döneminde yapılan ıslahatlar başlıkları ile incelenmiştir.

III. Selim ıslahatlarının ardından XVIII. yüzyıl ıslahat hareketlerinin genel karakterine şöyle yer vermiştir

Bu devirde yapılan yenilikler, bir önceki yüzyılda gerçekleştirilen ıslahat hareketlerine göre, daha iyi düşünülerek uygulandı. Özellikle Batı'ya yönelik olduğu için, daha kalıcı ve yararlı oldu. XVIII. yüzyıldaki padişahların hemen hepsi ıslahatçı idiler.

Lale Devrinde ilk olarak şuurlu, ama plansız ıslahat yapıldı. Özellikle matbaanın yurdumuza getirilmesi, çok yararlıydı.

I. Mahmut, III. Mustafa ve I. Abdülhamit devirlerinde askerlik alanındaki yeniliklere öncelik verildi.

III. Selim, XVIII. yüzyılın en gerçekçi ve en güzel yeniliklerine girişti. O, ordu ve maliyeyi ıslah etmenin yeterli olmadığını, devlet kurumlarını bir bütün olarak ele almak gerektiğini kavramıştı. Onun açtığı yol, daha sonra yapılacak ıslahat hareketlerine örnek oldu.

Faruk Sümer'de Erdoğan Merçil gibi XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı kültür ve medeniyetini bir arada incelemiş ve eğitim ve öğretim ile ilgili şunları söylemiştir (Sümer, 1994: 177):

Avrupa'nın üstünlüğünün tanımadığı 17. yüzyılda medreselerde öğrencilere kuru bilgiler veriliyor; bunların günlük hayattaki yararları üzerinde durulmuyordu. Eğitim ve öğretim kurumları, adeta birer Orta Çağ okulları haline dönmüştü. O zamanki şartlarda, bu konularda köklü bir ıslahat mümkün değildi. Bu yüzden, ileri görüşlü padişahlar ve devlet adamları, beklemeye tahammülü olmayan en önemli konuya, yani askerlik alanına el attılar. III. Mustafa, I. Abdülhamit ve III. Selim devirlerinde bazı teknik okullar açıldı. Buralarda matematik (riyaziye), fizik, mekanik, heyet (astronomi) gibi dersler okutuluyor ve teknik bilgiler veriliyordu. Bunlara daha sonra, trigonometri, kimya, tarih ve coğrafya gibi dersler eklendi.

Teknik okullarda ders vermek üzere, Avrupa'dan uzmanlar getirildi. Bazı dersler uygulamalı, bazılarıysa Fransızca veriliyordu. Bu okullarda, ordunun ihtiyacı olan subay ve teknisyenler yetiştirildi.

4.2.2.5. Nurer Uğurlu ve 18. Yüzyıl İslahatları

Uğurlu (1989: 167- 174) XVIII. yüzyılda yapılan ıslahat hareketleri için şunları söylemiştir:

Osmanlı imparatorluğu'nda XVIII. yüzyılda yapılan ıslahat hareketleri, XVII. yüzyılda yapılmak istenen yeniliklerden daha köklü, sonuçları bakımından daha yararlı ve verimli olmuştur. Bu devirde Osmanlı devleti birçok bakımlardan Avrupa'dan geri kaldığını anlamış, bu geriliğin asıl sebepleri üzerinde durarak, bunlara çözümler bulmaya, çareler aramaya başlamıştır. Bu ıslahat hareketleri de XVII. yüzyılda olduğu gibi, ileri görüşlü padişah ve devlet adamları tarafından yapılmaya çalışılmış, bazı alanlarda az da olsa başarı sağlanmış ama bütün ülkeye yayılan toplu ve yaygın bir değişiklik olmamıştır.

XVIII. yüzyılda, Avrupa' da ki yeniliklerden yararlanarak, özellikle askeri ve tenkil alanda, ıslahat hareketlerine girişilmiş, bu amaçla Avrupa'dan birçok uzman ve öğretmen getirilmiştir. Ama bu ıslahat hareketleri koyu bir taassupla ve Yeniçeri Ocağının direnmesiyle karşılaşmış, her yenilik hareketleri sonunda, bir karşı hareket olmuş, isyanlar ve kanlı ayaklanmalar çıkmıştır. Böylece bu isyanlar ve ayaklanmalar XVIII. yüzyılda yapılan ıslahat hareketlerinin kalıcı ve devamlı olmasına engel olmuştur.

Nurer Uğurlu Lale Devri I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit ve III. Selim ıslahatları ayrı başlıklar altında incelendikten sonra XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı kültür ve medeniyeti başlığı altında eğitim-öğretim, bilim ve teknik alandaki batılılaşma hareketlerine yer vermiştir.

4.2.2.6. Osman Bircan ve 18. Yüzyıl İslahatları

Osman Bircan (1992: 145- 150) XVIII. yüzyıl ıslahatları için şunları söylemiştir:

Bünyesinde Rönesans, Reform şeklinde düşünce ve inanç akımları geçirmeyen Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılda birçok yönlerden Avrupa'dan geri olduğu kesin olarak anladı. Bu nedenle mevcut olanı düzeltme ve eskiyi korumanın yeterli olmadığını, Batının teknik ve yöntemlerinin alınması gerektiğini anladı. Bundan dolayıdır ki batılılaşma düşüncesi kafalarda yer etmeye başladı. Geriliğin ve aksayan yönlerin nedenleri üzerinde duruldu. Osmanlı Devletinde ıslahat fikri hiçbir zaman halktan gelmiyordu. Bu ıslahatlar, padişah ve devlet adamlarının kişisel güçlerine dayalı olarak yapılan ıslahatlardır. Uzlaşmış kadrolardan yoksundur. Islahatlar ıslahatı gerçekleştirenin hayatı boyunca devam etmiş, ondan sonra ya bozulmuş ya da ortadan kalkmıştır. Islahat istediği halktan gelmediği gibi, çoğunlukla halk da mal edilemediğinden ve bazı kısım kimselerin çıkarlarına dokunduğundan tepki ile karşılanıyordu. Bu sebeple ıslahatlar kesintiye uğruyordu. Buna rağmen ıslahat hareketleri, 1826 yılında II. Mahmut tarafından yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra hızlanmıştır.

Osman Bircan, 18. Yüzyıl ıslahatlarını Lale Devri, I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit ve III. Selim alt başlıkları ile incelemiş ayrıca II. Mahmut ıslahatların da burada yer vermiştir. Fakat XVIII. yüzyılda Osmanlı kültür ve medeniyetine ayrı bir başlık altında yer vermiştir.

4.2.2.7. Açık Öğretim Ders Kitabı ve 18. yüzyıl Islahatları

Açık öğretim kitabı (1993: 75- 82) XVIII. yüzyıl ıslahatları için şunları söylemektedir:

Bu yüzyılda yapılan ıslahat hareketleri daha olumlu sonuçlar vermiştir. Bu ıslahatların amacı, Avrupa'nın bilim ve teknikteki ilerlemesine ulaşmaktır. Yapılan ıslahatlar bilhassa yeniçeriler ve çıkarları bozulan devlet adamları tarafından engellenmiştir. Bu nedenle çok etkili ve kalıcı olmamıştır.

Açık öğretim ders kitabı 18. yüzyıl ıslahatlarını Lale Devri, I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit ve III. Selim başlıkları altında, diğer ders kitaplarına göre daha az bilgiyle açıklamıştır. Ayrıca XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı kültür ve medeniyetine de yer vermiştir.

XVIII. yüzyıl ıslahatları II. grup ders kitaplarında 18. yüzyıl ıslahatları ayrı bir başlık altında incelenmemiştir. 18. yüzyılda meydana gelen gelişmeler şu başlıklar altında incelenmiştir:

- Devlet yönetiminde değişmeler
- Toplum yapısında değişmeler
- Ekonomi yapısında değişmeler
- Kültür ve sanatta değişmeler
- Eğitim ve öğretimde değişmeler

II. grup ders kitapları Batı tarzında 18. yüzyılda meydana gelen gelişmelere, kültür, sanat, eğitim ve öğretim başlıkları altında yer vermiştir.

4.2.3.8. Kazım Yaşar Koprıman ve 18. Yüzyıl İslahatları

XVIII. yüzyıl ıslahatlarının daha ayrıntılı incelenebilmesi için II. grup kitaplarından olan Koprıman'ın kitabında da doğrudan alıntı yapılmıştır.

Koprıman (1993: 158- 186), 18. yüzyılda gerçekleşen ıslahatlara şöyle yer vermiştir:

“XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı kurumları Batı örneklerine göre düzenlenmeye başladı. Bu sebeple söz konusu gelişmelere batılılaşma ve çağdaşlaşma adı verilmektedir. Bu gelişmeler özellikle Lale Devri'nde (1718- 1730) bir düşünce değişikliğinin ifadesi olarak kabul edildi. Bu dönemin mimarı sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Onun zamanında Viyana ve Paris gibi Avrupa başkentlerine elçiler gönderilmiştir. Bu elçilerden normal görevleri dışında Avrupa medeniyeti hakkında bilgi toplamaları istenmiştir. İşte bu tür görevle Paris'e gönderilen 28 Çelebi Mehmet Efendi gezip gördüğü yerleri anlatan bir Sefaretname yazmıştır. Bu eser Osmanlıların ilk defa Batı'ya açılan bir penceresi olarak değerlendirilmektedir.

1727'de matbaanın Türkiye'ye girişinden sonra, özellikle askeri alanda yeniliklere devam edilmişti. III. Selim döneminde önemli yenilikler yapıldı. Viyana, Paris Londra ve Berlin gibi başkentlerde daimi elçilikler kuruldu. Avrupalılarla yakın ilişkiler içine girildi. Yine XVIII. yüzyılda Viyana'da elçilik görevinde bulunan

Ahmet Resmi Efendi ile Ebubekir Ratib Efendi yazdıkları eserlerde Osmanlılarla Avrupalıları karşılaştırdılar.

Osmanlı mimarisinde Lale Devri ile Batı etkisi görülmeye başladı. Bu etkiyi taşıyan ilk sivil mimari örnekleri niteliğindeki saray ve köşkler, Patrona Halil ayaklanması ile ortadan kalkmıştır. İstanbul'da ki III. Ahmet Çeşmesi, İbrahim Efendi Külliyesi günümüze kadar gelen nadir örneklerdendir. Lale Devri'nin ardından Türk- Barok ve Rokoko Devri (1740- 1808) denilen yeni bir döneme girilmiştir.

Bu dönemde Osmanlı klasik mimarisi önemini kaybetmeye başladı. Yavaş yavaş yerini Avrupa mimarisinin üsluplarına terk etti. Kuruluşundan XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, kendi batısında var olan toplumlara uzak ve yabancı bir durumdaydı.

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti için birçok bakımdan değişme rüzgârlarının esmeye başladığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya bakış açısı değişti. Avrupa'nın bilim ve tekniğine ilgi duyma, ondan yararlanma düşüncesi ön plana çıktı. Avrupa'nın ilk etkileri askeri alanda görüldü. Ancak onunla sınırlı kalmadı. Bu yakınlaşma günlük hayatı etkilediği gibi, yeni bir hayat tarzı da beraberinde getirdi.

Yirmi sekiz Mehmet Çelebi, Paris'e, "kaleleri, fabrikaları ve Fransız uygarlığının diğer eserlerini görmek ve Osmanlı Devleti'nde nelerin uygulanabileceğini bildirmek," üzere gönderilmişti. Mehmet Çelebi, Raporlarında yalnızca bunları belirtmekle kalmadı. Sokaklarda, dükkânlarda, hastanelerde, hayvanat bahçelerinde gördüklerini de anlattı.

Başta padişah olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin yönetici kadrosu, Lale Devri'nde yeni bir hayat tarzı ile tanışmaya başladı. Sadabad inşa edilirken, Paris'ten getirilen saray resimleri model olarak kullanıldı. Ana binanın çevresine heykeller, havuzlar, bahçeler, çeşmeler yaptırıldı. Diğer devlet adamları da Sadabad'ın kopyası saraylar, çeşmeler ve bahçeler yaptırdı. Sarayları ve köşkeri çevreleyen bahçelerde Osmanlılar birbirleriyle lüks yarışına girdiler. Çok süslü bahçeler ve işlemeli çeşmeler yapıldı. Bahçecilikle ilgili bilgiler bir sır gibi saklanıyordu. Bu ilgi herkes tarafından paylaşıyordu. Şairlerin, müzisyenlerin ve rakkaselerin katıldıkları eğlencelere servetler harcanıyordu. Yüksek tabakadaki bu genel davranış yumuşaması alt sınıflarda da artan kahvehane ve meyhane sayısıyla kendini gösteriyordu.

Yeni sarayların ve eğlence âlemlerinin yanı sıra Lale Devri, padişah ve parası olan herkeste aşırı bir savurganlık alışkanlığının başlamasına sebep oldu. Osmanlılar daha önce Avrupa görenek ve davranışlarından etkilenmiyorlardı. Ancak bu dönem de Batı hayatının temsilcileri olduğu kabul edilen eşyayı ihtilal etme moda haline geldi. Geleneksel alçak divanların yerini koltuk ve iskemleler almıştı. Pantolon da moda oldu. Avrupa'dan, duvar resimleri yapan ustalar getirildi. Batılı ressamalar, ücretlerini ödeyecek kadar zengin olan Osmanlıların portrelerini yaptılar.

Lale Devri'nden itibaren açık bir biçimde ortaya çıkan batı modeli yenileşmede, göze çarpan ilk hareket, matbaanın kurulması sayılabilir. Bu hareket, eğitim ve öğretim hayatını da olumlu yönde etkilemiştir.

I.Mahmut ve III. Mustafa dönemlerinde askeri eğitim kurumları olan Humbaracı ve Topçu Ocakları Batı tarzında örgütlendirilmiştir. Bu kurumların yeniden örgütlendirilmesi aşamasında, gayrimüslim ve sonradan Müslüman olanlarla Avrupalı uzmanlardan yararlanıldığı görülmektedir.

1734 yılında Üsküdar'da açılan, matematik ve fen bilgilerinin verildiği Hendeshane, 1773 yılında Haliç kıyısında kurulan Mühendishane, Avrupalı uzmanların öncülük ettiği, Batı tarzında ki ilk eğitim ve öğretim kurumları olmuştur. Bu Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ile Deniz Kuvvetleri alanında gelişme ve yenileşme başlamıştır.

III. Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte Osmanlı devlet kurumlarındaki çağdaşlaşmanın hız kazandığı görülmektedir. Nizam-ı Cedit adı altında yürütülen yenilik hareketleri ve bu adla kurulan ordu yenileşmesinin önemli bir ayağını oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde çağdaş anlamda kurulan ilk askeri okul Mühendishane-i Bahri-i hümayun'dur (Deniz Harp Okulu) 1770 yılında Çeşme'de Türk Donanması'nın Rus donanmasınca yok edilmesi, Osmanlı Devlet adamlarını daha güçlü bir donanmaya sahip olmak için askeri bir okul açmaya yöneltmiştir. Bu okulun açılması düşüncesini ortaya atan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dır.

1773 yılında deniz subayı ve mühendisleri yetiştirmek için Kasımpaşa'da açılan Deniz Mühendishanesi, daha sonra açılacak okullara örnek oluşturacak ilk modern eğitim-öğretim kurumudur. Okulun programı günümüzdeki ilk ve ortaokul programları düzeyindeydi. Çocuklara önce okuma-yazma, Arapça, Farsça, Fransızca öğretilir, sonra fen ve denizcilik dersleri verilirdi.

Rusya ile Osmanlı devleti arasındaki ilişkilerin gün geçtikçe bozulması göz önüne alınarak bu okulda ders vermek üzere Fransa'dan subay ve mühendisler getirilmiştir. Osmanlı Ordusunun modernleşmesinden rahatsız olan Rusya, Fransa'ya başvurarak İstanbul'a gönderdiği subaylarını geri çekmesini istemiştir. Bu baskıya boyun eğmeyi çıkarlarına uygun gören Fransa, subaylarını geri çağırmıştır. Fakat Fransız İhtilali'nden sonra III. Selim'in isteği üzerine tekrar Fransa'dan teknik eleman ve subay gelmiştir. Ayrıca İngiltere ve İsveç'ten subaylar getirilmiştir.

1795 yılında okul genişletilmiş ve yeni açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Topçu Okulu) ile birleştirilmiştir. Bir süre sonra iki okul tekrar birbirinden ayrılmıştır.

Gemi yapım kısmı ayrıldıktan sonra okul Seyrü Sefain ve Gemi İnşa kısımları olarak iki bölüme ayrılmıştır. Seyrü Sefain bölümünden mezun olanlar seyir subayı ve levazım subayı oluyordu. Bunlardan daha sonra sınavla kaptan olabiliyorlardı.

İnşa bölümünden mezun olanlar ise yardımcı öğretmen, baş kalfa ve tersane mimarlığında görev alabiliyorlardı.

Okul, Tanzimat dönemine kadar sürekli bir gelişme göstermiştir. 1838 yılında okulun adı Mekteb-i Bahriye (deniz okulu) olarak değiştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Deniz Harp Okulu adını alan okul, eğitim-öğretimini günümüzde de sürdürmektedir.

Topçu subayı yetiştirmek üzere 1734 yılında Üsküdar'da Humbarahane ve Hendeshane adıyla bir okul açılmış fakat yeniçerilerin ayaklanmalarından kaygı duyulduğu için 1740 yılında kapatılmıştır. 1769 yılında sadrazam Halil Hamid Paşa'nın çabası ve Baron dö Tot'un yardımıyla Haliç'te yeniden açılan okul, III. Selim dönemine kadar eğitim-öğretimini sürdürmüştür.

III. Selim, Fransa ve İsveç'ten getirdiği öğretmen, mühendis ve subayların yardımıyla Eyüp'teki Bahriye Yazlığı'nda Mühendishane-i Sultani adıyla yeni bir okul açtırdı. 1793 yılında açılan bu okul Kara Kuvvetleri'nin ihtiyaç duyduğu topçu ve istihkâm subayları ve mühendisler yetiştirmek amacıyla kurulmuştur.

Ders programları, Fransız Harp okulu örnek alınarak düzenlenen bu okuldan mezun olanlar, orduda önemli görevlere getiriliyorlardı. Okulun başında Nazır adı verilen bir yönetici bulunuyordu. Fakat okulda en önemli makam baş hocalık idi. Baş hoca aynı zamanda okulun başmühendisiydi. Eğitim-öğretim ve disiplinden de o sorumluydu.

Okulun yetiştirip Anadolu ve Balkanlardaki topçu bataryalarına gönderdiği subaylar, kalelerin savunulmasında büyük başarılar göstermiştir. Yeniçeri Ocakları zorbalık ve kargaşalık çıkarırken, topçu ocaklarının gösterdikleri itaat, disiplin ve başarı dikkatleri çekmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra önemi daha da artan okul, yeni askeri örgütlenmede nizamnameler ve talimatnameler (yönetmelikler ve yönergeler) yazmak ve ordunun ıslahı için gerekli çalışmaları yapmak görevini üstlenmiştir.

Kara Kuvvetlerinin subay ihtiyacını karşılamak için kurulan Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Tanzimat tan sonra da eğitime farklı binalarda ve değişik adlarla devam etmiştir. Okul Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar varlığını korumuştur.”

4.2.2.9. Kemal Kara ve 18. yüzyıl Islahatları

Kemal Kara (2003: 320- 360) 18. yüzyılda gerçekleşen Batı tarzı ıslahatlara, kültür değişimleri ve eğitim öğretimde gelişmeler konu başlıkları altında şöyle yer vermiştir:

“Düşünce hayatında değişiklikler, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren başladı. Bu değişiklikler, önce devlet adamlarında görüldü. III. Ahmet ve Sadrazam

Nevşehirli İbrahim Paşa, başlattıkları yeni bir dönemle (Lale Devri), toplumda yeni düşüncelerin yerleşmesini amaçladılar. Bu yüzyılda, ilk defa, Avrupa'dan geri kaldığı kabul edilirken, Avrupa Devletleriyle dostluk yolları arandı; Batı yöntemleri ile ıslahat yapılmasının gerekliliği anlaşıldı ve Batıdan birçok eser tercüme edildi. İnceleme amacıyla Avrupa ülkelerine elçiler gönderildi. Batı ülkeleriyle yoğunlaşan bu münasebetler, Osmanlı toplumunun düşünce hayatını da etkilemeye başladı.

Düşünce hayatında değişikliğe neden olan diğer bir olay ise, 1789 Fransız İhtilali oldu. İhtilalin getirmiş olduğu milliyetçilik, hürriyet, eşitlik gibi değerlerden Osmanlı aydınları büyük ölçüde etkilendiler.

III. Selim döneminde önemli yenilikler yapıldı. Fransa'dan getirilen askerlikle ilgili kitaplar, Türkçeye tercüme edildi. Türk halkı yerli malı kullanmaya özendirildi. Viyana, Paris, Londra ve Berlin'de daima elçilikler kuruldu. Avrupalılar ile yakın ilişkiler içine girildi.

XVIII. yüzyıla kadar, devlet yönetimi, hukuk, sosyal ve ekonomik hayat, bütünüyle dinin etkisi altındaydı. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, dini anlayışta yavaş yavaş bazı değişiklikler kendini göstermeye başladı. Örneğin; I. Abdülhamit dönemine kadar, dışarıdan gelen askeri uzmanların Müslüman olmaları şartı aranıyordu. I. Abdülhamit döneminde bu şartın kaldırılması, dini anlayışın değişmekte olduğunu gösteriyordu.

XVIII. yüzyıl mimarisinde açık bir gerileme ve zevksizlik göze çarpar. Çünkü Mimar Sinan'ın geometrik ahenk ve zevkli sadeliğinden uzaklaşıldı. Batının Rokoko ve Barok mimarileri, Osmanlı eserlerinde etkilerini göstermeye başladı. Bazı milli özellikler ilave edilmekle beraber, XVIII. Yüzyılın Osmanlı mimarisinde bir orijinallik elde edilmedi. XVIII. Yüzyılın başlarında Padişah III. Ahmet ve sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın başlattığı dönem (Lale Devri), İstanbul halkı için eğlence devri oldu. Kâğıthane, Haliç ve Boğaz kıyıları, mesire yerleri haline geldi.

XVIII. yüzyılda III. Ahmet, I. Mahmut ve III. Selim zamanlarında, eğitim ve öğretim kurumlarının düzeltilmesine çalışıldı. Kadı ve müderrislerin tayinleri sınavla yapılmaya başlandı. Medreselerin yanında, askeri amaçlı modern kara ve deniz

mühendis okulları açıldı. Bu okullar, batıdan gelişen yeni fen bilimlerini öğretiyordu. Ancak, bu yüzyılda başlatılan bu gelişmeler yetersiz kaldı. Devletin, eğitim ve öğretim kurumlarına yeterince ilgi gösterememesinin en önemli sebepleri arasında, devletin, siyasi, mali sıkıntılar içinde bulunması ve sürekli savaşlar gelmekteydi.

Eğitim ve öğretim kurumlarının geliştirilmesinde ilk ele alınan, askeri kurumlar oldu. Bunun nedeni, savaş alanlarındaki başarısızlıkların, ordunun ıslahını zorunlu hale getirmesiydi. Bu amaçla, ilk olarak, I. Mahmut zamanında Üsküdar’da “Hendeshane” adıyla askeri mühendis okulu açıldı (1734). Ancak, yeniçerilerin karşı çıkması nedeniyle, okul bir sonra kapandı.

I.Abdülhamit döneminde, deniz kuvvetleri için subay yetiştirmek amacıyla “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun” okulu açıldı. Okulun öğretim kadrosu, Fransız teknisyenlerden oluşuyordu.

III. Selim döneminde, 1792’te “Humbarahane” ve 1794’te Mühendishane-i Berri-i Hümayun” (Kara Mühendishanesi) okulları açıldı. Bu okulların eğitim faaliyetlerinde de yabancı uzmanlardan yararlanıldı. Mühendishane’de fizik, matematik ve topçuluk ile ilgili kitaplardan oluşan bir kütüphane meydana getirildi.

4.2.2.10. M. Altay Köymen ve 18. Yüzyıl Islahatları

Köymen (2001: 269–312)’de 18. yüzyıl ıslahatlarına, kültür değişimleri, eğitim ve öğretimde gelişmeler başlık ile şunlara yer vermiştir:

Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, barış ortamından yararlanarak çeşitli düzenlemelere girişti. Avrupa’nın önemli başkentlerine daimi elçiler gönderildi. Bunlar siyasi, gelişmelerin yanında Avrupa Medeniyeti konusunda da topladıkları bilgileri merkeze yollamakla görevliydi. Yirmi sekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin yazdığı Sefaretname Avrupa kültürü hakkında önemli bilgiler vermekteydi.

III. Ahmet devrinde başlatılan bu çalışmalar Lale Devri’ni kapsar. Bu devirde, Osmanlı- Fransız münasebetleri son derece gelişti. Mimari, süsleme, tefriş, hatta yaşama tarzında Fransızlar taklit edilmeğe başlandı. Lale Devri, Türkiye’nin

Avrupa'ya açıldığı ve Batılılaşma Hareketleri'nin başladığı dönem olarak kabul edilir.

Lale Devri'nde gerçekleştirilen en önemli yenilik, matbaanın Türkler tarafından kurulmasıdır. Aslında matbaa Türkiye de vardı. Yahudiler (1492), Ermeniler (1567) ve Rumlar (1627) matbaayı Türkiye'ye getirmişlerdir. Matbaanın kurulması, kitap çoğaltıcıları(müstensih)nin protestoları ile karşılaştı. Çünkü müstensihler geçimlerini kitap çoğaltmayla sağlıyorlardı. Matbaa onların iş alanını daraltıyordu.

Lale Devri'nde Osmanlılar Avrupa'ya karşı üstünlük duygusu ile davranmalarına son vermişlerdir. Ancak, Osmanlı Türklerindeki üstünlük şuuru hiçbir zaman silinmemiştir. Bu bakımdan, Batılılaşmada hızlı bir ilerleme sağlanamamıştır.

Lale Devri ile başlayan serbest kültür değişimleri III. Selim'e kadar devam etmiştir. III. Selim biraz daha planlı bir şekilde hareket ederek, özellikle askeri alanda yenileşmeye hız kazandırdı. Bu devir, serbest kültür değişmelerinden mecburi kültür değişmelerine geçiş devri olarak değerlendirilir.

M. Altay Köymen 18. Yüzyılda Batı'nın üstünlüğünün tanındığına bu sebeple Batı'dan uzmanlar getirtilerek askeri ıslahatlar yapıldığına da yer vermiştir.

4.2.2.11. Süleyman Özbek ve 18. Yüzyıl Islahatları

Özbek (? : 207- 230) 1727 yılında matbaanın Osmanlı ülkesinde kullanılmaya başlamasıyla, fikir hayatının canlandığına, 18. Yüzyılda Osmanlı mimarisinde Barok ve Rokoko tarzı kullandığına ve Avrupa tarzı askeri ıslahatlar yapıldığına diğer kitaplara nazaran çok daha az bilgi vermiştir.

4.2.2.12. Nevin Ergezer ve 18. Yüzyıl Islahatları

Ergezer (? 229- 257) 18. Yüzyıl ıslahatları için şunları söylemiştir:

Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılda siyasi alanda görülen gerilemesi, kısa süre içinde toplumun tüm kurumlarına yayıldı. Düşünce hayatı da bu durumdan etkilendi

Osmanlı Devleti, siyasi alandaki başarısızlığını daha çok batı karşısında almıştı. Devlet, bu yüzden batıyı kendisine model olarak aldı. Müesseselerde değişiklikler yapılarak batılılaşma ve çağdaşlaşma hedeflendi.

Lale Devri (1718- 1730), batıya açılan ilk pencere oldu. Bu dönemde Avrupa'da ki yenilikleri öğrenmek için Avrupa'ya elçiler gönderildi. 28 Çelebi Mehmet Efendi de, böyle bir görevle Paris'e gönderildi. O gezip gördüğü yerleri Sefaretname'sinde anlattı. Özellikle saray ve yüksek tabaka mensupları arasında, batılılaşmaya yönelik büyük bir eğilim başladı batı sanayine ait mamuller, ziynet ve giyim eşyaları yanında sanat eserleri de ülkeye girmeye başladı. Bu gelişmeler sonucunda 1727 yılında İbrahim Müteferrika ile Sait Mehmet Efendi, şeyhülislamdan alınan fetva ile İstanbul'da matbaayı kurdular. Matbaada basılan ilk kitap bir sözlüktü. Matbaanın kurulması Osmanlı Devleti'nde kültür hayatının gelişmesinde etkili olmuştur.

Lale Devri'nden III. Selim dönemine kadar, askeri alandaki ıslahatlarda faydalanmak üzere Avrupa'dan uzmanlar getirildi. III. Selim döneminde Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler kuruldu ve ilişkiler daha yoğun hale getirildi.

Özbek 18. Yüzyılda matbaanın gelişi ve batının üstünlüğünün tanınması üzerine eğitim ve öğretiminde geliştiğine yer vermiştir.

4.2.2.13. Yılmaz Öztuna ve 18. Yüzyıl Islahatları

Yılmaz Öztuna'nın (1976: 143–162) Tarih III. adlı kitabında konular I. ve II. grup kitaplarından biraz daha farklı yer almıştır. Öztuna 18. Yüzyıl ıslahatları ile ilgili şunları söylemiştir:

III. Ahmet'in ikinci saltanat devrine “Lale Devri” denir (1718–1730). Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın iktidar yıllarıdır. İbrahim Paşa, belirli iç huzur sağlanılmadıkça ve Avrupa'nın teknik bakımdan bazı üstünlükleri

alınmadıkça, fütuhât, hatta istirdat (verileni geri alma) siyasetinin mümkün olmadığı inancındaydı. Lale Devri, parlak bir devredir. Savaşlardan, ihtifallerden bunalan İstanbul'un ve onu taklit eden Türk şehirlerinin, hayatın maddi zevklerinden faydalanmak istemesidir. Türk sanatları ve kültürü için bir canlanıştır.

Öztuna, I. Mahmut ve III. Mustafa başlıkları altında bu padişahların siyasi olaylarına yer vermiş, III. Selim ve Nizam-ı Cedit'in sadece isimlerinden söz etmiştir.

Öztuna, (1976: 272- 429) Osmanlı çağı Türk medeniyeti ana başlığı altında, devlet, hükümet, ordu, donanma, din, ahlak, hukuk ve eğitim, toplum ve kültür, iktisadi düzen ve eyaletler alt başlıkları altında Osmanlı kültür ve medeniyetindeki değişmelere yer vermiştir.

Sonuç olarak söylenebileceğimiz: 18. Yüzyıl ıslahatlarının I. Grup kitaplarınca (Emin Oktay, Niyazi Akşit, Erdoğan Merçil, Faruk Sümer, Nurer Uğurlu, Osman Bircan ve Açık öğretim kitapları) daha anlaşılır ve öğretici ele alındığıdır. II. grup kitapları (Kazım Yaşar Kopruman, M. Altay Köymen, Kemal Kara, Süleyman Özbek, Nevin Ergezer, Yılmaz Öztuna) 18. Yüzyıl ıslahatlarını özel başlıklar altında incelememiş, devlet yönetimi, sosyal hayat, ekonomi, kültür, sanat, eğitim ve öğretim ana başlıkları altında XVII. XVIII ve XIX. Yüzyıl Osmanlı değişmelerini bir arada incelemiş bu da öğrenimi zorlaştırmıştır.

4.2.3. XIX. ve XX. Yüzyıl Islahatları

4.2.3.1. Emin Oktay ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları

XIX. ve XX. Yüzyıl ıslahat hareketlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için ilk kitaptan doğrudan alıntı yapılmış, diğer ders kitapları bu kitaba göre değerlendirilmiştir.

Emin Oktay (1987: 265- 281) XIX. Ve XX. Yüzyıl ıslahatlarına şöyle ele almıştır:

“II. Mahmut zamanı, Osmanlı devletinin en buhranlı bir devrine tesadüf etmekle beraber, ıslahat bakımından da en karakteristik bir devrini teşkil eder. II. Mahmut, Osmanlı padişahları içinde eşine az tesadüf olunur enerjik ve ıslahatçı bir padişahdır. Bir taraftan memleketi parçalamaktan kurtarmaya çalışırken, öte yandan da devleti ortaçağ örgüt ve yönetiminden kurtararak ona Avrupalı bir karakter vermeye çalışmış, otuz yıl süren padişahlığı zamanında bütün enerjisiyle imparatorluğu maddi ve manevi bakımdan ıslaha uğraşmıştır.

Yeniçeri Ocağının Kaldırılması (Vaka-i Hayriye) :II. Mahmut, padişah olduğu sırada, daha önce kurulan Nizam-ı Cedid ocağı oradan kaldırılmıştı. Padişah bundan dolayı gene ilk defa askeri ıslahattan işe başladı. Alemdar Mustafa Paşa ile birlikte Sekban-ı Cedit adı verilen yeni askeri ocak meydana getirildi. Yeniçeriler bu ocaktan kuşkulandılar. Bir süre sonra isyan ederek Alemdar'ın ölümüne yol açtılar. Bu yüzden askeri alanda yapılmak istenen ıslahat gene yarıda kaldı. Sekban-ı Cedit'in kaldırılması yeniçerileri büsbütün şımarttı. Kabadayılıkları arttı. Halka zulmetmeye başladılar. II. Mahmut, bu ocağın ıslah kabul etmeyeceğini anlamakla beraber, yeni bir deneme daha yaptı. Yeniçerilerden Eşkinci adıyla bir askeri ocak kuruldu. Bu ocağa her yeni çeri ortasından 150 kişi alınacaktı. Bunlar da Nizam-ı Cedid ve Sekban-ı Cedit ocakları gibi eğitim yapacaklardı. Fakat bir süre sonra Eşkinci ocağına kaydedilen yeniçeriler: “ Biz talim istemeyiz.” Diyerek ayaklandılar. Bunun üzerine sarayda büyük bir divan toplandı. Yeniçeri ocağının kaldırılmasına karar verildi. Şeyhülislam efendinin verdiği fetva üzerine Sancak-ı şerif çıkarılarak halk yeniçerilerle mücadeleye çağrıldı. Yeniçerilerin zulmünden bıkan halk ve esnaf silahlanarak Sancak-ı şerifin altında toplandı. Medrese öğrencileri de işe karıştılar. Devlete bağlı olan Topçu ocağı ve diğer askeri birlikler de padişahın tarafına geçtiler.

II. Mahmut, Ağa Hüseyin Paşa'yı yeniçerilerle mücadeleye memur etti. Asker ve halk, yeniçerilerin kendilerini savunmaya karar verdikleri et meydanında ki yeniçeri kışlarına yürüdüler. Önce yeniçerilere teslim olmaları teklif olundu. Reddettiler. Bunun üzerine topçu yüzbaşı Kara Cehennem Ağa, yeniçeri kışlarını topa tuttu. Asker ve halk kışlaya giderek yeniçerileri kırmağa başladı. Birkaç saat süren kısa bir mücadeleden sonra yüzyıllardan beri memleketin başına bela kesilen, Osmanlı devletini birçok felaketlere sürükleyen Yeniçeri ocağı söndürüldü. Osmanlı tarihinde bu olaya Vaka-i Hayriye adı verilmiştir (1826).

Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra Sultan II. Mahmut, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir askeri örgüt kurdu. Bu yeni ordu için gereken tüzük ve yönetmelikler yapıldı. Ağa Hüseyin Paşa, yeni ordunun Serasker'liğine (başkomutan) atandı.

Hükümet ve Yönetim Alanında Yapılan Islahat: II. Mahmut askeri ıslahattan sonra, devlet ve yönetim işlerinde ıslahata girişti. Osmanlı devletinin kuruluşundan beri devlet ve merkez yönetiminin temelini teşkil eden Divan örgütünün kaldırdı. Esasen bu örgüt XVIII. Yüzyıldan beri eski önemini kaybetmişti. Sultan Mahmut divan üyelerinin eski adlarını da değiştirerek yeni isimler verdi. Bu tarihten sonra sadrazam Başvekil adını aldı. Eskiden sadrazamla şeyhülislamın elinde toplanan yönetim yetkileri çeşitli nazırlıklara (Bakanlık) verildi. Başvekâlet yardımcılığı

makamı kuruldu. Eski sadrazam kethüdası Dâhiliye Nazırı oldu. Devlet memurları Dâhiliye ve Hariciye olmak üzere iki kısma ayrıldı. Memurlar için Rütbe ve Nişan kabul olundu.

Yönetim alanında yapılan önemli ıslahat hareketlerini yürütmek ve gereken tüzük ve yönetmelikleri yapmak, hükümete tekliflerde bulunmak amacıyla birtakım komisyonlar kuruldu. Bunlardan Dârüşşûra-yı Bab-ı Âli, memurların yargılanmaları işleyişiyle uğrayacaktı.

II. Mahmut'un yönetim alanında yaptığı en önemli ıslahattan birisi de eski devrin kötü bir geleneği haline gelen müsadere usulünü kaldırması olmuştur. Eskiden bir devlet adamı öldüğü ya da azledildiği zaman mal ve eşyası, parası devletçe müsadere olunur, ailesine, çocuklarına bir miktar nafaka bağlanırdı. Bazı padişahlar müsadereyi, ticaret ve tarım alanında zengin olan halka da uygularlardı. Yani, eskiden Osmanlı devletinde mülkiyet hakkı tam değildi. Devlet istediği zaman, istediği kimsenin servetine el koyabilirdi. Sultan II. Mahmut, verdiği bir fermanla, Osmanlı devlet yönetiminin bu kötü geleneğine son verdi. Bu hususta yazdığı fermanında: "Bundan böyle saltanatın, millet için bir dehşet ve korku kaynağı değil, fakat bir destek olmasını istiyorum. Bunun için kişinin malına devletçe el konulması (müsadere) geleneğini kaldırıyorum." Diyordu. Bundan başka, Osmanlı uyruğundan olan herkese tam bir din ve mezhep özgürlüğü verdi. II. Mahmut devletçe din ve mezhep ayrımı gözetilmeyeceğini şu sözleriyle belirtmiştir: " Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri de havrada tanımak isterim".

Hükümet alanında yapılan ıslahat hareketlerinden birisi de illerin merkeze bağlanması olmuştur. Alemdar Mustafa Paşanın ayanlarla yaptığı Sened-i İttifaka rağmen, bunlar gene merkezi dinlemiyorlardı. II. Mahmut, daha önce adlarını öğrendiğimiz Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi devlete kafa tutan valilerle mücadele etti. Bunlardan Tepedelenli öldürüldü. Mehmet Ali Paşa ise bağımsızlık sevdasından vazgeçmek zorunda kaldı. Bu suretle bütün imparatorluk içinde devlet otoritesi sağlandı.

Sultan II. Mahmut, memlekette ilk defa sırf askeri amaçlarla bir nüfus sayımı yaptırdı. Rumeli ve Anadolu'da dört milyona yakın erkek nüfus bulundu. Bunun 2,5 milyonu Anadolu'da 1,5 milyonu da Anadolu'da idi.

Gene bu arada memleketimizde ilk defa olarak posta ve karantina servisleri kuruldu. Kılık kıyafet alanında değişiklik yapıldı. Memurların fes giymeleri kabul olundu. Uzun sakallar kesildi. Bu işte padişah ön ayak oldu. Fakat halk, kıyafet hususunda serbest bırakıldı. Sultan Mahmut, resmini yaptırarak devlet dairelerine astırdı. Bundan böyle devlet dairelerinde padişahların resimlerini asmak bir gelenek haline geldi.

Sultan II. Mahmut, memleket içinde bir geziye çıktı. Rumeli'de bazı illeri teftiş etti.

Kültür Alanında Yapılan Islahat: II. Mahmut devrinde kültüre çok önem verildi. Medreselerin yanında yeni okullar açıldı. İlköğretim zorunlu olması kabul olundu. Yüksek öğretime öğrenci yetiştirmek amacıyla Rüştiye (ortaokul) ve Mekteb-i Ulüm-u Edebiye gibi orta dereceli okullar açıldı. Devlet memuru yetiştirmek amacıyla: Mekteb-i Maarif-i Adliye kuruldu. Mekteb-i Harbiye (harp okulu), Mekteb-i Tıbbiye (tıp fakültesi) ve Mızıka-yı Hümayun (bando okulu) gibi yüksek okullar açıldı. Bu devirde ilk defa olarak Avrupa'ya öğrenci gönderildi ve Takvim-i Vekayi adıyla bir gazete çıkarıldı.

Ekonomi Alanında Yapılan Islahat: II. Mahmut, memleketin ekonomi bakımından da kalkınmasına çalıştı. Yollara önem verildi. Bu devirde yapılmakta olan ıslahat dolayısıyla Avrupa'dan pek çok mal ve eşya getirilmekte ve bu yüzden dışarıya bir hayli para çıkmakta idi. II. Mahmut, bunu önlemek amacıyla devlet memurlarının ve askerinin elbiselerinin yerli kumaşlardan yapılmasını emretti. Memlekette bir çuha fabrikası kurulmasına çalıştı. Ticaret işlerini kolaylaştırmak, Avrupa mallarıyla rekabet edebilmek için tüccar ve esnafa bazı gümrük kolaylıkları gösterdi.

Tanzimat-ı Hayriye'nin İlanı (3 Kasım 1839) : II. Mahmut'un 1839'da ölmesi üzerine yerine oğlu Abdülmecit geçti. Bu sırada devletin iç ve dış durumu çok nazik bir döneme girmişti. Osmanlı orduları Nizip'te yenilmiş, donanması ise Mehmet Ali'ye teslim olmuştu. Mısır sorunu bir Avrupa sorunu haline getirilmişti. Devlet bu hali ile ya Mehmet Paşanın eline geçecek ya da Rusya, Hünkâr iskelesi antlaşmasına uyarak, Osmanlı Devletini himayesi altına almaya kalkacaktı. İşte bu sırada devleti bu tehlike durumundan Londra elçiliğinden Hariciye nazırlığına (Dışişleri bakanlığı) getiren Mustafa Reşit Paşa kurtardı.

Mustafa Reşit Paşa, Avrupa siyasetinden anlayan bir devlet adamıydı. İstanbul'a geldikten sonra genç padişahla birkaç defa görüştü. Ona memleketin iç ve dış durumunu açıkladı. Memleketi kurtarmak için Avrupalı büyük devletleri kazanmanın şart olduğunu anlattı. Bunun için memlekette şimdiye kadar yapılan ıslahat hareketlerinden daha esaslı bir ıslahatın yapılması, yani Avrupa kanun ve düzenlerinin kabul olunması gerektiğini bildirdi ve padişahı Tanzimat'ın ilanına razı etti.

Bunun üzerine Abdülmecit, daha babası zamanında esasları hazırlanmış olan Tanzimat hareketlerinin ilanına razı olarak Mustafa Reşit Paşayı bu işe memur etti. Paşa, önce Tanzimat-ı Hayriye Fermanı denilen ve yapılacak ıslahat hareketlerini bildiren bir ferman hazırladı. Padişah da bunun bir Hatt-ı Hümayun şeklinde ilanına izin verdi.

Tanzimat-ı Hayriye Fermanı, Topkapı sarayının Gülhane Bahçesinde başta padişah olmak üzere, Sadrazam Hüseyin Paşa, yabancı devletlerin elçileri, patrikler, büyük devlet memurları ve kalabalık bir halk kitlesi önünde Mustafa Reşit Paşa tarafından okundu (3 Kasım 1839). Bundan dolayı bu fermana Gülhane Hatt-ı Hümayunu denilmişti.

Tanzimat Fermanının Getirdiği Yenilikler: Tanzimat fermanıyla padişah, memlekete başlıca şu yeniliklerin yapılacağını bildiriyordu:

- 1) Müslüman ve Hıristiyan bütün uyrukların, ırz, namus, can ve mal özgürlüğüne ve güvenine kavuşması.
- 2) Vergilerin herkesin gelirine göre düzenli bir şekilde alınması ve toplanması.
- 3) Askerlik işlerinin bir düzene konulması ve askere alınma ve bırakılmanın sağlam bir esasa bağlanması.
- 4) Mahkemelerin açık olması ve hiç kimsenin idam edilmemesi ve zehirlenmemesi.
- 5) Herkesin mal ve mülkiyetine sahip olması ve bunu miras olarak bırakabilmesi.
- 6) Rüşvet ve iltimasın kalkması.

Tanzimat fermanının yukarıda sıraladığımız esaslardan başka, memlekete getirdiği en büyük yenilik, her kuvvetin üstünde bir Kanun kuvveti bulunduğu fikrini yaymış olmasıdır. O tarihe gelinceye kadar bu memlekette padişah kuvvetinden daha üstün bir kuvvetin olacağı kimsenin aklına gelmemişti. Hâlbuki padişah bu fermanla kendisi, kendinden daha üstün bir kuvvetin bulunduğu kabul ediyor ve bazı haklarından vazgeçiyordu. Üstelik Tanzimat fermanının sonuna koyduğu bir fıkra ile bu fermanla yazılı esaslara kendisi uyacağını ve herkesin de buna itaat etmesi gerektiğini bildiriyordu. Bu bakımdan Tanzimat fermanı, bizde padişahla millet arasındaki hakları belirten ve Avrupalı kralların çok eskiden beri uyruklarına verdikleri Şart karakterini taşımaktadır.

Osmanlı tarihinde bu fermanın ilanı ile başlayan ve Birinci Meşrutiyet ilanına kadar süren devre Tanzimat devri (1839–1876), Gülhane hattının esasları içinde ıslahat ve yenilik yapılması işine de Tanzimat-ı Hayriye derler.

Tanzimat-ı Hayriye: Gülhane hattının ilanından sonra, onun esaslarına göre ıslahata başlandı. Fermanın esaslarının Anadolu ve Rumeli’de de iyice anlaşılması için özel memurlar gönderildi. Hat, halka anlatıldı. Bundan sonra askerlik, adliye, maliye ve idare’de Tanzimat esaslarına göre ıslahat yapıldı. Bunların nasıl yürütüleceğine dair kanun ve tüzükler hazırlandı. Tanzimatın asıl büyük özelliği olan ve toplumsal bir devrim sayılan eşitliğe, yani işlerin İslam ve Hıristiyan farkı gözetilmeden yapılmasına dikkat olundu. Daha II. Mahmut zamanında başlayan Avrupalılaşıma yolundaki ilerlemelere hızla devam olundu. Yaşayışta, kılık ve kıyafette büyük değişiklikler yapıldı. Bununla beraber yapılan işler birdenbire ve kökünden başarılamadı ve Tanzimat fermanıyla vaat edilen şeyler tam olarak yapılamadı. Özellikle Türk ve Müslüman halkın Hıristiyan ve Musevi’lerle olan eşitliği sorununa tam uyulamadı. Zira Türk ve Müslüman halk bu eşitliği bir türlü anlamıyor ve Musevileri de mahkûm olarak görüyordu. Bu yüzden Avrupalılar

bu işte umdukları ıslahatın yapılmadığını görünce, gene iç işlerimize karışmaya başladılar. Hele Rusya, yapılan yenilikleri kendi hesabına çok zararlı gördüğünden Ortodokslar arasında propaganda yapmaya başladı. Bu yüzden, daha önce de okuduğumuz gibi, Kırım savaşı çıktı. Bu savaşta İngiltere ve Fransa Osmanlı devletine yardım ettiler. Bunun üzerine Osmanlı devleti, Paris antlaşması sırasında Avrupalıların herhangi bir itirazına meydan vermemek amacıyla yeni bir ıslahat fermanının ilanına karar verdi. 1856 yılında Islahat fermanı adıyla yeni bir ferman daha ilan olundu ve bunun bir sureti Paris kongresine sunuldu.

1856 Islahat Fermanının Özellikleri: *Bu ferman karakter bakımından 1839 Gülhane hattını tamamlayan bir fermanıdır. Devlet, bunda da vaktiyle Tanzimat fermanında yapılacağı vaat ettiği yenilik esaslarını bir daha belirtmiştir. Bundan başka Hıristiyan ve Musevilere yeniden şu hak ve imtiyazlar verilmiştir:*

- 1) *Din ve mezhep özgürlüğü Okul, kilise ve hastane gibi binaların tamiri ve yeniden inşası.*
- 2) *Hıristiyan ve Musevileri küçük düşüren deyim ve sözlerin kullanılmaması.*
- 3) *Hıristiyanların da Türk ve Müslümanlar gibi devlet memurluklarına atanmaları ve her çeşit okullara girebilmeleri.*
- 4) *Mahkemelerin açık yapılması, herkesin kendi dinine göre yemin etmesi. Hapishanelerin ıslahı ve kanunların Hıristiyan uyruğun dillerine de çevrilmesi.*
- 5) *İşkence, dayak ve angaryanın kaldırılması.*
- 6) *Vergilerin adalet içinde, herkesin gelirin göre alınması ve iltizam usulünün ıslah edilmesi.*
- 7) *Askerlik için nakdi bedelin (hizmet karşılığı verilen para) kabul edilmesi ve Hıristiyanların ne şekilde askerlik yapacaklarının belirtilmesi.*
- 8) *Hıristiyanların il meclislerine üye olabilmeleri.*
- 9) *Yabancı uyruğundan olan kimselerin de, vergilerini vermek suretiyle, mal ve mülk sahibi olabilmeleri.*
- 10) *Tarım ve ticaret işlerinin yoluna konması. Herkesin şirket ve banka gibi ticari nitelikte kurumlar kurabilmeleri.*

Birinci Meşrutiyetin Hazırlanması, Yeni Osmanlılar: *Tanzimat devrinde memleketimizde Avrupalılar daha yakından temas eden ve Avrupa memleketlerini gören, onların dillerini ve Osmanlı devleti hakkındaki siyasal emellerini öğrenen birçok Türk aydını yetişti. Bunlar, Tanzimat adıyla yapılan yeniliklerin ve ıslahat hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğunu batmaktan kurtaramayacağına inanıyorlardı. Bu aydınlara göre, devleti kurtarmak için, Müslüman ve Hıristiyan herkesin, tam bir eşitlik içinde devlet ve memleket işlerine karışması; bunun içinde,*

memlekette Meşrutiyet yönetiminin kurulması, padişahların keyfi yönetimlerine son verilmesi gerekiyordu.

Avrupalılar Yeni Osmanlılar adını verdikleri bu aydınlar topluluğunun başında Mithat Paşa, şair Namık Kemal, şair Ziya Paşa ve serasker Hüseyin Avni Paşa gibi büyük devlet adamları ve birçok vatansever vardı. Bunlardan özellikle Namık Kemal Bey vatan şiirleri ile memlekette genel bir özgürlük havası ve ulusal bir heyecan yaratıyordu.

Bu sırada Sultan Aziz padişah bulunuyordu. Bunun zamanında, daha önce de okuduğumuz gibi, Sadrazam Ali ve Fuat Paşaların çabalarıyla yenilik hareketlerine devam olunmuş, yönetim ve özellikle askerlik alanında birçok ıslahat yapılmıştı. Tanzimat devrinde başlayan batılılaşma hareketleri sırasında Avrupalılardan yüksek faizlerle birçok borç alınmıştı. Sultan Aziz bu paraların bir kısmıyla donanma ve silah satın almış, fakat çoğunu saray ve köşk gibi lüzumsuz inşaata sarf ettirmişti. Padişahın kendisi de çok savruktu. Devleti ve memleketi eski padişahlar gibi yönetmek istiyordu. Hele Ali ve Fuat Paşaların ölümlerinden sonra devlet yönetimini hemen hemen eline geçirmişti.

Yeni Osmanlılar, bu savruk ve müstebit padişahın meşrutiyet yönetimini kabul etmeyeceğini bildiklerinden, Veliht Murat Efendi ile gizlice anlaşmışlar ve onu padişah yapmaya karar vermişlerdi. Bosna-Hersek isyanlarının çıktığı ve bundan faydalanan Rusya'nın, Osmanlı devleti üzerindeki gizli emellerini yerine getirmek için çalışmalarına başladığı arada, Yeni Osmanlıların şefi olan Mithat Paşa ve arkadaşları Sultan Aziz tahttan indirildi. Yeni veliaht Murat Efendi, V. Murat adıyla padişah ilan olundu (1876). Bu olaydan altı gün sonra Sultan Aziz, padişahlıktan indirilmesini gururuna yediremediğinden, bir küçük makasla bilek damarlarını keserek intihar etti.

V. Murat veliaht iken hasta ve yarı deliydi. Padişah olunca deliliği büsbütün arttı. Üç ay süren padişahlığından sonra, bunun da bir işe yaramayacağını anlayan Yeni Osmanlılar, V. Murat'ı da tahttan indirerek yerine, Meşrutiyet yönetimini kabul edeceğini vaat eden, II. Abdülhamit'i padişah yaptılar (1876).

Birinci Meşrutiyetin İlanı ve II. Abdülhamit'in Yönetimi: Bu sırada Bosna-Hersek ve Sırp isyanları gelişmiş, Avrupalıların işe karışmasıyla İstanbul konferansı toplanmıştı. II. Abdülhamit, Yeni Osmanlılara verdiği sözü yerine getirmek için, Mithat Paşayı sadrazam yaptı. Mithat Paşanın başkanlığında toplanan bir encümen, ilk Osmanlı Kanunu Esasi 101 parça top atılarak ilan olundu (23 Aralık 1876). Bu sırada İstanbul konferansına başkanlık en hariciye Nazırı Saffet Paşa top seslerini duyar duymaz ayağa kalkarak konferans üyelerine: “ işittiğimiz bu top sesleri Kanunu Esasinin ilan edildiğini bildiriyor. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti meşrutiyeti bir hükümet olmuştur. Artık lazım gelen ıslahatı millet kendisi yapacaktır.” dedi.

Bu suretle ilan edilen Birinci Meşrutiyet çok sürmedi. Zira II. Abdülhamit, Kanunu Esasi'yi vermekle beraber, memleketi gene kendi bildiği gibi yönetmek istiyordu. Nitekim ilk fırsatta Mithat Paşayı sadrazamlıktan indirerek memleket

dışına sürdü. Bir süre sonra da 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek meclisi kapattı.

II. Abdülhamit esasen vesveseli ve korkak bir padişahı. Sultan Aziz'in, üç ay sonra da V. Murat'ın, Yeni Osmanlılar tarafından arka arkaya padişahlıktan indirilmeleri onu büsbütün korkak ve vehimli bir hale getirmişti. Hele Ayastefanos antlaşmasından biraz sonra V. Murat'ı tekrar padişah yapmak isteyen Ali Suavi'nin Çırağan sarayına yürümesi, onu daha çok vesveseli ve korkak yaptı. Bu olaydan sonra herkesten şüphe etmeye ve kendisine bir suikast yapılacağından korkmaya başladı. Bundan dolayı Dolmabahçe sarayını terk ederek Yıldız'a çekildi. Devlet işlerini de Babıâli'den alarak saraya nakletti. Kanunu Esasi'yi resmen kaldırmadı, fakat ona hiç uymadı. Hükümetin başına kendi beğendiği ve güvendiği adamları atayarak devlet ve memleketi istediği gibi yönetmeye başladı. Yıldız sarayının etrafını büyük bir duvarla çevirtti. Bunun arkasına kışlalar yaptırarak kendisini sıkı bir muhafaza altına aldırdı. Hassa alaylarını Türk olmayan Müslümanlardan seçti.

II. Abdülhamit devlet yönetimini eline aldıktan sonra memlekette söz, yazı ve toplanma özgürlüklerini kaldırdı. Gazetelere sansür koydu. Padişahlığın beşinci yılında Meşrutiyet taraftarlarını büsbütün yok etmek amacıyla, Sultan Aziz'in intihar etmeyip. Yeni Osmanlıların ileri gelenleri tarafından katledildiğini ileri sürerek özel bir mahkeme kurdurdu. Bu işte önyak olanları bu mahkemeye verdirdi. Bu sırada tekrar memlekete çağırarak önce kendisini Suriye, sonra da İzmir valiliğine atandığı Mithat Paşayı da Abdülaziz'in katli işinde parmağı vardır diyerek, İzmir'de tutuklattı ve İstanbul'a getirerek bu mahkemeye verdi.

Özel mahkeme, Abdülhamit'in oturduğu Yıldız sarayının Çadır Köşkü'nde günlerce süren yargılamalardan sonra padişahın direktiflerine göre hareket ederek başta Mithat Paşa olmak üzere birçok kimsenin idamına karar verdi. II. Abdülhamit, Kanunu Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak bunların idam cezalarını sürgüne çevirdi. Mithat Paşayı bir iki arkadaşıyla birlikte Taif kalesine sürdü. Fakat bir süre sonra verdiği gizli bir emirle onu Taif zindanında boğdurttu.

Bu olaydan sonra II. Abdülhamit'in istibdadı daha çok arttı. Hürriyet ve meşrutiyet düşmanı oldu. Kendisini herhangi bir suikasttan kurtarmak için memlekette geniş bir hafiyeler örgütü kurarak bunlarla milleti sıkı bir kontrol altına aldı. Hafiyelerin verdikleri jurnallere dayanarak meşrutiyet ve hürriyet için çalışanları hapisanelere, zindanlara attırdı ya da memleketin Fizan, Yemen, Irak, Suriye ve Doğu Anadolu gibi uzak yerlerine sürdü. Okulları da sıkı bir kontrol altına aldı. Osmanlı Tarihinden başka bütün tarihlerin okutulmasını yasakladı. Milli ve vatani romanların ve tiyatro eserlerinin yayınlanmasını yasak ettirdi.

Bu kadar kötü koşullar ve tam bir istibdat altında bulunan memlekette, II. Abdülhamit, maliye ve adliye alanlarında bazı ıslahat yaptırdı. Bir Mecelle (O devrin Medeni Kanunu) hazırlattı. Memlekette askeri ve sivil okullar açtırdı. Yeni bir ordu örgütü kurdurdu. Fakat donanmayı ihmal etti.

İkinci meşrutiyetin hazırlanması ve ilanı (23 Temmuz 1908): II. Abdülhamit'in istibdat yönetimi 33 yıl sürdü. Bu süre içinde memleketi onun

zulmünden ve istibdadından kurtarmak isteyen aydınlar ve özellikle yüksek okul gençleri meşrutiyeti yeniden kurmak için gizli gizli çalışmalara başladılar. Bunlar, 1889'da İstanbul'da Terakki ve İttihat adıyla siyasal bir cemiyet kurdular

Bu cemiyetin üyeleri, Osmanlı imparatorluğu içinde bulunan bütün kavimleri din ve mezhep farkı gözetmeden birleştirmek, meşrutiyeti tekrar kurmak istiyordu. Fakat II. Abdülhamit bunları hafiyeleri ile sıkı bir kontrol altına alırdı. Cemiyetin üyelerinden ele geçenler zindanlara atıldı ya da uzak yerlere sürüldü. Bu arada bunlardan birçok aydın İngiltere, Fransa ve İsviçre gibi yabancı memleketlere kaçtılar. Orada gazeteler çıkararak II. Abdülhamit aleyhine yazılar yazdılar. Zaten, II. Abdülhamit 'in yönetimi Avrupalıların da hoşuna gitmiyordu. Hatta kendisine Kızıl Sultan adını vermişlerdi. O sırada balkanlarda gene Hıristiyan ve Müslüman davası vardı. Makedonya da sık sık isyan oluyor, bu vesile ile Avrupalılar gene iç işlerimize karışıyorlardı. II. Abdülhamit, Avrupalılardan çekindiği için onların ısrarı ile Makedonya da özel yönetim kurulmasına ve ıslahat yapılmasına razı olmuştu. Bu amaçla Makedonya ya değerli genç subaylar ve memurlar gönderilmişti. Terakki ve ittihat cemiyeti biraz daha serbest olan Makedonya da siyasal çalışmalarını hız vermiş, oraya gönderilen subay ve memurlar arasında kendisine bir taraftar kazanmıştı.

Bu tarihlerde Erkânı Harbiye okulundan (Harp Akademisi) parlak bir subay olarak diploma alan Mustafa Kemal (Atatürk) Şam ordusu kurmaylığına atanmış. Mustafa Kemal orada kendisi gibi vatansever birkaç subay arkadaşıyla bir olarak vatan ve Hürriyet adlı gizli bir siyasal cemiyet kurdu. Bir süre sonra Yafada ve daha sonra da naklen atandığı Selanik'te bu cemiyetin birer şubesini açtı. Mustafa Kemal'in Suriye ve Selanik'te siyasal çalışmalara başladığı sırada Terakki ve İttihat cemiyeti sarsılmıştı onun Selanik'te bulunmadığı sırada bu iki cemiyet birleştiler. Cemiyetin isminde bir değişiklik yaptılar bu suretle İttihat ve Terakki Cemiyeti son şeklini almış oldu. Cemiyet bundan sonra, Makedonya da II. Abdülhamit aleyhindeki çalışmalarına hız verdi.

Bu tarihlerde İngiltere ve Fransa Makedonya'nın muhtariyetine karar vermişlerdi. Rus ve İngiliz hükümdarlarının Reval şehrinde konuşmaları Makedonya da muhtar bir yönetimin kurulmasına karar vermeleri ve Osmanlı imparatorluğu içindeki diğer Hıristiyanlar içinde ıslahat projeleri hazırlamaları, İttihat ve Terakki cemiyetinin harekete geçmesine yol açtı. Bunlar Avrupalıları memleket işlerine karıştırmamak için II. Abdülhamit ten meşrutiyeti zorla almaya karar verdiler. Cemiyete bağlı subaylar arasında ilk ihtilal hareketi başladı. 1908'de Kol Ağası Niyazi Bey adında genç bir subay, Manastır dolaylarında taburu ile dağa çıktı. Millete bir bildirge yayınlarak amacının, II. Abdülhamit'in müstebit yönetimine son vermek olduğunu bildirdi. Bir süre sonra Manastır Kol Ordu komutanı bir suikast sonunda öldürüldü. Bin Başı Enver Bey (Enver Paşa) isminde bir subay Selanik taraflarında isyan etti. Bundan cesaret alan İttihat ve Terakki cemiyeti ileri gelenleri 23 Temmuz sabahı Selanik hükümet konağını işgal ettiler. İsyanın bütün memlekete yayılmasından korkan II. Abdülhamit, o gün, meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı (23 Temmuz 1908).

31 Mart (13 Nisan) Olayı II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi (1909): İkinci meşrutiyetin ilanından beş ay sonra, II. Abdülhamit, büyük bir törenle Osmanlı Mebuslar meclisini açtı. Halk, meşrutiyetin ilanından son derece memnun kalmıştı. Memlekette büyük bir hürriyet havası esiyordu. Gazeteler bütün serbestlikleriyle yayınlanıyor, herkes istediğini söylüyor ve yazıyordu. Özellikle II. Abdülhamit'in adamları hakkında her şey yazılıyordu. Hafiyeler izleniyor, ele geçenlere cezalar veriliyordu.

Meclisin açılmasından bir süre sonra, memlekette siyasal çalışmalar arttı. İttihat ve Terakki cemiyetinin muhalifleri Ahrar adıyla bir siyasal grup meydana getirdiler. Bunlar mecliste sözleri, gazetelerde yazılarıyla İttihat ve Terakkinin çalışmalarına engel olmak istediler. Bu sırada İttihat ve Terakkinin muhalifleri daha çok mutaassıp muhafazakâr (tutucu) kimselerden kurulmuş bulunuyordu. Bunlardan Volkan gazetesi sahibi Derviş Vahdeti ile gazetenin başyazarı Hasan Fehmi, İttihat ve Terakki aleyhine şiddetli yazılar yazıyorlar ve müthiş bir din propagandası yaparak halkı heyecana getiriyorlardı.

Bu irticai nitelikteki hareketler ve yazılar nihayet İstanbul'da büyük bir ihtilalin patlamasına yol açtı. 8 Nisan 1909'da Hasan Fehmi köprü üstünde vuruldu. Bunu bahane eden muhalifler işi büyüttüler. İttihat ve terakki cemiyeti, Selanik'ten getirmiş olduğu Avcı taburlarına güvendiği için, bu gösterilere aldırış etmedi. Hâlbuki mutaassıplar ve II. Abdülhamit taraftarları bu askerler arasında gizli gizli propagandalar yapmışlar, bunlardan birçok çavuş ve erleri elde etmişlerdi. 31 Mart (13 Nisan) günü sabahı, Avcı taburlarından birçok bölük Ayasofya arasındaki Mebuslar Meclisinin kapısını tutarak "Şeriat isteriz." Diye bağırma ve sağa sola tüfek atmaya başladı. Hükümet bu hale gevşek davrandı. Bunun üzerine softalar kışlaları dolaşarak diğer askerler ide isyana kışkırttılar. İsyân derhal büyüdü. Asiler özellikle genç subayları, mebuslar ve gazetecilerden bazılarını öldürdüler. İttihat ve Terakki cemiyetinin ileri gelenlerinin idamlarını istediler. Hükümet bu durum karşısında istifa etmek zorunda kaldı. Yeni kurulan hükümet de bir şey yapamadı. Askerin isyanı ve gösterileri devam etti.

İstanbul'da patlak veren bu isyan genç subaylarla İttihat ve Terakki ileri gelenlerini çok üzmüştü. İsyân haberi Selanik'te duyulur duyulmaz, bunlar derhal harekete geçtiler. Özel bir suretle hazırlanan ve tarihimizde Hareket Ordusu denilen bir ordu, Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında İstanbul'a hareket etti. Bu ordunun kurmay başkanı Kolağası Mustafa Kemal Bey (Atatürk) idi.

Hareket ordusu 24 Nisan'da İstanbul'a girdi. Asilerle mücadeleden sonra duruma el koydu. Bundan sonra Yıldız Sarayı kuşatıldı. Bu sırada İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle hükümet üyeleri Yeşil Köy'de toplanarak II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve yerine kardeşi Mehmet Reşat'ın, V. Mehmet adıyla padişah yapılmasına karar verdiler. Özel bir kurul saraya giderek.

XIX. Yüzyılın Son Yarısında Kültür Hareketleri ve Ekonomik Durum: II. Mahmut zamanında kültür alanında başlayan çalışmalara Tanzimat devrinde daha ciddi bir şekilde devam olundu. Rüştüye okulları ıslah olundu. Bu arada sanat

okulları açıldı. Mülkiye ve rüştiyelere öğretmen yetiştirmek için bir Öğretmen Okulu kuruldu (1848).

1856 Islahat fermanında sonra, eğitim alanında Avrupalıların da etkileri görüldü. 1863'te Fransızların etkisiyle ve sırf Fransızca öğretmek amacıyla Galatasaray Sultanisi kuruldu. Bu okul ilk ve yüksek öğretim arasında orta dereceli bir öğretim kuruluşu idi. Bundan sonra memleketimizde ilk defa bir Darülfünun (üniversite) açıldı (1868). Fakir ve kimsesiz çocukları himaye etme ve okutmak amacıyla Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye kuruldu ve 1872'de şimdiki Darüşşafaka Lisesi açıldı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Kültür tarihi bakımından en önemli olay, başta İstanbul olmak üzere, imparatorluğun birçok yerlerinde Avrupalıların, kendi kültür ve dillerini yaymak amacıyla, yabancı okullar açmaları olmuştur. Bunları daha çok memleketimizde bulunan dinsel nitelikteki cemiyetler ve tarikatlar kurmuşlardır. Yabancı okulların açılmasıyla Osmanlı devleti içindeki eğitim ve öğretim birliği bozulmuştur. Bu suretle memleketimizde dört tip öğretim okul meydana gelmiştir:

1- Bunlardan en eskisi ve en önemlisi medreselerdi.

2- XVIII. Yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanan devlet okulları, bunlar Avrupa öğretim sistemine göre ayarlanmış, Türk İslam kültürü veren kurumlardı.

3- Fransızların kendi dillerini öğretmek amacıyla açtıkları Galatasaray Sultanisi (lise) ile Tıbbiye okulu. Bu okulun bütün öğrencileri Fransızdı. Aynı zamanda program ve kitapları da Fransız Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmıştı.

4- Doğrudan doğruya yabancıların açmış oldukları ve yalnız yabancı dil ve kültürünün öğretildiği tarikat okulları.

II. Abdülhamit devrinde Rüştiyelerle Darülfünun arasında orta dereceli idadiler (lise) açılmıştır. Bundan başka II. Abdülhamit ayrıca her ordu merkezinde bir de askeri idadi açtırmıştır.

XIX. yüzyılın son yarısında Osmanlı edebiyatında büyük bir değişiklik ve yenilik olmuştur. Tanzimat, memlekette siyaset, adalet, yönetim ve maliye alanlarında birçok yenilikler getirdiği gibi, edebiyat alanında da yenilik getirmiştir. Tanzimatla birlikte memleketimizde klasik Osmanlı edebiyatı yavaş yavaş terk edilerek, yerini Tanzimat Edebiyatı adını verdiğimiz yeni bir edebiyat türü almıştır. Bu türün en büyük özelliği; edebiyat diliyle, konuşulan dili birbirine yaklaştırması olmuştur. Bu devrin şair ve ediplerinden olan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa bu yolda ilk adımı attılar. Bu devirde memleketimizde, klasik Osmanlı edebiyatında bilinmeyen roman, tiyatro, makale ve hikâye türleri edebiyatımıza girmiştir. Tanzimat şairleri yazdıkları şiir, en çok okunan ve sevilen şairi Namık Kemal ile Ziya Paşa olmuştur. Namık Kemal, şiirleri, kasideleri, tiyatro eserleri ve

romanlarıyla Türk milletinin ruhunda hürriyet ve milliyet aşkı ve vatan sevgisi yaratmış, tarihi eserleriyle de milli ruhun uyanmasına çalışmıştır.

II. Abdülhamit devrinde memleketimizde edebiyat alanında yeni bir çığır açıldı. O devrin edip ve şairleri başta Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin, Halit Ziya olmak üzere Servet-i Fünun mecmuasının etrafında toplandılar. Bundan dolayı bu devrin edebiyat türüne Servet-i Fünun Edebiyatı adı verilmiştir. Servet-i Fünuncular, Türk edebiyatını klasik edebiyat kurallarından kurtardılar. Fakat dilde sadeliği kabul etmediler. Avrupa simbolistlerini izleyerek “ sanat, sanat içindir.” prensibine göre hareket ettiler. Bu okulun en büyük şairi olan Tevfik Fikret vatani yazılarıyla ünlendi.

II. Meşrutiyet devrinde edebiyat milli bir karakter kazandı. Bu suretle Milli Edebiyat devri başladı ve Türkçülük cereyanları kuvvetlendi. Ziya Gökalp ve Mehmet Emin gibi iki büyük Türkçü, yazılarıyla büyük şöhrete kavuştular.

Tanzimat hareketi büyük ölçüde bir batılılaşma demek olduğundan bu devirde Avrupa ile sıkı bir ekonomik ilişki kuruldu. Memlekette yapılan yenilik hareketleri ve özellikle askerlik alanında girilen ıslahat yüzünden devlet harcamaları arttı. İthalat fazlalaştı. Bu yüzden esasen bozuk olan Osmanlı maliyesi daha çok bozuldu.

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sırasında ilk kez Avrupalılardan borç para (istikraz) aldı (1854). Bundan sonra istikrazlara devam olundu. Bu şekilde alınan paraların bir kısmı yapılan yenilik hareketlerine ve özellikle ordu ve donanmaya sarf olundu. Fakat çoğu sarayın ve padişahların lüks eğlenceleri uğruna yok edildi. Abdülmecit, II. Mahmut zamanında inşasına başlanan Dolmabahçe Sarayı'nı tamamlattı. Abdülaziz zamanında Avrupa'dan yüksek faizlerle alınan paraların bir kısmı ile silah ve donanma satın alındı. Fakat gene lüks inşaata devam olundu. Beylerbeyi, Çırağan gibi büyük saraylar ve daha bazı köşkler yapıldı. Bu paralarla memleket ekonomisinde fayda olacak herhangi bir ekonomik yatırım yapılmadı. Bütün bu paralar lüks ve gösteriş uğruna yok edildi.

II. Abdülhamit, padişah olduğu zaman devlet, Avrupalılardan aldığı paraların değil taksitlerini, faizlerini bile veremeyecek hale gelmişti. Osmanlı maliyesinin iflası demek olan bu halden devletten alacaklarını, kendi örgütleriyle tahsil etmelerine razı oldu. Bu suretle memleketimizde, devlet için bir devlet demek olan Düyunu Umumiye (Genel Borçlar) adlı yeni bir yönetim kurulu. Alacaklı devletlerle yapılan anlaşmaya göre; Düyunu Umumiye, Osmanlı Devletinin borçlu olduğu devletlerin birer vekilinden kurulacak olan bir meclis tarafından yönetilecekti. Düyunu Umumiye'ye pul, içki, tütün, tuz, ipek, balık gibi önemli gelir kaynaklarımızla bazı zengin illerimizin aşar'ı bırakıldı.

Düyunu Umumiye yönetimi şimdi İstanbul Erkek lisesinin bulunduğu merkez binasına yerleşti. Kendisine özgü bir örgüt yaptı. Osmanlı maliye işlerine karışmaya başladı. Bu sayede, bozulan Osmanlı Maliyesi biraz düzelir gibi oldu. II. Abdülhamit bundan faydalanarak yeni bir borç aldı. Fakat bu paralar da onun istibdadı için yok yere harcandı.

Osmanlı Devleti, istibdat devrinde ekonomi alanında çok geriledi. Devlet maliyesi iflas etmiş bir duruma girdi. Hazineye para kalmadı. Devlet memurlarının maaşları bile üç ayda bir defa verilir hale geldi. Bu böyle olmakla beraber, bu devirde memlekette görünüşte bir bolluk ve ucuzluk vardı. Bu halin nedeni, memleketin ekonomik durumunun iyi ve düzgün oluşundan değil, Osmanlı ülkesinin Avrupalıların açık bir pazarı haline gelmiş olmasından ileri geliyordu. Zaten eskiden beri Avrupalılara verilen kapitülasyonlar yüzünden memlekette sanat hayatı sönmüş. XIX. Yüzyılda Avrupa'da büyük bir sanayi ve ticaret devrimi olmuş, çeşitli fabrikalar kurulmuş ve pek çok eşya yapılmaya başlamıştı. Biz ise bu devirde sanayi hayatında çok gerilemiştik. Bundan dolayı bu devirde memlekette her şey Avrupa'dan geliyor. Türkiye'de bir iğne bile yapılamıyordu. Osmanlı ülkesi büyük Avrupa devletlerinin ekonomi alanında rekabete giretikleri bir pazaryeri olmuştu. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Belçika gibi sanayide ilerleyen devletler, memleketimizde, birçok imtiyazlar elde etmişlerdi. Yollar, köprüler, limanlar, demiryolları, tramvay, tünel, elektrik, havagazı, su gibi ekonomik işler ve yatırımlar hep uzun süreli sözleşmelerle yabancı şirketlerin eline geçmişti. Hatta limanlarımız arasında gemi işletmek hakkını (Kabotaj) bile onlara vermiştik.

Abdülmecit devrinden itibaren memleketimizde bir yol faaliyeti başlamıştı. Sultan Aziz ve II. Abdülhamit devirlerinde ise Rumeli ve Anadolu'da yabancı şirketler bazı demiryolları yapmışlardı. Fakat bunlar devlet ve memleket çıkarlarından çok bu yolları şirketlerin çıkarlarına ve hesaplarına göre inşa edilmişti."

4.2.3.2. Niyazi Akşit ve XIX XX. Yüzyıl İslahatları

Niyazi Akşit (1989: 231- 248) XIX. ve XX. Yüzyıl ıslahatlarını şöyle almıştır.

İmparatorluğu yıkılmaktan kurtarmak düşüncesiyle XIX. ve XX. Yüzyıllarda da ıslahat hareketlerine devam edildi. Bu devirde yapılan ıslahat hareketleri daha önceki yüzyıllarda yapılan ıslahattan oldukça farklıdır. Her ne kadar imparatorluğun parçalanmasına engel olunamamış ise de, yenilik hareketlerinin Türk Sosyal hayatının gelişmesinde önemli etkileri görülmüştür.

Akşit, Oktay'dan farklı olarak önce II. Mahmut'un tahta geçişine ve Alemdar Mustafa Paşa'nın ıslahatına yer verilmiştir.

II. Mahmut zamanlarında Alemdar Mustafa Paşa, Sekban-ı Cedit adıyla bir ordu kurmuştur. Fakat ordu yeniçerilerin ayaklanması üzerine kaldırılmış, Alemdar öldürülmüştür.

Akşit yine Oktay'dan farklı olarak ayrı bir başlık altında Tanzimat Devri yeniliklerine yer vermiştir:

Memleket yönetiminde ıslahat: II. Mahmut zamanında başlayan yönetim ıslahatı bu devirde daha ziyade geliştirildi. Memleket illere, iller sancaklara, sancaklar kazalara, kazalarda bucak ve köylere ayrıldı. İllerin başına bir vali, askerlik işlerine ve inzibata bakacak bir komutan, mali işleri görecek bir defterdar tayin edildi. Ayrıca her ilde oranın halkı tarafından seçilen bir il meclisi kuruldu. Bu meclis devlet ve hükümet işlerinde valiye yardım edecekti.

Askerlik alanında ıslahat: II. Mahmut devrinde askerlik işleri sağlam bir düzene konmamıştı. Askere alınma işi keyfe göre idi. Gençler gelişi güzel toplanıyor, “matlüb-u şahaneye muvafıktır.” Denilerek ellerine kelepçe vurularak, askerlik yapacakları yere adeta mahkûmlar gibi götürüyorlardı. Gidenler hemen hemen bir daha geri dönmüyorlardı.

Tanzimat devrinde askerliğin vergi gibi vatandaşların bir görevi olduğu kabul edildi. Artık kimse zorla askere alınmayacaktı. Müslüman veya Hıristiyan olsun herkes kur'a usulüne göre veyahut gönüllü olarak belli bir süre askerlik yapacaktı. Daha önce Hıristiyanlar askere alınmazlar, buna karşılık cizye denilen bir vergi verirlerdi. Şimdi Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında fark kalmadığından onlar da askere alınmaya başladılar. Fakat Hıristiyanlar için bedel-i nakdi usulü kondu. Yani askerlik yapmak isteyenlerin kabul olundu.

Maliye alanında ıslahat: Mali durumu ıslah için maliye nazırlığı (maliye bakanlığı) kuruldu. Herkesin para ve emlakine göre vergi vermesi esası kabul edildi. İltizam yoluyla aşar toplama usulü kaldırıldı. Aşar bundan sonra maliye memurları tarafından toplanacaktı. Cizyenin ayarlanması ve toplanması işi patrikhanelere bırakıldı. Fakat bunlar iyi sonuç vermediğinden tekrar eski usule dönüldü. Memlekette ilk defa kâğıt para bastırıldı. Fakat karşılığı olmadığı için bir süre sonra kıymetten düştü. Avrupa devletlerinden ilk defa borç para alındı.

Eğitim ve öğretim alanında ıslahat: Tanzimat Devri'nde eğitim ve öğretime de önem verildi. Abdülmecit bu hususta çok titiz davrandı. Milli eğitim alanında

çalışılmasını devlet adamlarına şu sözlerle anlattı: “*sana (sadrazam) ve bütün nazırlara tebaanın refah ve saadeti için lazım gelen tedbirleri itimad-ı tam dairesinde düşünmemizi ve görüşmemizi emrediyorum. Bu yolda ilerleme, din işlerinde olduğu kadar dünya işlerinde de cahilliğin kaldırılmasına bağlı olduğundan ilim ve bilim ve sanat öğretimini sağlayan okulların kurulmasını ön plana alınacak işlerden sayıyorum.*”

Böylece memlekette din işleri kadar dünya işlerinde de önem verilmesini istiyordu. Yeni bir eğitim ve öğretim programı hazırlamak için özel bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun kültür alanında aldığı kararlar bir kanuna bağlandı. Bu kanunla medreselerin dışında olmak ve devletin kontrolü altında bulunmak üzere Darülfünun (Üniversite) ve gerektiği kadar ortaokul açılması karar altına alındı. Eğitim ve öğretim işlerinin düzenlenmesi ve kontrolü için Meclis-i Daimi-i Maarif-i Umumiye kuruldu. Mektebi-i Sultani adıyla Galatasaray Lisesi, Mülkiye, Öğretmen Okulu ile sanat okulları ve özel Darüşşafaka okulu açıldı. Ayrıca bazı ecnebi cemiyetler de okullar açtılar.

Medreselerde yenilik yapılmadı. Bunların mensupları yedi okulların açılmasına ve bu okullarda okunan derslerin konularına itiraz ettiler.

Tanzimat Devrinde içte dışta güçlüklerle karşılandı. Yüksek rütbeli memurlar, idareciler, din adamları ve halk bu ıslahatın aleyhinde bulundular; ellerinden geldiği kadar güçlük çıkardılar. Bu yüzden istenilen sonuç elde edilemedi. Vaat edilenlerin hepsi yayımlandı.

Türkler ve Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Musevilerle eşit tutulmalarını hoş karşılamadılar. Diğer taraftan Osmanlı Devletinin kuvvetlenmesini istemeyen Avrupa devletleri özellikle Ruslar içişlerimize karışıyorlar, azınlıkları kışkırtıyorlardı.

Niyazi Akşit, I. Ve II. meşrutiyet dönemlerini Emin Oktay’la aynı içerikli fakat küçükbaşlıklı farklılıklarıyla incelemiştir.

XIX ve XX. Yüzyılda kültür ve medeniyeti başlığı altında eğitim öğretim, güzel sanatlar ve ekonomik durum hakkında bu yüzyıllardaki değişmeleri bir daha dile getirmiştir.

4.2.3.3. Erdoğan Merçil ve XIX. XX Yüzyıl İslahatları

Erdoğan Merçil (? : 234- 249) XIX. ve XX. Yüzyıl ıslahatlarını II. Mahmut, Tanzimat, İslahat ve Meşrutiyet dönemleri başlıkları ve bunların alt başlıkları ile incelenmiştir.

Diğer ders kitaplarına nazaran Merçil, bu dönem ıslahatçı ve ıslahatlarını daha az bilgiyle açıklamıştır. Ayrıca, Merçil Akşit'ten farklı olarak sadece XIX. Yüzyıl Osmanlı kültür ve medeniyeti başlığı altında devlet yönetimi, toprak yönetimi, maliye, ordu ve donanma, hukuk, eğitim ve öğretim, dil, edebiyat ve kültür, sosyal ve ekonomik hayat ve sanat alt başlıkları ile incelenmiştir.

4.2.3.4. Faruk Sümer ve XIX. XX. Yüzyıl İslahatları

Faruk Sümer (1994: 231- 253) XIX. ve XX. Yüzyıl ıslahatlarını, II. Mahmut, Tanzimat, İslahat ve I. ve II. meşrutiyet dönemleri başlıkları altında fakat Oktay ve Akşit'e göre daha az bilgiyle açıklamıştır. Fakat XIX. Yüzyıl Osmanlı kültür ve medeniyeti başlığı altında, devlet yönetimi, toprak yönetimi, maliye, ordu ve donanma, hukuk, eğitim ve öğretim, dil, edebiyat ve kültür, sosyal ve ekonomik hayat ve sanat alt başlıkları ile verdiği bilgiler sayesinde yukarıdaki bilgi açığı kapatmıştır.

4.2.3.5. Nurer Uğurlu ve XIX. XX. Yüzyıl İslahatları

Nurer Uğurlu (1989: 245- 282) XIX. ve XX. İslahatlarını II. Mahmut, Tanzimat, İslahat, I. ve II. Meşrutiyet dönemleri başlıkları incelemiştir.

XIX. yüzyıl Osmanlı kültür ve medeniyeti başlığı altında devlet yönetimi, toprak yönetimi, maliye, ordu ve donanma, hukuk, eğitim- öğretim, dil, edebiyat ve kültür, sosyal ve ekonomik hayat ve sanat alt başlıkları ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

4.2.3.6. Osman Bircan ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları

Osman Bircan (1992: 160- 167) XIX ve XX. Yüzyıl ıslahatlarını Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Ve II. Meşrutiyet başlıkları altında incelemiştir. II. Mahmut ıslahatlarını XVIII. Yüzyıl ıslahatları içinde incelemiştir. Ayrıca Bircan, kitabında diğer ders kitaplarından farklı olarak XIX. Yüzyıl Osmanlı kültür ve medeniyeti konusuna da yer vermemiştir.

4.2.3.7. Açık Öğretim Kitabı ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları

Açık öğretim kitabı (1993: 98- 102) XIX. Ve XX. Yüzyıl ıslahatlarını II. Mahmut, Tanzimat, Islahat, I ve II. Meşrutiyet dönemleri şeklinde ama az bilgiyle açıklamıştır. Ayrıca (114- 119) sayfaları arasında 19. Yüzyıl Osmanlı kültür ve medeniyeti başlığı altında devlet yönetimi, toprak yönetimi, maliye, ordu ve donanma, hukuk, eğitim ve öğretim, dil, edebiyat ve kültür, sosyal ve ekonomik hayat alt başlıkları yine az bilgiyle açıklanmıştır.

XIX. ve XX. Yüzyıl Islahatları, II. grup ders kitaplarında XIX. Ve XX. Yüzyıl ıslahatları ayrı bir başlık altında incelenmemiştir. XIX. Ve XX. Yüzyılda meydana gelen gelişmeler şu başlıklar altında incelenmiştir.

- Devlet yönetiminde değişmeler
- Toplum yapısında değişmeler
- Ekonomi yapısında değişmeler
- Kültür ve sanatta değişmeler
- Eğitim ve öğretimde değişmeler

4.2.3.8. Kazım Yaşar Koprman ve XIX. XX. Yüzyıl Islahatları

Kazım Yaşar Koprman (1993: 82- 186) XIX ve XX. Yüzyıl ıslahatlarını devlet yönetimi, toplum yapısı, kültür, sanat, eğitim ve öğretim başlıkları altında şöyle incelenmiştir.

“Devlet Yönetimindeki Değişmeler: Bu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinin gerekliliğini bütünüyle ortaya çıkardı. Çünkü 1774'ten sonra girilen süreçte, Osmanlı Devleti, klasik kurumlarının fonksiyonlarında ki değişimin yarattığı sıkıntıları, büyük boyutlu bir organizasyona girmeden çözemediğini anlamaya başladı. O yüzden, XVIII. Yüzyılın sonu ile XIX. Yüzyılın başında bu sıkıntının en çok duyulduğu bir dönemde Padişah III. Selim zamanında, Batı örnekli daha radikal bir takım düzenlemelere girişildi. Çünkü devlet, dış ilişkilerinde, özellikle askeri alandaki başarısızlıkların ardından bir parçalanma ve dağılma sürecine girmişti. Bir yandan büyük devletlerle uğraşırken, diğer yandan da devletin özellikle Müslüman olmayan unsurlarından gelen yeni talepler, böyle bir davranışı gündeme getirmişti.

Bu alanda yapılan, üç aşamada incelemek gerekir. XIX. Yüzyılın en belirgin hareketi, Tanzimat Fermanı'dır. Onun için düzenlemeleri de, Tanzimat öncesi, Tanzimat döneminde ve kanun-i Esasi'yi gerektiren şartların doğduğu dönemde incelemek yararlıdır.

XVIII. yüzyılın en önemli gelişmelerinden biri, Divan-ı Hümayun'un sadrazamın başkanlığında Babıâli'de toplanmaya başlamış olması ve Osmanlı hükümeti kavramıyla Babıâli'nin ödeşmesiydi. Babıâli, 1826'dan sonra, sadrazamın özel ikametgâhı olmaktan da çıktı. Burası devlet işlerinin görüldüğü merkez yönetim binası durumuna geldi. Bu, devletin siyasi varlığını yitirdiği zamana kadar devam etti.

II. Mahmut zamanında, merkezi hükümet, Batı ülkelerinde olduğu gibi yeniden düzenlemeye tabi tutuldu. Bu hükümet yetkilerini Divan üyeleri arasında paylaştırmayı öngören modern bir anlayıştı. Bunun sonucunda nezaretler kuruldu. Bu günkü anlamda bakanlıklar ortaya çıkmış oldu. Bu düzenleme ile Sadaret kethüdalığı, yani veziriazamın yardımcısının makamı, dâhiliye Nezaretine; reisülküttaplık, Hariciye Nezaretine; Darphane Hazinesi ile Hazine-i Amire, Maliye Nezaretine çevrildi. Ayrıca Evkaf ve Ticaret nezaretleri de kuruldu. Devlet memurları niteliklerine göre gruplara ayrıldı ve özlük işleri kurallara bağlandı. Bu düzenlemelerin ardından da sadrazamlık Başvekâlet'e çevrildi.

Merkez, Batılı anlamda bu örgütlenme gerçekleştirildikten sonra, yine II. Mahmut zamanında, yapılacak yeniliklerin düşünülp planlanması için yeni meclisler ve komisyonlar kurulmuştur. Özellikle yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra askerlik işlerini düzene sokmak için Dar-ı Şura-i Askeri, mülkiye işlerini planlamak için Dar-ı Şura-i Babıâli, 1838'de Meclis-i Vala-i Ahkâm-ı Adliye kuruldu. Bu meclisler danışma niteliğinde kararlar almaya yetkiliydiler. Padişah bu kararları onaylarsa yürürlüğe konabiliyordu. Ancak, yürütme organının yanında, hem danışma hem de planlama fonksiyonları olan bu meclisler yoluyla Osmanlı Devleti'nin klasik dönem sonrası kendini gösteren yetki kargaşasının önüne geçecek modern örgütlenmenin temelleri atılmak amaçlanmıştır.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı tarihinde özel bir yeri olan bir belgedir. Padişahın, 3 Kasım 1839'da yeni düzenlemelere girişeceğini bildirmesi, ülkede kanun üstünlüğünün geçerli kılınacağı açıklaması yeni bir dönemi başlatmış ve bu

dönem 1876 yılına kadar sürmüştür. Bu dönem, yeni düzenlemelerle birlikte önemli bir zihniyet değişikliği de getirmiştir

Tanzimat Dönemi'nde, II. Mahmut'un merkez örgütünde yaptığı, Batı etkilerini taşıyan düzenlemelerin yanında, yeni uygulamalara geçilirken, kimi değişiklikler de görüldü. Örneğin, II. Mahmut zamanında Başvekâlete çevrilmiş olan sadrazamlık, yine eski statüde döndürüldü. Şeyhülislamlık, siyasi danışmanlık özelliği azaltılarak devam ettirildi. Bu dönemde askerlik yeniden düzenlenirken önem kazanan bir makam seraskerlik oldu.

Bu dönemde en önemli gelişme, Meclis-i Vala-i Ahkâm-ı Adliye'nin yeniden düzenlenerek yönetimde etkili hale getirilmesidir. Tanzimat döneminde yapılan bütün yeniliklerin bu mecliste planlaması ve onun kararları uyarınca yapılmış olması, bu meclisin önemini açıklayan en büyük kanıttır. Bu meclis çeşitli yönetmelik ve tüzükleri hazırlamış, ayrıca, klasik dönemdeki Divan-ı Hümayun gibi bir üst mahkeme olarak da çalışmıştır. Ancak, bu meclisin fonksiyonları ve görevleri çok ağırlaştığı için 1854'te Meclis-i Ali-i Tanzimat kurulmuş ve yönetmelik hazırlama görevi buraya verilmiştir. Meclis-i Vala-i Ahkâm-ı Adliye ise sadece bir yüksek mahkeme olarak çalışmıştır. Ancak, bu dönemde uygulamaların verdiği sonuçlara göre sürekli değişikliklerin yapıldığını görüyoruz. Örneğin, 1861'de bu iki meclis birleştirilerek, 3 dairesi yeni bir meclis oluşturulmuştur. 1868'de Şûra-i Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kurulacaktır.

1876 tarihi Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasıdır. Tanzimat döneminde yetişen yeni Osmanlı aydınları, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını, dış müdahaleleri önlemek için, devletin bütün kesimlerinde, özellikle kurulacak bir parlamentoda, toplumun bütün zümrelerinin toplum içindeki varlıkları oranında temsil edilmelerini öngören bir yapılanmayı sağlamak için, padişahı zorlamışlar ve bunun sonuncu, 1876'da Kanun-i Esasi ilan edilmiştir.

Kanun-i Esasi, Prusya ve Belçika anayasaları incelenerek bir heyet tarafından düzenlenmiş bir temel kanundur ve II. Abdülhamit tarafından kabul edilerek ilan edilmiştir.

Bu anayasanın en büyük özelliği, Türkiye'ye parlamento kavramını getirmiş olmasıdır. Padişahın yetkilerine dokunmamakla birlikte, bir meclisin varlığından dolayı, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Bu anayasaya göre, Eski Vilayet Seçim Nizamnamesi esas alınarak yapılan seçimlerle bir Meclis-i Mebusan bir de üyeleri padişah tarafından atanan Âyân Meclisi oluşturulmuştur. Meclis-i Mebusan'ın kanun hazırlama ve padişahın onayına sunma yetkileri belirlenmiş, ancak heyet-i Vükela yine padişaha karşı sorumlu tutulmuştur. Heyet-i Vükela'da vekillerin sayısında düzenlemeler yapılmıştır.

Ancak 1876 Anayasası, 1878'de II. Abdülhamit tarafından Meclis'in kapatılmasıyla, uzun bir tatil dönemine girecektir. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman, Kanun-i Esasi'nin Meclis hükümet ilişkilerine yeni düzenlemeler getirecektir. 1912'den sonra da Meclis, yeni siyasi partilerin faaliyete geçmesiyle,

parti hükümetlerine sahne olacaktır. Hükümetlerin yetki çalışma düzenleri, daha önce esaslara bağlı olarak sürdürülecektir

III. Selim ve II. Mahmut zamanında taşra yönetiminde eyalet ve sancak düzeninde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak, XVIII. Yüzyıldaki gelişmelerin bir sonucu olarak, klasik dönemde yönetimde çok önemli bir yeri olan kaza, bu fonksiyonunu giderek yitirmiş ve kadının idari yargı denetimi azaltılmıştır. Bu padişahlar, özellikle II. Mahmut, eyaletlerde merkezi otoritenin eskisi gibi etkili olabilmesi için buralarda görevlendirilen mütesellim ve diğer görevlilerin mahalli güçlü ayanlardan olmamasına dikkat etmişlerdi. Mütesellimlerin valiler tarafından değil, doğrudan merkezden atanması kuralı yerleştirilmek istenmiştir. Bu arada, merkezin gücünün tesisi için yine bu padişah büyük ayanlara Sened-i ittifak diye anılan bir belge imzalatılmak suretiyle anlaşma yoluna gitmiştir.

III. Selim zamanında ki Nizam-ı Cedit, II. Mahmut zamanında ki Asakir-i Mansure-i Muhammediye çağdaş nitelikli merkez orduları olarak kurulmuştur. Eyaletlerde ortaya çıkan boşluğu doldurmak için de 1834 yılında Redif birlikleri kurulmuştur. 1836'da Anadolu'da ve Rumeli'de Müşirlikler oluşturulmuştur. Eyalet valilerine müşir unvanı verilerek, Redif birlikleri bunlara bağlanmış ve müşirler hem idari hem de askeri yetkiler üstlenmiştir.

Müşirliklere bağlı olarak, sancaklar düzeyinde feriklikler kurulmuştur. Mütesellimler de idari ve mali görevlerini sürdürmüşlerdir.

II. Mahmut döneminin en büyük özelliği, 1833- 1836 arasında mahalle ve köylerde muhtarlık teşkilatını kurmuş olmasıdır. Böylece ayanların görevlerini muhtarlar almış ve ayanlığın kaldırılması için önemli bir adım atılmıştır. Nüfus işlerini düzene koymuştur.

Tanzimat döneminde, fermanla açıklananlara uygun olarak bir dizi düzenlemelere girişildi. İlk, reaya'nın yakınlarına sebep olan iltizam usulü kaldırıldı. Hazine gelirlerinin toplanması için muhasırlıklar kuruldu. Muhassıla yardımcı olmak üzere, sancak merkezlerinde Muhassıllık Meclisleri kuruldu. Ancak, bu düzenlemeden istenilen sonuç alınamayınca, 1842'de yeni bir düzenlemeye girişildi ve bu sırada, mülki idarede, sancağın altında bir alt birim olarak kaza birimi ihdas edildi ve başına kaza müdürünün atanmasında, belde halkının isteği göz önünde bulundurulması esası getirildi. Böylece muhtardan sonra kaza müdürü de seçimle belirlenecekti. Sancak idaresinin başına da kaymakam denilen bir görevli getirilecekti. Eyalet yönetiminde de eskiden olduğu gibi yine vali yetkili kılındı. Eyalette maliye işleri için zaptiye teşkilatı kuruldu. Eyalette, eyalet yöneticilerinin katılımıyla oluşacak bir meclis kuruldu ve bu meclise Büyük Meclis adı verildi. 1849'da bunun adı Eyalet Meclisi olarak değiştirilecekti. Aynı şekilde sancaklarda kurulan küçük Meclis, 1849'da Sancak Meclisi adını alacaktır. 1864 yılında ülke yönetiminde yeni bir takım düzenlemeler yapıldı.

Toplum Yapısında ve Kültürel Hayatta Değişmeler: *Avrupa ülkelerinde ikamet elçiliklerinin kurulmasından ve böylece Avrupa ile ilişkilerin artmasından sonra, eskilerden daha farklı bir anlayışa sahip reformcu yeni bir nesil ortaya*

çıkıştır. Bunlar Avrupa başkentlerinde görev yaparken, milletler arası durumu ve Batı devletlerin bünyelerini tanımaya çalışmış olan belli başlı diplomatlardı. Eski Osmanlı bürokrasisinden farklı ayrı bir sınıf oluşturuyorlardı. Ne kul sistemi içinde ne de medreselerde yetişmişlerdi. Tercüme odası veya dışarıdaki Osmanlı diplomat misyonlarında, yönetim ve siyasi alanında uygulamaya yönelik, seküler bir eğitim görmüşlerdi. Devlet bürolarında edinilmiş pratik tecrübeye sahiptiler. Diplomasi ve maliyede konularında uzmanlaşmışlardı. Yüzyıl içinde idarede nüfuzları artan bu bürokratlar, gelenek bağlarından kurtulmuş, idarede köklü reform yapma düşüncesine sahip olmuşlardı.

Tanzimat ile ortaya çıkan bu yeni bürokrat neslin önde gelen temsilcileri Büyük Reşit, Fuat Ali ve Mithat Paşalardı. Bunlar Tanzimat devri (1839–1876) siyaset sahnesine ağırlıklarını koymuşlardı.

XVIII. yüzyılda Tanzimat öncesi yenilik hareketlerinin mimarı padişah II. Mahmut'tur. Osmanlı kurumlarını yeniden düzenleme yolundaki III. Selim'i çalışmaları, bir takım kişilerin tepkilerine sebep oldu. Bunun sonucu III. Selim hayatını kaybetti. II. Mahmut iktidarı ele geçirdi III. Selim'in açtığı yolda gitmeye karar verdi. Devlet kurumlarının hemen hemen hepsinde Batılı örneklerle göre yenileme hareketleri gerçekleştirildi. Bunlar, düşünce hayatımızı yakından etkileyen eğitim ve kültür alanında yapılan yeniliklerdir.

Harbiye ve Tıbbiye'nin açılması ile düşünce alanında Batı'nın etkisi daha artmıştır. II. Mahmut döneminde yayın çalışmalarına da önem verildi. Türkçe ve Fransızca Takvim-i Vakayı adıyla haftalık bir gazete çıkarıldı. Batı düşüncesinin ve gelişmesinin öğrenmek üzere Avrupa'ya ilk defa öğrenci gönderildi. Onun bu çalışmaları Tanzimat Fermanı için gerekli ortamı hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'ne, yeni bir düzen vermek için 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edildi. Padişah Abdülmecit'in güvenini kazanan Mustafa Reşit Paşa bu fermanın ilanı ile XVIII. yüzyıldan beri yapılan yenilik girişimlerinin tamamlanacağına inanıyordu.

Tanzimat'tan itibaren çağdaş toplumun özelliklerinden olan hareketli bir düşünce ortamının temelleri atıldı. Bu temel atmada Şinasi ve Münif Paşa'nın önemli katkıları vardır. Şinasi, çağdaş toplumun zihin çerçevesini çizmiş, Namık Kemal'e ve onun nesline yeni hedefler göstermiş. Onları aydınlatmış ve düşüncelerine yön vermiştir.

Daha önceki yıllarda temelleri atılan düşünce akımlarının XX. yüzyıla girildiğinde Batıcılık devri, İslamcılık ve Türkçülük bünyesinde toplandığını görüyoruz. Bu düşünceler ise ikinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte iyice berraklaşmıştır. Bu dönemde yaşayan düşünürler, bu akımlardan en az biri ile mutlaka yakından ilgilenmişlerdir. Bunların hemen hepsinin ortak meselesi, toplumu ve milleti kalkındırmak, devleti kurtarmak, bilim ve teknik bakımdan çağdaş uygarlığı yakalamaktır. Bu düşünürlerin düşünce bakımından ortak yönleri de şu şekilde açıklanabilir: birincisi, köke inmeden, sonuna kadar gitmeden, bir eleştiri yapmadan dogmatik ve özellikle Batı düşüncesinin, kültürünün ve biliminin verilerini

mutlak doğrular gibi kabul etmektedir. İkincisi ise, Batıda ki ilerlemenin kolayca her ülkede gerçekleşeceğine inanmaktır.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı Müslümanlığın olduğu gibi gayrimüslimlerinde temel haklarını güvence altına alıyordu. 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı her alanda gayrimüslimlere, Müslümanlarla eşit haklar tanıyarak, eşitlik meselesini kökünden halletmiştir. Aynı dönemde, azınlıkların kendi teşkilatlanmalarında da, Reform niteliği taşıyan gelişmeler meydana gelmiş, azınlıkların kendi içlerinde din adamlarının yetkileri giderek azalmış, laik yapılar teşekkül etmiştir.

Tanzimatın kanunlaştırma hareketleri de, İslam hukuku dışında, laik yaklaşım içeren yeni adli ve hukuki düzenlemeleri ifade etmektedir. 1850 yılında kabul edilen ticaret kanunnamesi ile şer-i Mahkemelerin yanı başında Nizamiye Mahkemeleri adı verilen ve modern yargılama usulleri uygulayan mahkemeler kurulmuş; bu mahkemelerin yetki alanı giderek genişletilmiştir. Batı'dan tercüme edilen kanunların yanı sıra bu dönem, İslam Hukukunda da bir canlanmaya yol açmıştır. İslam tarihinde ilk defa Tanzimat Döneminde Hanefi mezhebine dayanılarak İslam Hukukunun özel hukuka dair kısımları sistemleştirilerek Mecelle adı verilen kanun değerlemesi ortaya çıkartılmıştır.

XIX. yüzyılda tiyatro yeni bir eğlence unsuru olarak günlük hayatta yerini almaya başladı. İstanbul'un başlıca bir eğlence merkezlerinden biri olarak Şehzade Başı'nda ki tiyatrolar, halkın ilgi gösterdiği yeni yerler durumuna geldi.

Bu yüzyılda eğlence kültüründe meydana gelen en önemli değişiklik, kadın ve erkeğin bir arada parti ve balolarda eğlenmeye başlamalarıdır. Yabancı devlet temsilcilerinin düzenledikleri bu tür geceler yalnızca Osmanlı üst tabakası katıla bilmekteydi. Pek az olmakla birlikte padişahlarda balo düzenliyorlardı. XIX. yüzyılda köşk ile konak hayatı önem kazanmış, varlıklı ailelerin eğlence biçimleri değişmiştir. Elçilik kokteyllerine katılmak.

Modern sporların Türkiye'ye gelişi jimnastik ile başlamıştır. Bunun yanı sıra kısa sürede en yaygın duruma gelen spor dalı (futbol) olmuştur. Futbol ülkemize İngilizler aracılığı ile girmiştir. İlk önce yabancılar ile azınlık gençlerinin daha sonra da Türk gençlerinin ilgisini çeken bir spor dalı haline gelmiştir. XX. Yüzyıl başlarından itibaren Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe spor ve futbol kulüplerinin kuruluşu birbirini izlemiştir.

Eskiden beri yapılmakta olan kürek yarışları, ayrıca yekend sporu XX. Yüzyılın başlarında modern anlamıyla Türk sporunun içerisinde yer almaya başladılar. O yıllarda ayrıca, binicilik, boks ve tenis gibi sporlarda yapılmaya başlandı. Türkiye'de ilk bisiklet yarışları 1910 yılında yapıldı. Bu spor dalının yaygınlaşmasında, II. Meşrutiyetin Türkiye'ye getirdiği serbestlik etkili oldu. Bu dönemde okul programlarına beden eğitimi dersleri de konuldu.

Osmanlı Devleti ilk defa 1912 yılında Stockholm'de yapılan olimpiyat uygulamalarında iki Türk sporcusu tarafından teslim edildi.

Eğitim ve Öğretimde Değişmeler: II. Mahmut dönemi, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gibi kökten reformlara sahne olmuştur. Eğitim ve öğretim alanındaki gelişmeler de dikkat çekicidir. 1827 yılında Tıbhane-i Amire adıyla açılan askeri tıp okulunu, 1834 yılında açılan Mekteb-i Ulüm-ı Harbiye yani Kara Harp Okulu izlemiştir. Yine bu dönemde ilk kez Batı'ya (Fransa'ya) öğrenci gönderilmiştir. II. Mahmut döneminde yabancı dil bilen Müslüman çevirmenlerin yetiştirilmesi de önemli bir gelişmedir. Çünkü bu zamana kadar Müslümanlar Arapça ve Farsçanın dışında yabancı dil öğrenmeyi gereksiz sayıyorlardı. Arapça ve Farsçada yabancı dil gibi görülüyor, bunlara Türkçeden daha çok önem veriliyordu.

Tanzimat'tan önce yapılan eğitim reformlarının ve gelişmelerin tam anlamıyla başarılı olmadığı görülmektedir. Bunda da en büyük etken medrese olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk üç yüz yılında eğitim, öğretim ve adalet hayatına doğrudan doğruya, yönetimine de kısmen hâkim olan medreselerin, devletin istediği sivil, askeri ve adli memur ve yöneticileri yetiştirerek yaralı olduğu bir gerçektir. Ancak bu medreseler, ikinci üç yüzyılda her türlü yeniliğe kapalı, dinamizmini kaybetmiş durağan müessesler haline gelmiştir. Eğitim dili olarak Arapçanın hâkim olduğu, gözlem, deney, araştırma ve eleştirinin yer almadığı medreseler çağın ihtiyaç gereklerine göre eğitim ve öğretim vermemiştir. Özellikle Avrupa'da ki felsefi, ilmi ve teknik gelişmeler karşısında medreseler tamamen aciz duruma düşmüştür. Medreseyi yenileme ve geliştirme konusunda ilgisiz kalan medreseliler, diğer alanlarda gerçekleştirilmeye çalışılan yenilik hareketlerini de engellemeye çalışmışlardır. Medrese'nin yeniliklere karşı tepkisi elbette sadece bilgisizlikten gelmiyordu. Belki daha önemli olarak yenileşme karşısında kendi statülerinin zayıflamasına ve devre dışı bırakılacakları korkusuna kapılmışlardır. Çağa uygun eğitim veremiyorlardı. Bu durumda kendini korumanın en kolay yolu yeni gelenlere karşı durmak ve engel olmaktı.

II. Mahmut döneminde kurulan Meclis-i Umur-ı Nafia'nın (Bayındırlık Meclisi) eğitim işleriyle de ilgilenmesi, eğitimin yavaş yavaş Medrese'nin tekelinden çıkmasını ve yeni okullar açılmasını sağladı. 1828 yılında kurulan Mekteb-i Rüşdiye Nezareti ile Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim yeni boyutlar kazandı. Bu gelişme Osmanlı toplumunda bir çatlama sebepe oldu. Giderek büyüyen bu çatlama, sonunda Osmanlı eğitiminde, dünya görüşleriyle, eğitim anlayış ve yöntemleriyle birbirine tamamen ters ve düşman iki kutbun doğmasına yol açtı. Hemen hemen her alanda olduğu gibi eğitim alanında da böylece ikilik başladı ve bu durum Cumhuriyet dönemine kadar sürdü.

Padişah Abdülmecit döneminde kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye (Genel Eğitim Meclisi) ile Mekatib-i Umumiye Nezareti (Umumi Okullar Bakanlığı) eğitim alanındaki önemli ve güçlü kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1856 Islahat Fermanı eğitim alanındaki yenileşmede önemli bir dönüm noktası olmuştur. Fermanın yayınlanmasından bir yıl sonra kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti'nin (Genel Eğitim Bakanlığı) bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın temelini oluşturduğu söylenebilir. Böylece ilk kez bir eğitim bakanı Osmanlı kabinesine girmiştir.

Daha önce anlatıldığı üzere Osmanlı Devleti'nde ilk ıslahat hareketleri askerlik alanında olmuştur. Eğitim alanında da ilk yenilik hareketi yine askeri okulların açılmasıyla yapıldı. Bu gelişme daha sonra askeriyenin dışına da yayıldı. 1861 yılında çıkarılan bir Nizamname (Yönetmelik) ile Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye dışındaki bütün okullar Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlandı. Böylece askeri ve sivil eğitim birbirinden ayrıldı.

Tazimattan sonra hız kazanan eğitim alanındaki gelişme II. Abdülhamit döneminde de sürdü. Bu dönemde eğitimde nicelik bakımından önemli gelişmeler olmuş, birçok meslek ve sanat okulu açılmıştır. Fakat eğitimin niteliği istenen düzeye çıkarılamamıştır. Okullar, öğretmenler, programlar, kitaplar, basın çok sıkı bir denetim altına alınmıştır. Bu dönemde eğitim programlarındaki hayata dönük bazı dersler çıkarılmış, din ve ahlak derslerinin saati arttırılmıştır. Önemli bir gelişme olarak öğretmenliğin meslekleşmesiyle ilgili yasalar çıkartılmıştır. Yine bu dönemde ilk kez ülke çapında eğitim ve öğretim yılları yayımlanmıştır.

Siyaset hayatının ve fikir hareketlerinin canlandığı, yayın özgürlüğünün sağlandığı II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında önemli gelişmeler olmuştur. Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez çökmekte olan devleti, eğitim ve öğretimin kurtaracağı görüşü yaygınlaşmıştır. Öğretmen yetiştirilmesi konusunda yenilikler yapılmış, ders programlarına sosyal ve siyasi muhtevalı ve hayata dönük dersler konulmuştur. Eğitim ve öğretim yöntemlerinde, yer yer öğrencinin bir kitaba bağlı kalması ve ezbercilik yapması yolundan vazgeçilmiştir. Araştırma, inceleme ve gözlem metotları öğretilmeye çalışılmıştır. Fakat bu yeni yöntemlerin yaygınlaşması mümkün olmamıştır. Öğretmenler ilk kez bu dönemde meslek dernekleri kurmuşlardır. Yine ilk kez bu dönemde kızlar için bir yüksek öğrenim kurumu açılmıştır. Bu dönemin aşırı özgürlükçü havası okullara da yansımış fakat bu durum disiplinsizliği, başıboşluğa ve olumsuz gösterileri de birlikte getirmiştir. Bu dönemde eğitim konuları dergilerde ve basında geniş ölçüde tartışılmaya başlamış, bu alanda yeni görüşler ve düşünceler ortaya atılmıştır. Maalesef bütün bu olumlu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin son on yılında ortaya çıktığından onucu değişmemiştir. Diğer yandan yönetim kademelerinin karasızlıkları, Balkan Savaşı ve I Dünya Savaşı ile bunların yol açtığı felaketler eğitim alanındaki gelişmeleri engellemiştir.

1835 yılında öğretime başlayan Harp okulu'na öğrenci yetiştirmek amacıyla 1845 yılında, her biri ordu merkezlerinde olmak üzere on iki askeri idadi (askeri lise) açılmasına karar verilmiştir. Çoğu kısa bir süre sonra kapanan bu okullardan üçü bu güne kadar öğretimlerini sürdürmüşlerdir. Söz konusu okullar, İstanbul'da Kuleli Askeri Lisesi, Bursa'da Işıklar Askeri Lisesi ve İzmir'de bulunan Maltepe Askeri Lisesi'dir. Askeri Liselere öğrenci yetiştirmek üzere 1875 yılında, üç yıl eğitim verecek askeri rüşdiyeler (askeri ortaokul) açılmıştır.

Osmanlı ordusunun kurmay subay ihtiyacını karşılamak için 1845 yılında Harp Okulu bünyesinde Erkan-ı Harbiye sınıfı (Kurmaylık Bölümü) açıldı. Harp Okulu mezunu başarılı öğrencilerin alındığı bu bölüm 1909 yılına kadar Türk Ordusu'na değerli kurmaylar yetiştirmiştir. Bu tarihte, askeri alanda yapılan ıslahat çerçevesinde Erkan-ı Harbiye Mektebi adıyla yeni bir okul öğretime başladı. Bu okul Cumhuriyet döneminde Harp Akademisi adını aldı.

Osmanlı Ordusu'nda subaylar mektepli ve alaylı olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Mektepli denilen subaylar askeri okullardan mezun olurken, alaylılar gösterdikleri başarılarla göre rütbe almak suretiyle subay oluyorlardı. Alaylı subayların eksikliklerini gidermek için 1909 yılında Zabitan Talimgâhı (Subay Eğitimi) adıyla bir askeri eğitim kurumu açıldı. Bu kurum, Harp Okulu'nun 1914 yılında kapatılması üzerine Türk Ordusu'na subay yetiştirme görevini üstlenmiştir.

Sivil Kurumlar: II. Mahmut döneminde ilköğretimin mecburi olması düşüncesi prensip olarak kabul edilmesine ve daha sonraki padişahlarca da benimsenmesine rağmen uygulanamamıştır. Sıbyan mektepleri, İptidaiye mektepleri (ilkokul) ve rüştiyeler olmak üzere ilköğretim üç aşamalı düşünülmüştür.

Sıbyan mektepleri anaokulu düzeyinde okullardı. İptidaiye mektepleri dört yıl süreli idi. Fakat daha sonra ikişer yıllık üç kademeli duruma gelmiştir. Bu okullarda alfabe, Kur'an, din bilgileri, okuma, tarih ve aritmetik dersleri verilirdi. On bir yaşına gelen çocukların kabul edildiği Rüştiyeler, erkek ve kızlar için olmak üzere iki kısımdı.

Mesleki Kurumlar: Osmanlı devleti'nde askeri amaçlı ve genel amaçlı okullar açılırken meslek okulları da açılmaya başlandı. Bu kez sadece devletin eleman ihtiyacı da göz önüne alındı.

Tanzimat'tan beri hukuk alanında uzmanlara ihtiyaç duyuluyordu. Yeni bir hukuk devletinin kurulması, ancak modern hukukun anlamını ve esaslarını kavramış uzman hukukçuların yetiştirilmesi ile mümkün olabilirdi. Bu ihtiyaç ilk kez Padişah Abdülmecit devrinde Islahat Fermanı hazırlanırken anlaşılmıştı. Padişah Abdülaziz döneminde bu düşünce daha d güçlendi. Bir başlangıç olmak üzere, Adliye dairesine hukukla ilgili bazı dersler verildi. 1874 yılında Sultani mektebinde bir sınıf ayrılarak Hukuk Mektebi açıldı.

Mülkiye Mühendislik Mektebi bayındırlık işlerinde çalışacak eleman yetiştirmek amacıyla 1875 yılında Turuk ve Meabir (Yollar ve Geçitler) adıyla açılmıştır. II. Abdülhamit döneminde öğrencilerin çoğunluğu Hıristiyan olması gerekçesi ile bu okul kapatıldı. Bir süre sonra yeni bir okul açılması düşüncesi ortaya çıktı. 1883 yılında Mülkiye Mühendis Mektebi kuruldu. Öğretim süresi yedi yıl olarak belirlendi.

Devlet dairelerine sekreter yetiştirmek için açılan okula Mekteb-i Mahrec-i Aklam adı verilmiştir. 1862'de iki yıllık olarak kurulan okul, daha sonra üç yıla çıkarılmıştır. Rüştiye mezunlarının alındığı okulda Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, aritmetik, resim, tarih ve coğrafya okutulmaktaydı. Okul 1876 yılında kapatılmıştır.

1866 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, yani sivil tıp okulu açılınca ilk yıllarda eczacılıkla ilgili öğretim de bu okulda verilmiştir. 1867 yılından itibaren Eczacı Okulu ayrı bir müesseseye dönüştürülmüştür.

XIX. yüzyılın ilk yarısında buharlı gemilerin kullanılmaya başlamasıyla kaptanlık da ilmi bilgilere dayalı bir meslek durumuna geldi. Yalnız pratik bilgilerle kaptanlık yapmak imkânı kalmayınca Padişah Abdülaziz döneminde 1870 yılında İstanbul'da Heybeliada'da Bahriye Mektebi'nin içinde yatılı olmak üzere bir Kaptan Mektebi açıldı. Azap kapı'da da bu okulun gündüzlü bir şubesi açıldı. Rüştüye eğitimi görmüş olanların alındığı bu okulda öğretim süresi dört yıldır. Gündüzlü Kaptan Mektebi'nde ise fiilen kaptanlık yapanlar alınır ve bu kimselere kurs niteliğinde gerekli bilgiler verilir.

Darülfünun: *Osmanlı Devleti'nde klasik dönem yüksek öğretim medreselerde yapılmaktaydı. 1845 yılında medrese dışında bir yüksek öğretim kurumu olarak Darülfünun gündeme getirildi. O sırada düzenlenen eğitim programında belirlenen esaslara göre Darülfünunda Müslüman ve gayrimüslim bütün Osmanlı halkı yana okuyup yetişebilecekti. Yatılı bir okulun eğitim şartları içinde kazanacakları ortak bilgiler ve özelliklerle, çağdaşlaşma yolunda olan bir devletin kamu hizmetlerinde yer almaları sağlanacaktı. Darülfünun, medreselerin dışında, dini gelenek ve etkilerden uzak bir üniversite eğitimi yapma amacını güdecekti.*

1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde bir darülfünun kurulması kararlaştırıldı. 1870 yılında da İstanbul'da resmen Darülfünun açıldı. Darülfünun'da hikmet (felsefe) ve edebiyat, hukuk ilmi ve tabii ilimler ve riyaziye bölümleri bulunuyordu. Her bölümün öğretim süresi üç yıldır. Müderris olacakların dört yıl öğretim görmesi gerekiyordu. Darülfünun'a girebilmek için on altı yaşından aşağı olmamak ve yapılan sınavı kazanmak gerekiyordu.

1870 yılında açılan Darülfünun'un ömrü uzun olmadı. Tabii bilimler derslerinde yapılan deneyler yüzünden öğretim elemanları kâfirlikle suçlandı. Medreselerin de kışkırtılmaları sonucu okul 1871 yılında kapatıldı.

Daha sonra Darülfünun zaman zaman açıldıysa da hiçbir zaman bir üniversite olamadı. Bu çaba 1933 yılına kadar sürdürüldü. Sonuç alınamayınca kapatılıp yerine Üniversiteler açıldı."

4.2.3.9. Kemal Kara ve XIX ve XX. Yüzyıl Islahatları

Kemal Kara (2003: 224- 360) XIX. ve XX yüzyıl ıslahatları şöyle incelemiştir:

19. yüzyılda Merkez Teşkilatındaki değişiklik başlığı altında Babiâli'den Heyet-i Vükela'ya geçişi ve Tanzimat meclislerini ele almıştır. Taşra teşkilatı başlığı ile Sened-i İttifak'a muhtarlıkların kurulmasına ve vilayet nizamnamesini incelemiştir.

Tanzimat sonrası sosyal yaşamda, batı tarzında eğitim veren okulları bitiren memur sınıfı, 1831’de yapılan ilk nüfus sayımı giyim ve yaşam tarzının değişimine değinilmiştir.

Kültür değişimleri başlığı altında matbaadan, Takvim-i Vekayi’den Tercüman-ı Ahval’den, Mecelle’den söz edilmiştir. Ayrıca eğitim ve öğretimde ki gelişmeler başlığı ile Koprıman gibi batı tarzı eğitim veren askeri sivil e mesleki ve Darülfünun’a yer verilmiştir.

4.2.3.10. M. Altay Köymen ve XIX. Ve XX. Yüzyıl İslahatları

M. Altay Köymen (2001: 165- 312) XIX ve XX. Yüzyıl ıslahatlarını şöyle ele almıştır:

Köymen’de 19. yüzyılda meydana gelen gelişmeleri Kemal Kara gibi incelemiş ortak bilgi vermiştir. Osmanlı toplum yapısında meydana gelen değişimlerde yani bürokrat sınıftan, nüfus hareketlerinden ve hayat tarzından söz edilmiştir. Kültür değişimlerinde ise Kazım Yaşar Koprıman’ın da ayrıntılı bir şekilde ele aldığı matbaa, gazeteler, güzel sanatlar ve mimari incelenmiştir. Eğitim ve öğretimde yenilikler Fransa’dan getirilen yabancı uzmanlar öncülüğünde açılan askeri okullar ayrıca sivil ve mesleki okullar ve Darülfünun olmuştur.

4.2.3.11. Nevin Ergezer ve XIX. XX yüzyıl ıslahatları

Nevin Ergezer ve XIX. XX. Yüzyıl ıslahatları şöyle incelenmiştir.

Ergezer XIX. Yüzyılda meydana gelen gelişmeleri, Babiâli’den Heyet-i Vükela’ya geçiş, Tanzimat Meclisleri, Kanuni Esası ve sonrası alt başlıkları ile incelemiştir. Toplumsal yapıda yeni bürokrat sınıf, nüfus hareketleri, yeni hayat Koprıman gibi fakat daha az bilgiyle anlatılmıştır.

Kültür değişimleri, matbaa, dil ve edebiyat, güze sanatlar, musiki, eğlence ve spor alt başlıkları altında incelenmiştir. Bu dönemde batı tarzı açılan askeri okullar, sivil ve mesleki okullar eğitim ve öğretimde ki gelişmeleri oluşturmuştur.

4.2.3.12 Süleyman Özbek ve XIX. Yüzyıl İslahatları

Süleyman Özbek (? 135- 230) XIX. Ve XX. Yüzyıl ıslahatlarını şöyle ele almıştır.

Koprıman ve diğler ders kitaplarıyla aynı başlıklar altında Osmanlı Devlet yönetimindeki, eğitim ve öğretimdeki gelişmeler daha az bilgi incelemiştir.

4.2.3.13. Yılmaz Öztuna ve XIX. XX. Yüzyıl İslahatları

Yılmaz Öztuna (1976: 163- 201) XIX. Ve XX. Yüzyıl ıslahatlarını I. Ve II. grup ders kitaplarından biraz daha farklı incelemiştir. Öztuna:

Türkiye'nin yenileşme tarihini Tanzimat (1839) ile başlatmak tamamen yanlıştır. Bu tarihi 13 yıl öncesine, Vaka-i Hayriye'ye (1826) almak çok daha doğrudur. Zira radikal inkılâpları II. Mahmut, 1826–39 arasında yapmıştır. Tanzimat, bu inkılâpların neticesidir. Ve esasen II. Mahmut tarafından düşünölmüş, onun ölümü üzerine, onun adamı olan Reşit Paşa tarafından tatbik mevkiine konulmuştur. Bütün müesseselerde asırlardan beri süregelen düzenin değıştirildiğı bu 1826–39 devresinde II. Mahmut, aynı zamanda çok büyük dış zorluklar içindeydi. Hatta Türkler, bütün tarihleri boyunca maruz kaldıkları en kritik birkaç devreden birinde idiler, demektedir.

Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet başlıkları altında daha çok siyasi olaylara yer vermiş, 272- 429 sayfaları arasında ayrı başlıklar altında devlet, hükümet, ordu, donanma, din ve ahlak, hukuk ve eğitim, toplum ve kültür, iktisadi düzen ve eyaletler konusunda Osmanlıda ki gelişmeleri incelemiştir.

Değerlendirme yapılacak olursa, XVIII. yüzyılda olduğı gibi XIX ve XX. yüzyıl ıslahatlarında da I. Grup kitaplarının konu düzeni ve anlatımı bakımından daha başarılı olduğı görülür. II. grup kitapları zaten ayrıntılı olan XIX. ve XX. yüzyıl ıslahatlarını daha da karmaşık duruma getirmiştir.

Tarih II. ve Tarih III. ders kitapları incelenirken ölçüt alınacak sorulardan birincisi olan “Çağdaşlaşma kavramına yer verilmiş midir?” sorusuna 13 tarih kitabı

da tam anlamıyla yer vermemiş yeni çağdaşlaşma nedir sorunu yanıtlamamıştır. Ayrıca çağdaşlaşmanın neden gerekli olduğu konusunda da ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Kitaplar daha çok yapılan ıslahatları dile getirmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

LİSE TARİH II. VE III. DERS KİTAPLARINDA OSMANLI ÇAĞDAŞLAŞMA SÜRECİNİN DESTEKLEYİCİ UNSURLAR YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Altmışlı yıllarda ders kitabının dış dünyaya ve dünya tarihine açan ilk araç olduğuna inanılmaktaydı. Yirmi birinci yüzyıla girdiğimiz bu dönemde ders kitabı önceden sahip olduğu gücü kaybetmiştir. Fakat bu ders kitaplarının içeriklerinin kontrolüne gerek olmadığı anlamına gelmez (Özbaran, 1994: 285).

Ders kitabı yalnızca, konuların öğrencilere aktarıldığı ya da öğretmene yardımcı bir unsur değildir. Ders kitabı aynı zamanda görsel yönden öğrencilerin ilgisini çekmek zorundadır. Ders kitaplarının geçen yüzyılın sonuna değil tek amaçları eğitmektir, ne var ki günümüzde medyanın ortaya koymuş olduğu rekabetçi ortamın nedeni ile ders kitapları artık göz alıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır. (Hayta ve diğerleri 2003: 131) ders kitaplarında görsellik ve kullanılabilirlik, konuların öğrenilebilirliği ile doğru orantılıdır. Araştırmanın bu bölümünde incelenen Tarih II. ve Tarih III. ders kitapları, görsel ve yardımcı unsurlar bakımından şu başlıklar altında incelenmiştir:

- 1- Hazırlık ve Değerlendirme Soruları
- 2- Okuma Parçaları
- 3- Haritalar
- 4- Kaynakça
- 5- Tablo ve Çizelgeler
- 6- Resim ve Fotoğraflar
- 7- Konunun Öğrenci Düzeyine Uygunluğu

8- Dizin

9- Kronoloji

10- Soyağacı

5.1. Hazırlık ve Değerlendirme Soruları

Tarih Ders kitaplarında ki önemli yardımcı unsurlarından biri hazırlık ve değerlendirme sorularıdır. Bu soruların öğrenci düzeyine uygunluğu da önemli bir etkidir. Yine bu soruların “Dersin eğitsel amaçlarını yerine getirir ve öğrencide hatırlama becerisinin ötesinde düşünme becerilerini geliştirir tarzda olması beklenir.” (Hayta ve diğerleri, 2003: 97–98)

İncelenen Tarih II. ve Tarih III. ders kitaplarında ki sorular değerlendirilecek olursa şunlar söylenebilir: Emin Oktay, ders kitabında 50 hazırlık (Oktay 1987: 122-166-227-228-229) 26 değerlendirme (Oktay 1987: 151-195-282) olmak üzere toplam 76 soruya, Niyazi Akşit, ders kitabında 3 hazırlık (Akşit 1989: 152-204) 25 değerlendirme (Akşit 1989: 141-177-249) olmak üzere 28 soruya, Faruk Sümer, ders kitabında 8 hazırlık (Sümer 1994: 143-172-231) 30 değerlendirme (Sümer 1994: 171-183-254) olmak üzere 38 soruya, Erdoğan Merçil ders kitabında 16 hazırlık (Merçil ? : 150-167-198-234-242) 28 değerlendirme (Merçil: 166-178-188-241-249) olmak üzere 44 soruya, Osman Bircan ders kitabında 5 hazırlık (Bircan 1992: 137-169), 9 değerlendirme (Bircan 1992: 195-167-168-175) sorusu olmak üzere 14 soruya, Nurer Uğurlu ders kitabında, 11 hazırlık (Uğurlu : 1998: 165-157-175-245-260), 35 değerlendirme (Bircan 1989: 155-174-188-259-282) sorusu olmak üzere 46 soruya, Açık öğretim konu aralarında yer verdiği soruların yanında, ünite sonlarında 3 alıştırmaya (Açık öğretim 1993: 87-119), 3 değerlendirme sorusu (Açık öğretim : 1993: 88-120) sorusu olmak üzere 6 soruya yer vermiştir. İkinci grup ders kitaplarında soru sayısı birinci grup kitaplarından az olmakla beraber şöyledir: Kazım Yaşar Koprman ders kitabında 9 değerlendirme (Koprman 1993: 131-174-167-187 bir test Koprman 1993: 167) sorusu olmak üzere 10 soruya, Kemal Kara ders kitabında 8 hazırlık (Kara, 2003: 194-270-307-340), 29 değerlendirme ve test sorusu (Kara 2003: 231-232-233-267-268-336-338-339-362-363-634) olmak üzere

37 soruya, M. Altay Köymen ders kitabında 19 değerlendirme (Köymen 2001: 175-211-243-281-312) 14 test sorusu (Köymen 2001: 177-212-282-314) olmak üzere 33 soruya Nevin Ergezer ders kitabında 2 hazırlık (Ergezer ? : 106-243) 24 değerlendirme ve test sorusu (Ergezer ? : 146-177-206-240-241-269-270-271) olmak üzere 26 soruya, Süleyman Özbek 2 hazırlık (Özbek ? : 115-216) bir test sorusu (Özbek : ? 214) olmak üzere 3 soruya Yılmaz Öztuna toplam 15 soruya (Öztuna 1976: 146-159-174-175-186-193-314-328-372-384) yer vermiştir.

Ders kitaplarında yer alan hazırlık ve değerlendirme sorularına şu örnekler verilebilir:

1) Duraklama devrinde yapılan ıslahat hareketlerinin nedenleri nelerdir? Bu ıslahatları kimler yapmak istemişlerdir?(Oktay 1987:122)

2) XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yapılan ıslahat hareketlerinin benzer ve farklı yönlerini inceleyiniz.(Sümer 1994:143)

3) II.Mahmut'un yenilikçi fikirleri üzerinde kimlerin etkili olduğunu araştırınız.(Merçil ? :234)

4) Tanzimat ne demektir? Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nde ne gibi yenilikler yapılmıştır?(Uğurlu 1998:245)

5) Birinci Meşrutiyet kimler tarafından hazırlanmış ve nasıl ilan olunmuştur?(Oktay 1987:229)

6) Lale Devri nedir, Nevşehirli İbrahim Paşa kimdir?(Öztuna1976:146)

7) III. Selim'in reformları hangi çeşit kültür değişmesine girer? Niçin?(Köymen 2001:281)

8) Tanzimat sonrası Osmanlı sosyal hayatında meydana gelen değişmeleri açıklayınız?(Koprıman 1993:131)

9) Darülfünun nedir? Ne zaman açılmıştır?(Ergezer ? : 269)

10) II. Meşrutiyet nasıl ilan edilmiştir?(Akşit 1989: 249)

5.2. Okuma Parçaları

Ders kitaplarının destekleyici unsurlarından birisi de okuma parçalarıdır. Okuma parçaları, çoğunlukla konu, ünite ya da bölüm sonların da yer olmaktadır. Verilen okuma parçaları ile ya da her hangi bir kaynaktan alıntı yapılarak incelenen konunun pekiştirilmesi sağlanır.

Seçilen okuma parçalarının, içeriklerinin ilgi çekici olması, gerçeklere dayanması dil ve anlatımının sade olması ve öğrenci düzeyine uygun olmasına dikkat edilmelidir.

İncelenen ders kitaplarında Osmanlı Çağdaşlaşma süreciyle ilgili, M. Altay Köymen'in kitabında bir (Köymen 2001: 317) Süleyman Özbek'in kitabında bir (Özbek? 212), Yılmaz Öztuna'nın kitabında beş (Öztuna 1976: 146-147-147-148-161-162-171-172-175-176) okuma parçası yer almakta, diğer incelenen 10 ders kitabında çağdaşlaşma süreci ile ilgili okuma parçası yer almamaktadır.

5.3. Haritalar

Tarih ders kitaplarının görsel destekleyici unsurlardan biri haritalardır. Öğrencilerin konunun geçtiği yeri görmesi, konun pekiştirilmesi açısından önemlidir.

İncelenen ders kitapları haritalarla desteklenmiştir. Fakat Osmanlı çağdaşlaşma süreci ile ilgili özel bir haritaya yer verilmemiştir.

5.4. Kaynakça

Ders kitaplarında incelenen konuların alındıkları ana kaynakların kaynakçada belirtilmesi, bilimsellik ve öğrencilerin kaynaklara ulaşması açısından önemlidir.

İncelenen ders kitaplarında Emin Oktay 341–343, Niyazi Akşit 283–284, Erdoğan Merçil 266–269, Osman Bircan 209–211, Nurer Uğurlu 303–304, Yılmaz Öztuna 441–443, M Altay Köymen 339–341, Nevin Ergezer 284–285, Kemal Kara 377–378, Kazım Yaşar Koprıman 203–204 sayfaları arasında kaynakçaya

(bibliyografya) yer vermiştir. Ders kitaplarında Osmanlı çağdaşlaşma süreci ile ilgili şu kitaplara yer verilmiştir.

- Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara 1974
- Standford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, I-II, İstanbul 1983

5.5. Tablo ve Çizelgeler

Tablo ve çizelgeler, incelenen konunun öğrencilerin zihninde bütünlük oluşturması için vazgeçilmez bir unsurdur. Okuyucu ya da dinleyiciyi sıkmadan bir karşılaştırma yapmak ve herhangi bir açıklama yapmak için en etkili yol konunun tablo ve çizelgelerle sunulmasıdır (Ceyhan- Yiğit, 2003: 91).

İncelenen ders kitapları Osmanlı çağdaşlaşma sürecini düzyazı ile incelemiş tablo ve çizelgelere yer vermemiştir.

5.6. Resim ve Fotoğraflar

Bir düşünceyi, bir durumu veya olayı gerçek yönleri ile yansıtabilmenin en önemli aracı fotoğraflar (Ceyhan – Yiğit, 2003: 90) resim ve karikatürlerdir. Mübahat Kütükoğlu'na (1998: 22) göre; Bunlardan resimler, ister karakalem, ister suluboya veya yağlı boya olsun yazılı kaynaklarda bulunmayan pek çok özelliği aksettirebilirler. Bir savaş veya talime ait resim askeri önemi yanında kıyafetler ve kullanılan silahları göstermesi bakımından kültür tarihi açısından da ehemmiyeti büyüktür... Resime nazaran daha yakın tarihlerden itibaren faydalanabilen malzeme arasında olmakla birlikte fotoğraflar, hem çizim, hem de resimlerin vazifelerini görebilirler.

Ders kitaplarının görsel destekleyici unsurlarından olan resim ve fotoğraflar, öğrencilerin motivasyonunu arttırmaktadır.

İncelenen ders kitaplarında Emin Oktay'ın kitabında sayfa 140 Genç Osman, sayfa144 Köprülü Mehmet Paşa ve Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, sayfa 185 Nevşehirli

Damat İbrahim Paşa, sayfa 233 III. Selim, sayfa 268 II. Mahmut gibi ıslahatçıların resimlerine, Niyazi Akşit'in kitabında sayfa 132 IV. Murat, sayfa 157 Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, sayfa 166 Sait Efendi, sayfa 171 III. Selim, sayfa 232 II. Mahmut, sayfa 237 Abdülmecit, sayfa 242 II. Abdülhamit, sayfa 245 II. Meşrutiyetin ilanından sonra toplanan Meclis-i Mebusan resimlerine, Osman Bircan kitabında sayfa 132 Genç Osman, sayfa 133 IV. Mehmet sayfa 134-135 Köprülü Mehmet, Fazıl Ahmet Paşa, sayfa 145 III. Ahmet, sayfa 146 Sait Efendi, sayfa 148 III. Selim sayfa 149 II. Mahmut, sayfa 157 Abdülmecit ve Tuğra'sı, sayfa 160 M. Reşit Paşa, sayfa 162 Abdülaziz, sayfa 163 Mithat Paşa ve II. Abdülhamit resimleri, Faruk Sümer'in kitabında sayfa 156 Genç Osman, sayfa 157 IV. Murat, sayfa 159 Köprülü Mehmet Paşa ve Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, sayfa 166 III. Ahmet, sayfa 169 II. Selim sayfa 170, Nizam-ı Cedit askeri, sayfa 232 Asakir-i Mansure-i Muhammediye, sayfa 234 Mustafa Reşit Paşa, sayfa 246 Asakir-i Mansure-i Muhammediye setre ve pantolonun kabulünden önceki ve sonraki hali resimleri, Erdoğan Merçil'in kitabında sayfa 165 Köprülü Mehmet Paşa, sayfa 172 III. Selim, sayfa 175 Nizam-ı Cedit askerlerinin talimi, sayfa 180 Koçi Bey, sayfa 189 İbrahim Müteferrika'nın ilk bastığı eserlerden Katip Çelebi'nin Tuhfet'ül Kibar adlı kitabındaki Akdeniz haritası, sayfa 235 II. Mahmut sayfa 236 Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu, sayfa 239 Sultan Abdülaziz, sayfa 240 II. Abdülhamit resimleri, Nurer Uğurlu kitabında, sayfa 149 Genç Osman, sayfa 152 Köprülü Mehmet Paşa, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, sayfa 168 III. Ahmet, sayfa 173 III. Selim, sayfa 248 ilk Türk gazetesi Takvim-i Vekayi, sayfa 255 II. Abdülhamit sayfa 267 Nizamiye askerleri resimleri, Kazım Yaşar Kapraman'ın kitabında sayfa 104'de II. Mahmut, sayfa 163 XVIII. yy Türk kitapları resimleri, M. Altay Köymen kitabında sayfa 168 II. Mahmut, sayfa 173 Meclis-i Mebusan toplantıda, sayfa 210 yenileşme döneminde modaya uygun kadın kıyafetleri, sayfa 270 İbrahim Müteferrika matbaa da çalışırken, sayfa 271 Tercüman-ı Ahval kurucusu Agah Efendi ve başyazarı Şinasi, sayfa 271 takvim-i Vekayi'nin ilk nüshası, s.280 yenileşme dönemi, erkek kıyafeti, s.312 Darül Fünun resimleri Kemal Kara'nın kitabında, sayfa 266 II. Meşrutiyet döneminde sarayda batı müziğinin icra edildiği gösteren tablo, sayfa 352 Sanayi-i Nefise mektebi, s. 355 Mızıkai Hümayün resimleri, Nevin Ergezer kitabında S-136 III. Selim, S-137 Nizam-ı Cedit askerleri, s. 139 II. Mahmut, s. 140 Asakir-i Mansure-i Muhammediye'den

çeşitli asker kıyafetleri resimleri, Yılmaz Öztuna kitabında, s. 156 III. Selim, s.158 II. Mahmut kıyafet inkılabından sonra modern Türk ordusunun başında, s.177 Mebusan Meclisi.2nin açılışı, s.323 ilk Harbiye öğrencisi, s.324 Modern Türk ordusunda ilk subay üniforması resimleri yer almaktadır.

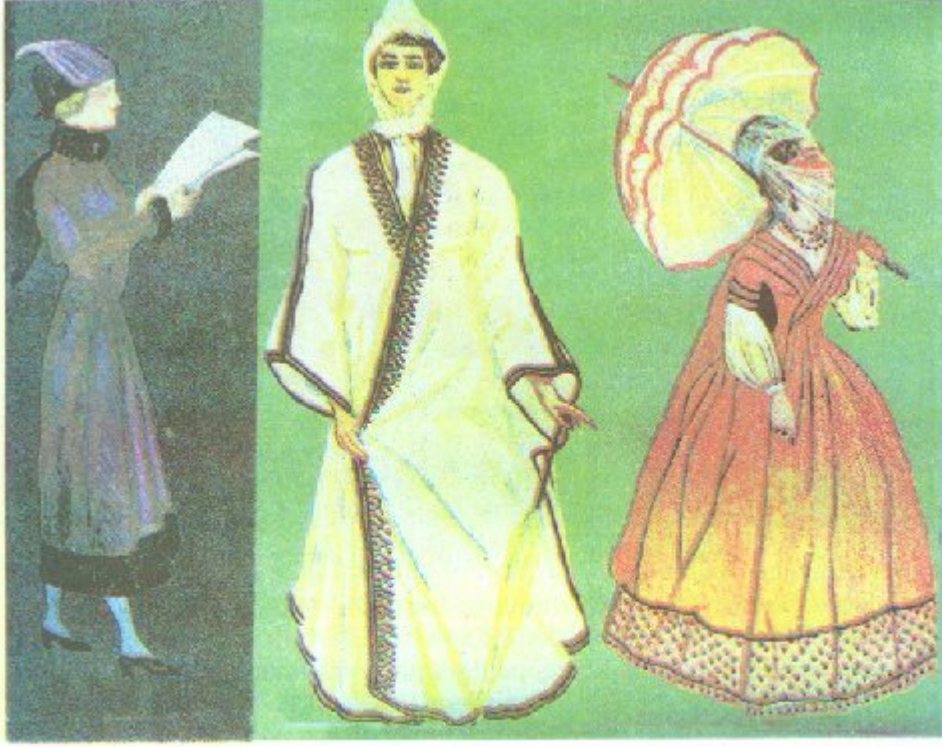
Ders kitaplarında yer alan çağdaşlaşma sürecine ilişkin resimler:

Resim: 97. Osmanlı alfabesi ile ilk matbaayı kuran İbrahim Müteferrika matbaasında çalışırken (temsili)

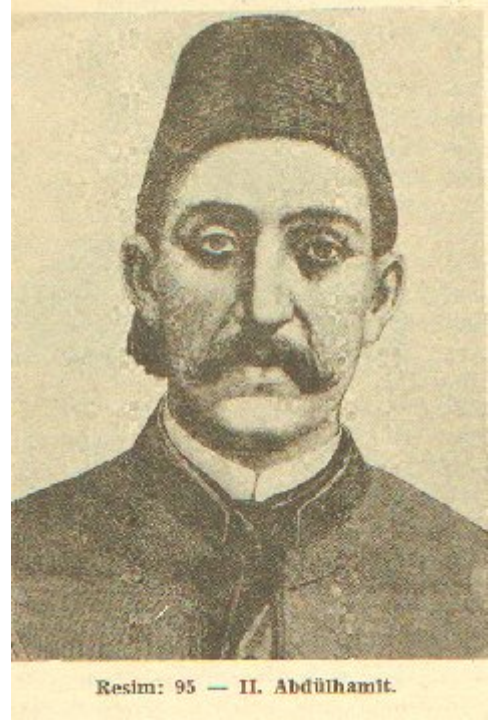
Resim: 107. Yenileşme dönemi erkek kıyafeti

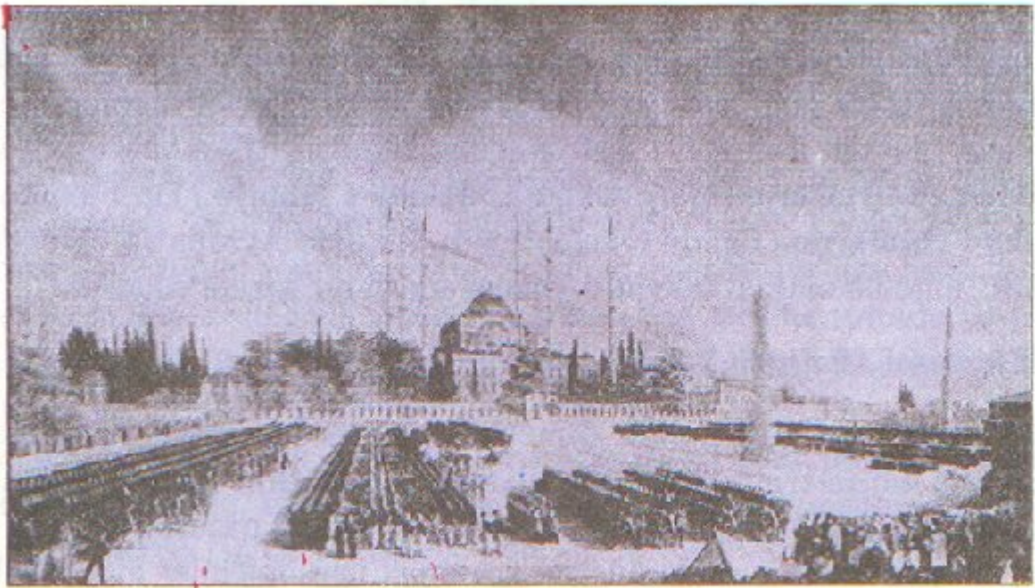
Resim: 69. Yenileşme döneminde modaya uygun kadın kıyafetleri (soldan sağa) Ferace, meşlah ve XX. yüzyılda eşarplı dışarılık kıyafeti (Nurettin Sevin'den)

Resim: 95 — Abdülmecit.

Resim: 95 — II. Abdülhamit.

Asâkir-i Mansure-i Muhammediye

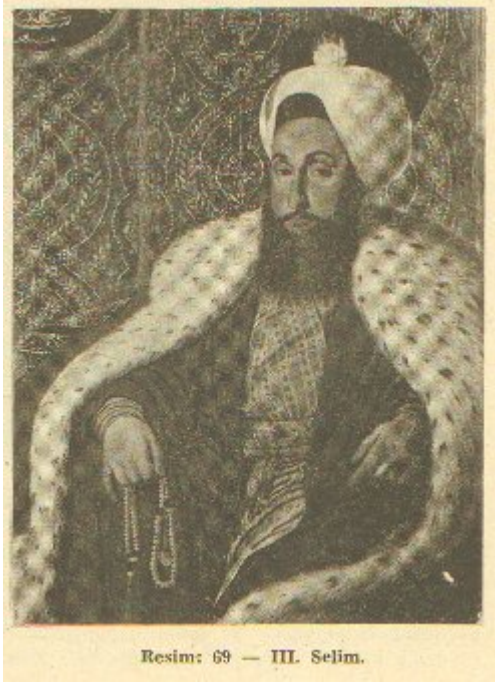
Resim: 64/B — Nevşehirli Damat
İbrahim Paşa

Resim: 68 — Yirmisekiz Çelebi Mehmet
Efendi'nin oğlu Sait Efendi.

Resim: 49. Londra'ya ilk daimî elçi olarak gönderilen Yusuf Ağâh Efendi,
Kral III. George (Corc)a itimatnâmesini sunarken (temsili)

Resim: 69 — III. Selim.

Resim: 92 — II. Mahmut.

5.7. Konunun Öğrenci Düzeyine Uygunluğu

Öğretmen merkezli yaklaşımdan, öğrenci merkezli yaklaşıma geçildiği günümüz eğitim anlayışında birey yani öğrenci odak noktası olmuştur. Her biri ayrı bir dünya olan öğrencilerin ders kitaplarından daha etkili faydalanabilmesi için konuların öğrenci düzeyine uygun olması önemlidir. Ders kitabında işlenen konuların içeriğinin yanında dil ve anlatımı da sade ve anlaşılır olmalıdır. Mecbur olunmadıkça yabancı kelime kullanılmamalı, kullanılır ise kelimenin anlamı kitapta verilmelidir.

1970’li 1980’li yıllarda okutulan tarih ders kitaplarında konular daha ayrıntılı anlatılıp eski ve yabancı sözcüklere yer verilirken 1990 sonları ve 2000’li yıllarda yabancı ve eski sözcük kullanımı eskiye nazaran azalmış, konularda ayrıntıdan biraz daha uzaklaşmıştır.

Ancak tarih ders kitaplarından eski ve yabancı sözcüklerin tamamen çıkarılması mümkün olmadığından kelimeleri kitaplardan tamamen çıkarmak yerine okunuşlarını parantez içinde vermek, anlamlarını sözlükte açıklamak doğru olacaktır.

5.8. Dizin

Dizin ya da diğer adıyla indeks, konun geçtiği sayfaların ders kitabının sonunda sayfa numaraları ile birlikte gösterildiği yerdir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne (1988: 388) göre dizin “ bir kitabın veya derginin kişi, konu, yer adı ve benzeri bakımından içindekileri yer numarası ile belirten ve eserin arkasında yer alan alfabetik liste, indeks, fihrist” anlamına gelmektedir.

Mübahat Kütükoğlu'na (1988: 115) göre dizin ya da indeks bir kitap içerisinde aranılan şeyin bulunmasının kolaylaştırmak için düzenlenmiş cetveldir. Ve indekste kişi yer, kurum adları yer alır.

İncelenen birinci grup ders kitaplarında dizin bulunmamaktadır. Fakat ikinci grup kitaplarında Kazım Yaşar Koprman 193–197 sayfaları arasında yer alan dizininde (indeksinde) Batıcılık, Islahat, Meşrutiyet, Modernizm, Nizam-ı Cedit, Tanzimat gibi Osmanlı modernleşme sürecine ait kavramlara, Kemal Kara 370-371 sayfaları arasında yer alan dizininde, Heyet-i Vükela İbrahim Mütefferika, Mecelle, Nizam-ı Cedit, Tanzimat Fermanı gibi isim ve kavramlara, Süleyman Özbek 249-253 sayfaları arasında yer alan dizininde, Alafranga, Batıcılık, Dahiliye Nezareti, Gülhane Hattı Hümayün, II. Mahmut, Nizam-ı Cedit, Takvim-i Veakayi Tanzimat gibi isim ve kavramlara, Nevin Ergezer 282-283 sayfaları arasında yer alan dizininde Darülfünun, Heyet-i Vükela, Meşrutiyet, Lale Devri gibi kavramlara, M. Altay Köymen 333-337 sayfaları arasında yer alan dizininde Darülfünun, Heyet-i Vükela, Humbaracı ocağı Kanun-i Esas-i, Maarif-i Umumiye nizamnamesi, Meclis-i Mebusan, parlamento, Tanzimat gibi Osmanlı çağdaşlaşma sürecine ait kavramlara yer vermiştir.

5.9. Kronoloji

Tarih bilimi ile yakından ilgili olan kronoloji, olayların oluşum süreçlerinin tarihlenmesidir. Olayların tarihsel sıralanması, öğrencilerin olayları arasında bağlantı kurması açısından önemlidir.

İncelenen ders kitaplarının hepsinde kronoloji bulunmamakla beraber, Kazım Yaşar Koprıman'ın 199–201 sayfaları arasında yer alan kronolojisinin de 1718 Lale Devri, 1789 III. Selim İslahatları, 1831 Takvim-i Vekayi, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 İslahat Fermanı, 1876 I. Meşrutiyet, 1908 II. Meşrutiyet, Nevin Ergezer'in 279-281 sayfaları arasında yer alan kronolojisinde 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 İslahat Fermanı, 1876 I. Meşrutiyet'in ilanı, 1908 II. Meşrutiyetin ilanı, M. Altay Köymen'in 318-322 sayfaları arasında yer alan kronolojisinde yer alan, 1718 Lale Devri, 1727 Matbaa'nın gelişi, 1773 Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, 1794 Nizam-ı Cedit'in kurulması, 1831 Takvim-i Vekayi'nin yayınlanması, 1839 Tanzimat Fermanı, 1858 İlk Kız Rüştıyesi, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1876 Kanun-i Esasi, 1900 Darülfünun, 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı, Kemal Kara 374-376 sayfaları arasında yer alan kronolojisinde, 1718 Lale Devri, 1839 Mekteb-i Harbiye'nin açılması, 1839 Tanzimat fermanı, 1856 İslahat Fermanı, 1870 Darülmüallimat'ın açılması, 1876 I. Meşrutiyet'in 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı, Süleyman Özbek'in 254-257 sayfaları arasında yer alan kronolojisinde yer alan 1718 Lale Devri, 1793 Nizam-ı Cedit ordusunun kurulması, 1839 Tanzimat 1876 I. Meşrutiyet, 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı, Nurer Uğurlu'nun 295-300 sayfaları arasında yer alan kronolojisinde 1718 Lale Devri, 1727 Matbaa'nın gelişi, 1793 Nizam-ı Cedit'in kurulması, 1839 Tanzimat, 1847 Maarif Nezareti'nin kurulması, 1877 Mebusan Meclisi'nin açılması, 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı, Osman Bircan'ın 196-204 sayfaları arasında yer alan kronolojisinde 1718 Lale Devri, 1727 matbaa'nın gelişi, 1793 Nizam-ı Cedit ordusunun kurulması, 1839 Tanzimat Fermanı'nın kurulması, 1876 I. Meşrutiyet, 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı, Niyazi Akşit'in 274-278 sayfaları arasında yer alan kronolojisinde 1718 Lale Devri, 1839 Gülhane Hattı, 1876 I. Meşrutiyet, 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı tarihlerine yer verilmiştir.

5.10. Soyağacı

Bir ailenin kökeni ve sonraki üyelerini gösteren çizelgeye soy ağacı denir. İncelenen ders kitaplarından Kemal Kara'nın kitabının 272–273 sayfalarında, Nurer Uğurlunun kitabının 294. Sayfalarında, Niyazi Akşit'in kitabının 272–273. Sayfalarında Emin Oktay'ın kitabının 322–323. Sayfalarında Faruk Sümer'in kitabının 264. Sayfasında Erdoğan Merçil'in kitabının 258. Sayfasında Yılmaz Öztuna'nın kitabının 439–440. Sayfalarında Osmanlı Soy Ağacı bulunmaktadır.

Soyağacı Osmanlı çağdaşlaşma sürecinde ki ıslahatların hangi dönemde yaşadıklarının öğrenilebilmesi için gerekli bir unsurdur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarih boyunca ıslahat (yenilik)hareketlerinin ortaya çıkışı, bunların toplum tarafından kabul görüşü veya görmeyişi ve sonuçları, tarih kitaplarında hep geniş yer kaplamıştır.

Altı yüz küsur yıl yaşayan Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda en geniş sınırlara ulaşmasının ardından,1579'da Duraklama,1699'da Gerileme,1792'de Dağılma dönemini yaşaması ardından 1922'de son bulunmasının nedenlerinden biri belki de en önemlisi “Çağdaşlaşma” kavramının doğru anlaşılmamış olmasıdır.

Çağdaşlaşma günümüzde hala sürüp giden bir aydınlanma savaşımının sürecidir. Bu zaman içinde bir evre, bir durak değildir, çağdan çağa durmadan değişen bir evrim sürecidir, başka bir deyişle bir çağın tüm bilime çabalarını, yaşama yollarını, birleştirerek bir ereğe yönlendiren kılavuz bir düşüncedir. Çağdaş dünyada değişim ve dönüşüm başat bir oluşumdur ve hep etkindir.

Yapılan araştırma çalışmaları sonucunda 1789–1918 dönemi içinde Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin tarih ders kitaplarına yansımaları incelenmiş ve bulgulara dayalı olarak aşağıda ki sonuç ve önerilere ulaşılmıştır:

Bu çalışma kapsamında yapılan incelemelerde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

- 1- Gerek zihniyet, gerekse kurumlar açısından çağın gerektirdiği yaşam tarzına geçme anlamına gelen “Çağdaşlaşma” kavramının anlamına, toplumlar için önemine ve gerekliliğine Tarih II. ve Tarih III. ders kitaplarında yer verilmemiştir.
- 2- XVII. yüzyılda yükselme döneminde ki güce ulaşmak amacıyla I. Ahmet, Genç Osman, IV. Murat, Kuyucu Murat, Tarhuncu Ahmet, Koçi Bey ve Köprülüler tarafından yapılan ıslahat hareketlerine yer verilmiş fakat bunların neden başarıya ulaşmadığına uygulamada ki hataların ne olduğuna yeteri kadar yer verilmemiştir.
- 3- XVIII. yy. da, 1718 Lale Devri ile Batının üstünlüğünü tanındığına, ardından I. Abdülhamit, III. Mustafa ve I. Abdülhamit ile Batı tarzı askeri ıslahatların yapıldığına ve ıslahatlara yer verilmiş, fakat Osmanlı Devletinin Batı ile tanışma sürecinin nasıl ve neden olduğuna ders kitaplarında yeterince yer verilmemiştir.
- 4- Batılılaşma sürecinin asıl olarak III. Selim’in Nizam-ı Cedit yenilikleri ile başladığına, II. Mahmut, Abdülmecit ve II. Abdülhamit dönemleriyle devam ettiğine ve bu süreçte yer alan ıslahatlara yer verilmiş, fakat 1789–1918 yılları arası Osmanlı çağdaşlaşma sürecindeki amaç, aksaklık ve değerlendirmelere yeteri kadar yer verilmemiştir.
- 5- İncelenen Lise Tarih Ders Kitapları, bibliyografyalarında Osmanlı çağdaşlaşma süreci ile ilgili olarak, Bernard Lewis,Stanford Shaw gibi ana kaynaklara da yer vermiştir.
- 6- Birinci grup ders kitapları olarak incelenen Emin Oktay, Niyazi Akşit, Nurer Uğurlu, Faruk Sümer, Erdoğan Merçil, Osman Bircan ve Açık öğretim ders

kitaplarında Osmanlı çağdaşlaşma süreci Lale Devri, III. Selim, II. Mahmut vs. gibi ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

7- İkinci grup ders kitapları olarak incelenen Kazım Yaşar Koprıman, Süleyman Özbek, M. Altay Köymen, Nevin Ergezer, Kemal Kara ve Yılmaz Öztuna ders kitaplarında Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin kuruluştan yıkılışa devlet, toplum, ekonomi, kültür, sanat ve eğitimde ki değişiklikler genel başlıkları ile incelenmiştir.

8- İncelenen ders kitaplarından M. Altay Köymen, Yılmaz Öztuna ve Süleyman Özbek'in ders kitaplarında okuma parçaları bulunmaktadır.

9-Çağdaşlaşma süreci ders kitaplarında görsel yönden desteklenmiştir.

10-İncelenen tarih ders kitaplarında çağdaşlaşma süreci, hazırlık ve değerlendirme soruları ile desteklenmiştir.

Bu çalışma kapsamında şu önerilerde bulunulabilir:

1-Türkiye'deki tarih eğitiminin temel sorunlarından biri ders kitaplarında ezberci anlayıştan uzaklaşamamasıdır. Öğrenme, herkes için özgün bir süreçtir. İnsanlar ancak ihtiyaç ve ilgi duyarlarsa öğrenebilirler. Bu nedenle öğretmenler ve ders kitapları ezberletmeye çalışmamalı, öğrencilerin meraklarını ve bu yolla ilgi alanlarını genişletmelidir. Öğrencilerin kendi öğretim stillerinin keşfetmelerine yardımcı olmalıdır. İncelenen ders kitaplarının ezberci bir anlayışla yapıldığı fark edilmiştir.

2-İncelenen tarih ders kitaplarında "Çağdaşlaşma Süreci " ıslahatçılar ve ıslahatları dile getirmekten öteye gidememiştir. Geçmişle günümüz arasında bağlantı kurulması sağlanamamıştır. Bu durum kendisi için yararlı olan bilgiyi daha kolay öğrenebilen öğrencilerin, günümüz çağdaşlaşma sürecini yorumlayabilmesine engel olmuştur.

3-Tarih ders kitapları, ıslahatçı ve ıslahat hareketleri ile ilgili bilgi vermek yanında, öğrencilerin yorum yapmalarını sağlayacak sorularla zenginleştirilmelidir.

4-Çağdaşlaşmanın gerekliliğini ve çağdaşlaşma sürecindeki artı ve eksilerini dile getiren okuma parçaları ile konunun anlatımları pekiştirilmelidir.

5-Tarih öğretiminde yaşanan zorluklardan biri öğrencilerin zihninde konu bütünlüğünün oluşturabilmesidir. Bu sebeple, duraklama, gerileme ve dağılma dönemi ıslahatlarının tablolaştırılarak anlatılması, sürecin öğrenilmesini kolaylaştıracaktır. Fakat incelenen Tarih ders kitaplarında bu tür tablolara yer verilmemiştir.

6-Hazırlık ve değerlendirme soruları amacına hizmet etmeli, ders kitaplarında bir zorunluluk olduğu için yer almamalıdır.

7-Yabancı kelimelerin açıklamalarının aynı sayfada yer alması, öğrenme sürecini kolaylaştırması bakımından yararlı olacaktır.

8-Konunun işlenişi sırasında dil ve anlatımının sadeliğine ve kompozisyon bütünlüğüne daha fazla özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

AÇIKÖĞRETİM LİSESİ DERS KİTABI

1993 **Tarih II**, Ankara: Açıköğretim Lisesi Yayınları

AHMAD, Faroz

2006 **Modern Türkiye'nin Oluşumu** (Çev. : Yavuz Alagan)
İstanbul: Kaynak Yayınları

AKŞİN, Sina

1993 **Türkiye Tarihi III**, Yön Matbaacılık, Cem Yayınevi

AKŞİT, Niyazi

1989 **Tarih III**, İstanbul: Remzi Kitabevi

Avcı, Cemal, Âdem Kara

2007 **Türk İnkılâbının Tarihi**, İstanbul:
IQ Kültür Sanat Yayıncılık

BERKES, Niyazi

2002 **Türkiye'de Çağdaşlaşma** (Yay. Haz. : Ahmet Kıyas)
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

BİRCAN, Osman

1992 **Tarih II**, Ankara: Emel Yayınevi

Büyük Türkçe Sözlük

1990 Ankara: Rehber Yayınları

CARR, Edward Hallet

1991 **Tarih Nedir?** (Çev. : M.Gizem Gürtürk), İstanbul: İletişim
Yayınları

- CEYHAN, E. B. Yiğit
2003 **Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi**, Ankara: Anı Yay.
- DEMİRCİOĞLU, İsmail Hakkı
2005 **Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar**,
Ankara: Anı Yayıncılık
- DİLEK, Dursun
2002 **Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi**,
Ankara: Pegem Yayıncılık
- ERGEZER, Nevin
? **Tarih II**, Ankara: Ocak Yayınları
- GARAUDY, Roger
1995 **İnsanlığın Medeniyet Destanı**, İstanbul: Pınar Yay.
- HAKKI, İsmail
1933 **Tarih ve Terbiye**, İstanbul: Semih Lütüf Sühulet Kütüphanesi
- HAYTA, Necdet ve Diğerleri
2003 **Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi Kılavuzu**, Ankara: Nobel
Yay.
- KAPTAN, Saim
1998 **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**, Ankara :
- KARA, Kemal
2003 **Tarih II**, İstanbul: Önde Yayıncılık
- KARASAR, Niyazi
2005 **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yay.

- KEMAL, Yahya
1975 **Tarih Muhasebeleri**, İstanbul: Batur Matbaası
- KIZILÇELİK, Sezgin
1994 **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek**, C:I, Ankara: Anı Yayıncılık
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar
1993 **Tarih II**, Ankara TTK Basımevi
- KÖYMEN, M. Altay, M. Öz, M. Özgedik, S. Akgül, M. Anahtarcıoğlu
2001 **Tarih II**, İstanbul: Ülke Yayınları
- KÖYMEN, Oya
2003 **Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar**, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat
1998 **Tarih Araştırmalarında Usul**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı
- LANGLOİS, Ch. V. ve Ch. Selgnobos
1937 **Tarih Tetkiklerine Giriş**, (Çev: Galip Ataç), İstanbul: Devlet Basımevi
- Lewis, Bernard
1998 **Modern Türkiye'nin Doğuşu**,(Çev: Metin Kıratlı), Ankara: TTK Basımevi
- MERÇİL, Erdoğan – İsmet Miroğlu – Yusuf Halaçoğlu
? **Tarih II**, Eskişehir: Altın Kitaplar Yayınevi
- METE, İzzettin
1966 **Kâinat ve Tarihi Felsefesi**, Türkiye Basımevi

ODTÜ Kongre ve Kültür Merkezi

2000 **Tarih Öğretimi Yeniden Yapılandırılması**, Ankara:
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı

OKTAY, Emin

1987 **Tarih III**, İstanbul: Atlas Kitabevi

ÖZBARAN, Salih

2003 **Güdümlü Tarih**, İstanbul: Cem Yayınevi

ÖZBARAN, Salih

1994 **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, İzmir:
Dokuz Eylül Yayınları

ÖZBARAN, Salih

1997 **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul:
Tarih Vakfı Yurt Yayınları

ÖZBEK, Süleyman – Ahmet Kankal – Kenan Ziya Taş – Ahmet Güneş

? **Tarih II**, Ankara: Tutibay Yayınları

ÖZÇELİK, İsmail

1996 **Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler**,
Ankara: Özkan Matbaacılık

ÖZTUNA, Yılmaz

1976 **Tarih III**, İstanbul: MEB Yayınları

SÜMER, Faruk , Gürkan Tekin , Yüksel Turhal

1995 **Tarih II**, İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi

ŞAYLAN, Gencay

1996 **Postmodernizm**, İmge Kitabevi Yayınları

UĞURLU, Nurer , Esergöl Balcı

1988 **Tarih III**, İstanbul: Serhat / Örgün Yayınları

TARİH I

1931 **Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, İstanbul:
Devlet Matbaası

TÜRK DİL KURUMU

1997 **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK Yayınları

TOYNBEE, Arnold

1978 **Tarih Bilinci**,(Çev: Murat Belge)
İstanbul: Bateş Yayınları

EKLER:

EK-1: Emin Oktay, Tarih III.

EK-2: Niyazi Akşit, Tarih III.

EK- 3: Erdoğan Merçil, İsmet Miroğlu, Yusuf Halaçoğlu, Tarih II.

EK-4: Faruk Sümer, Gürkan Tekin, Yüksel Turhal, Tarih II.

EK-5: Nurer Uğurlu, Esergöl Balcı, Tarih III.

EK-6: M. Altay Köymen, Mehmet Öz, Mehmet Özgedik, Suat Akgöl, Metin Anahtarcıoğlu,
Tarih II

EK-7: Nevin Ergezer, Tarih II

EK-8: Kemal Kara, Tarih II

EK-9: Osman Bircan, Tarih II

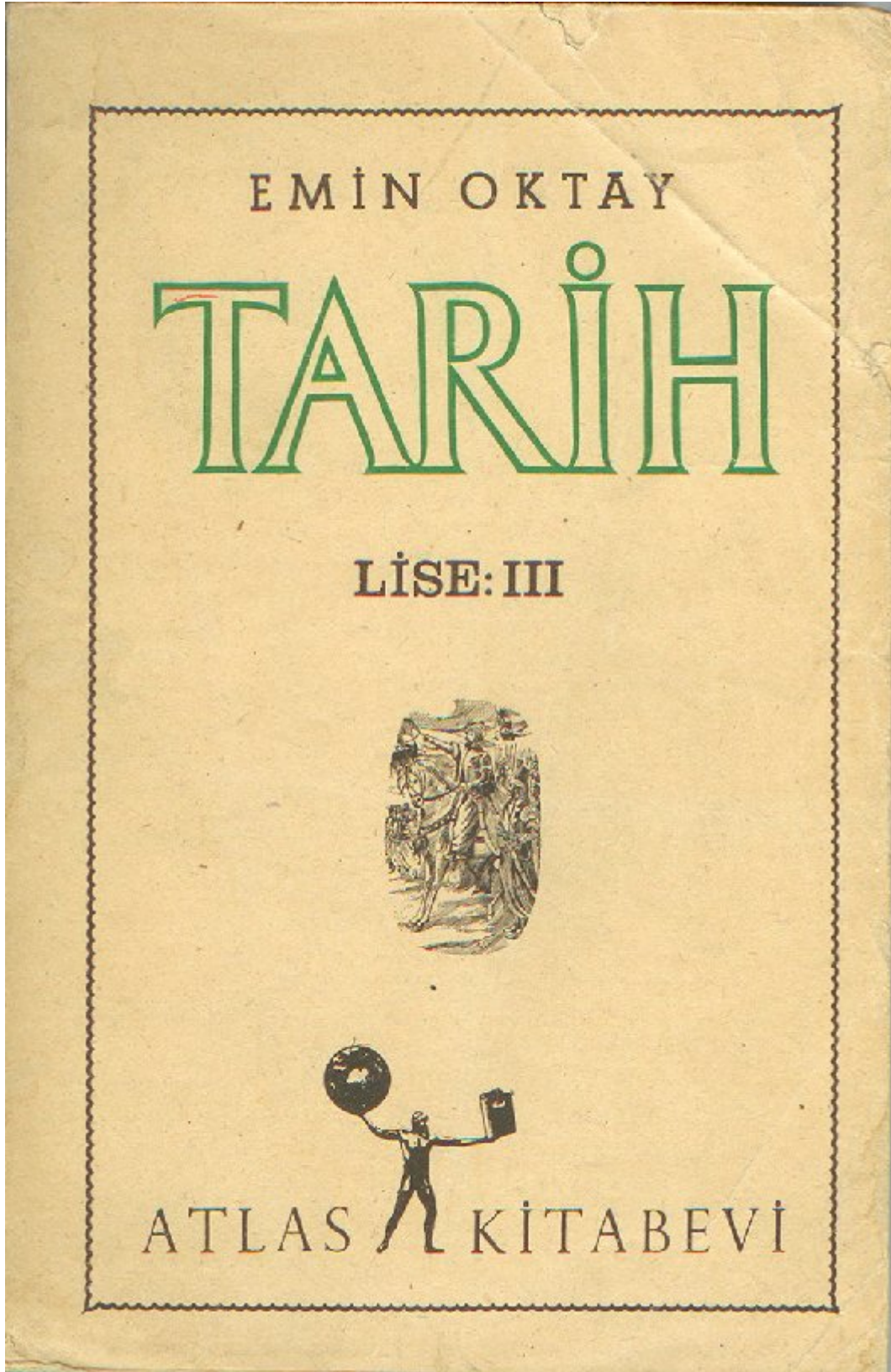
EK-10: Yılmaz Öztuna, Tarih III

EK-11: Kazım Yaşar Koprıman, Tarih II

EK-12: Süleyman Özbek, Ahmet Kankal, Kenan Ziya Taş, Ahmet Güneş, Tarih II

EK-13: Açıköğretim Tarih II Kitabı

EK- 14: Osmanlı Soyağacı

Niyazi Akşit

TARİH

Lise 3

Remzi Kitabevi

DERS GEÇME ve KREDİ
SİSTEMİNE GÖRE
LİSE

TARİHİ

II

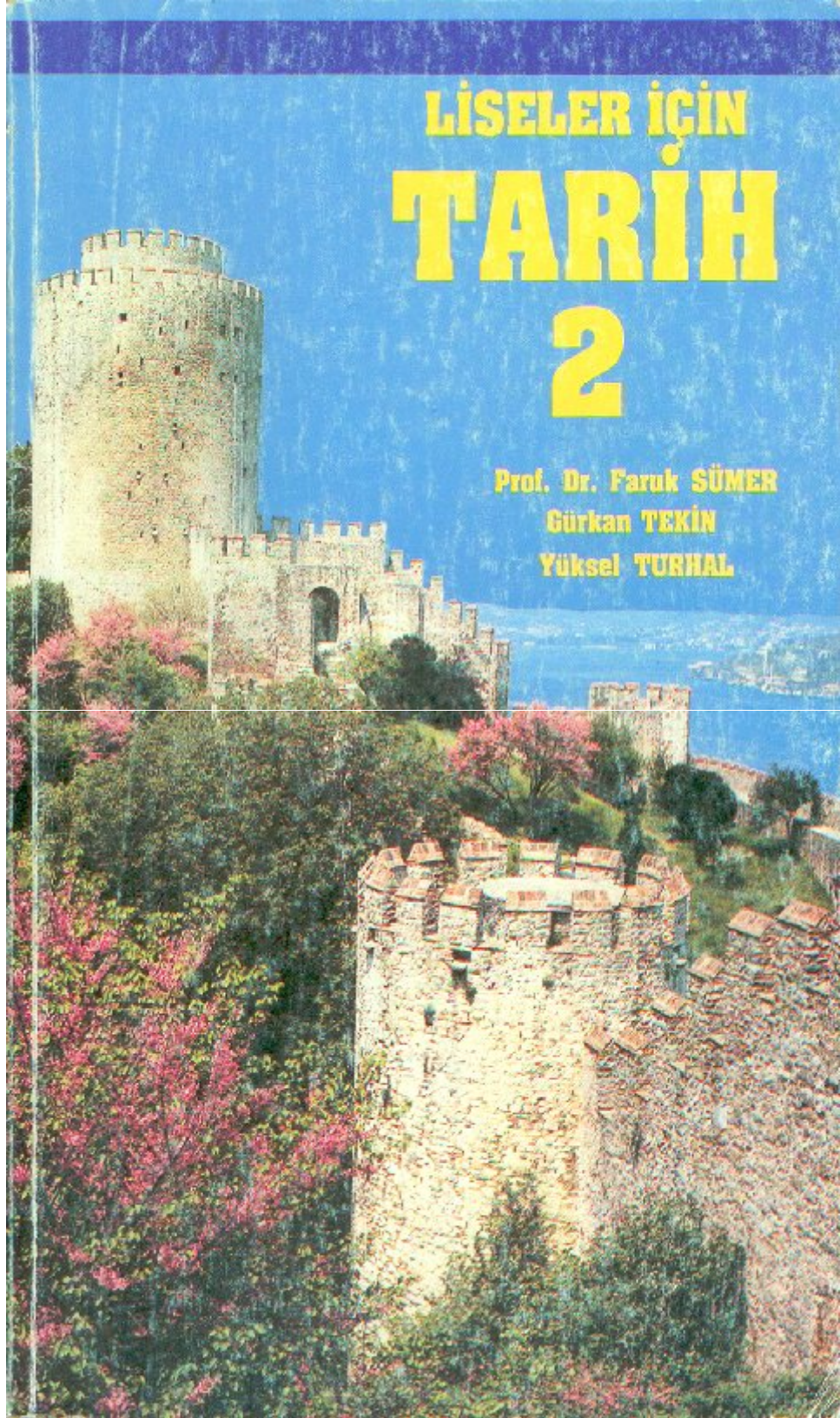
Prof. Dr. ERDOĞAN MERCİL

Prof. Dr. İSMET MİROĞLU

Prof. Dr. YUSUF HALACOĞLU

ALTIN
KİTAPLAR

NURER UĞURLU Dr. ESERGÜL BALCI

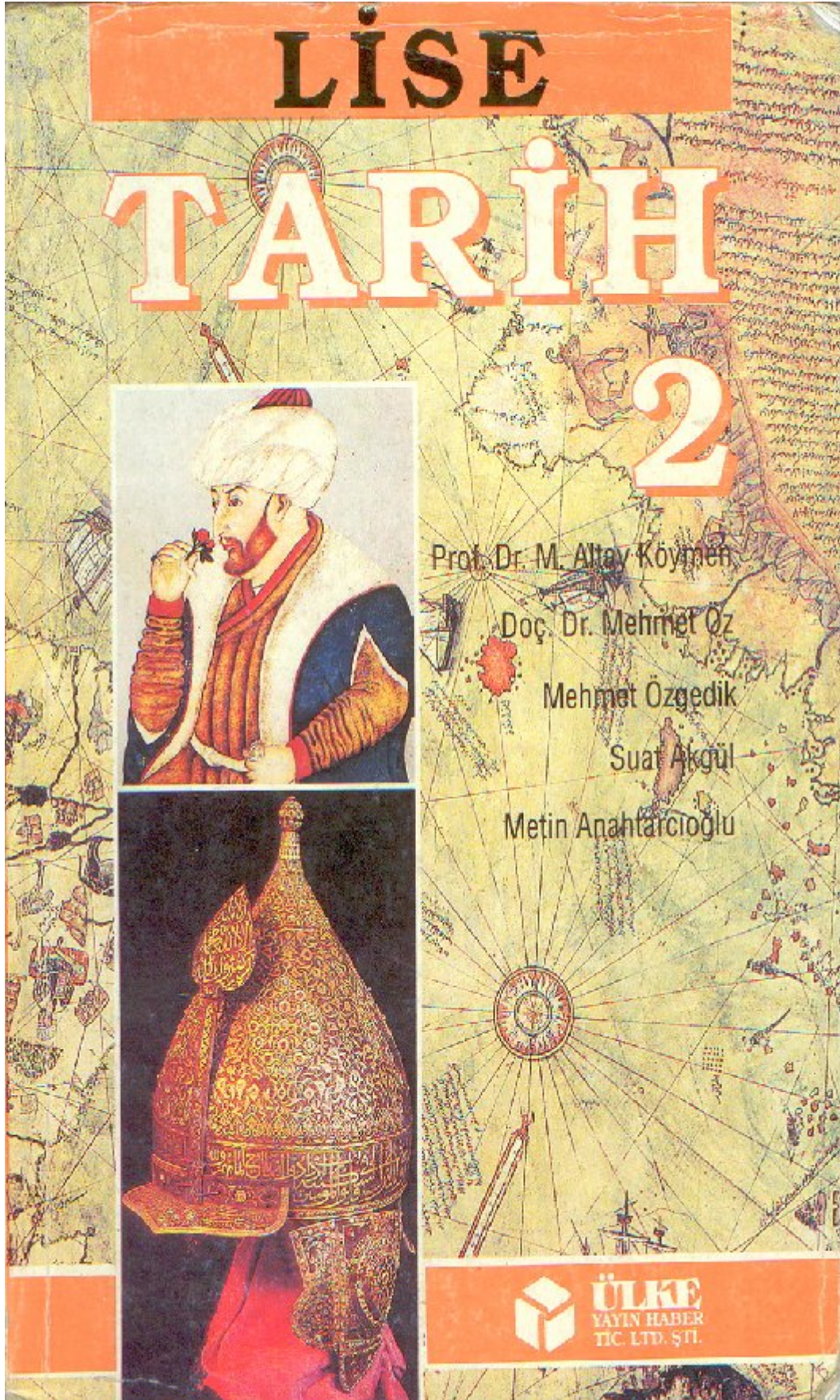
TARİH

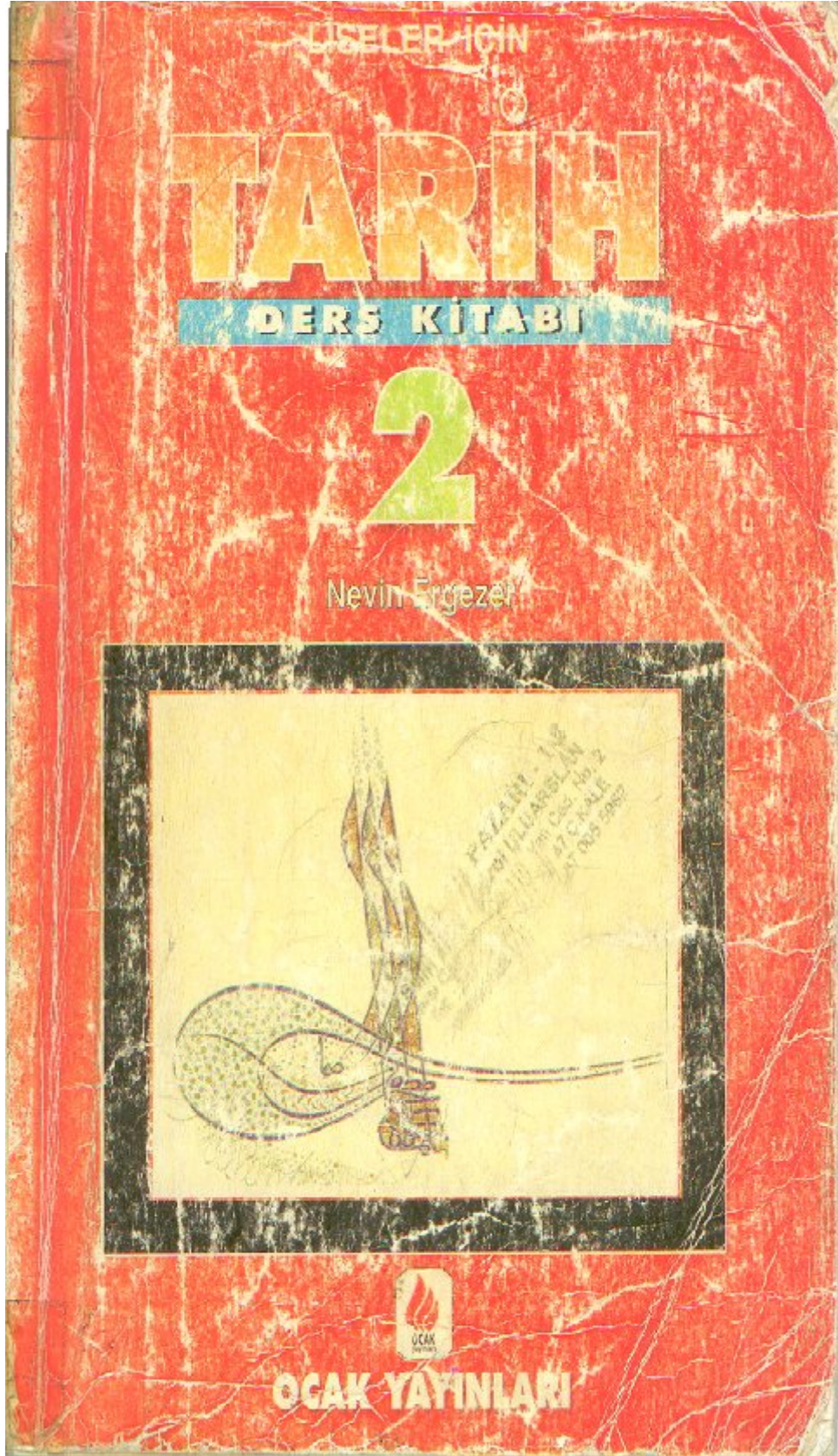
LİSE

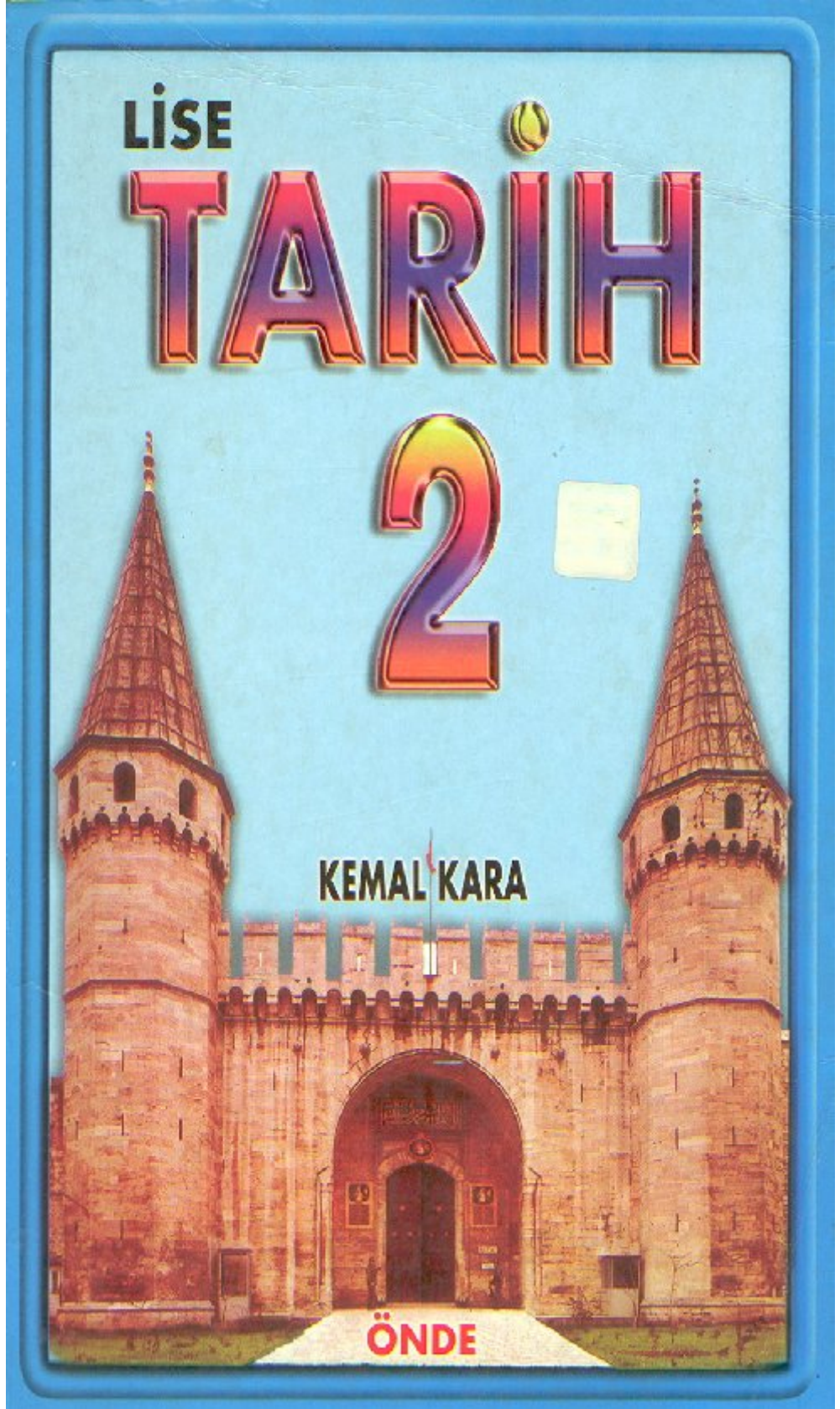
3

SERHAT/ÖRGÜN

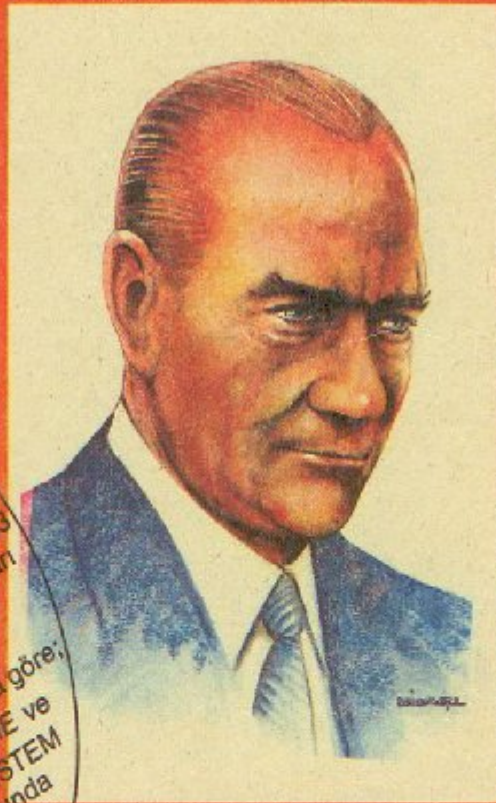

DERS GEÇME VE KREDİLİ SİSTEME GÖRE

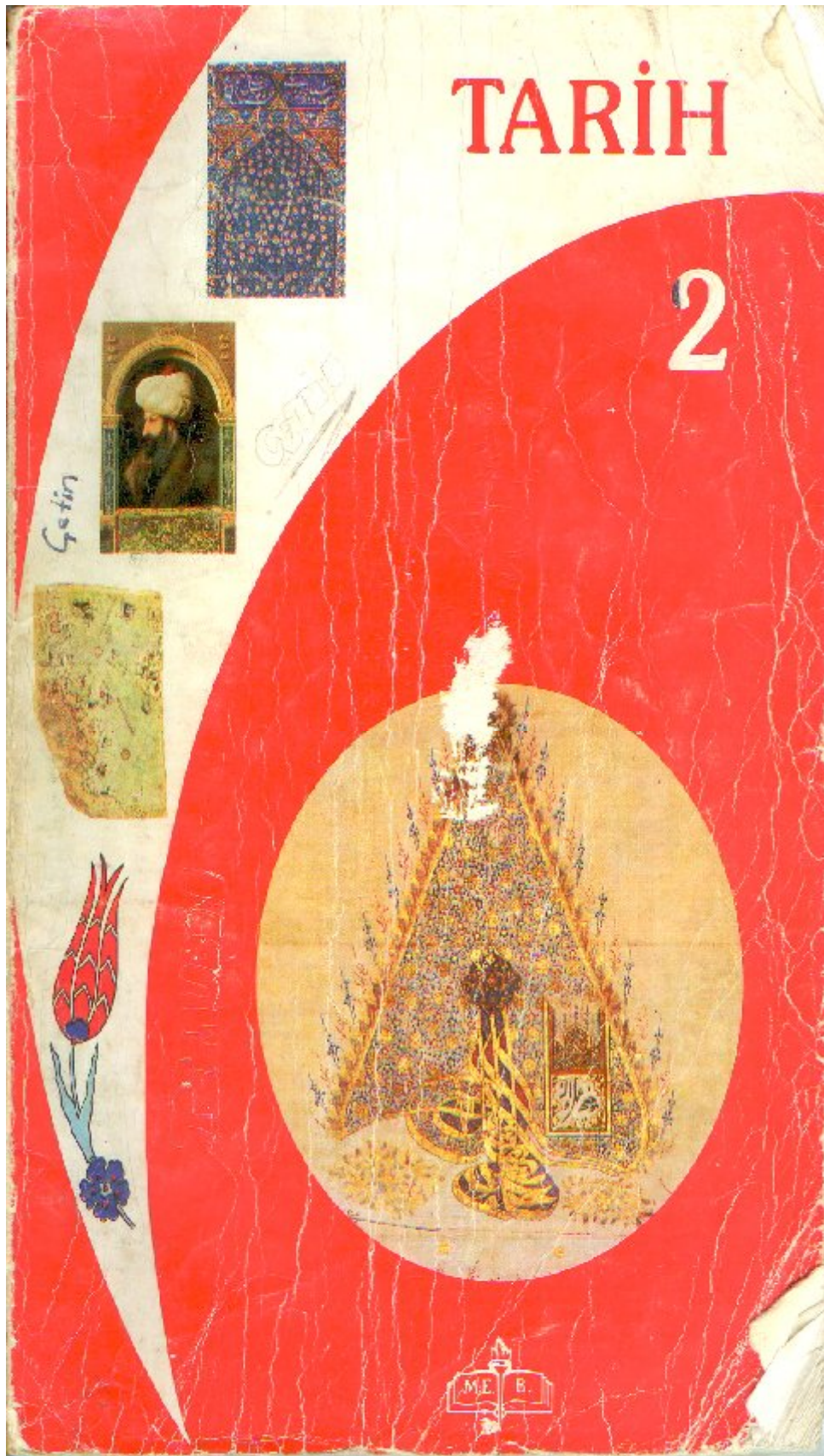
TARİH 2

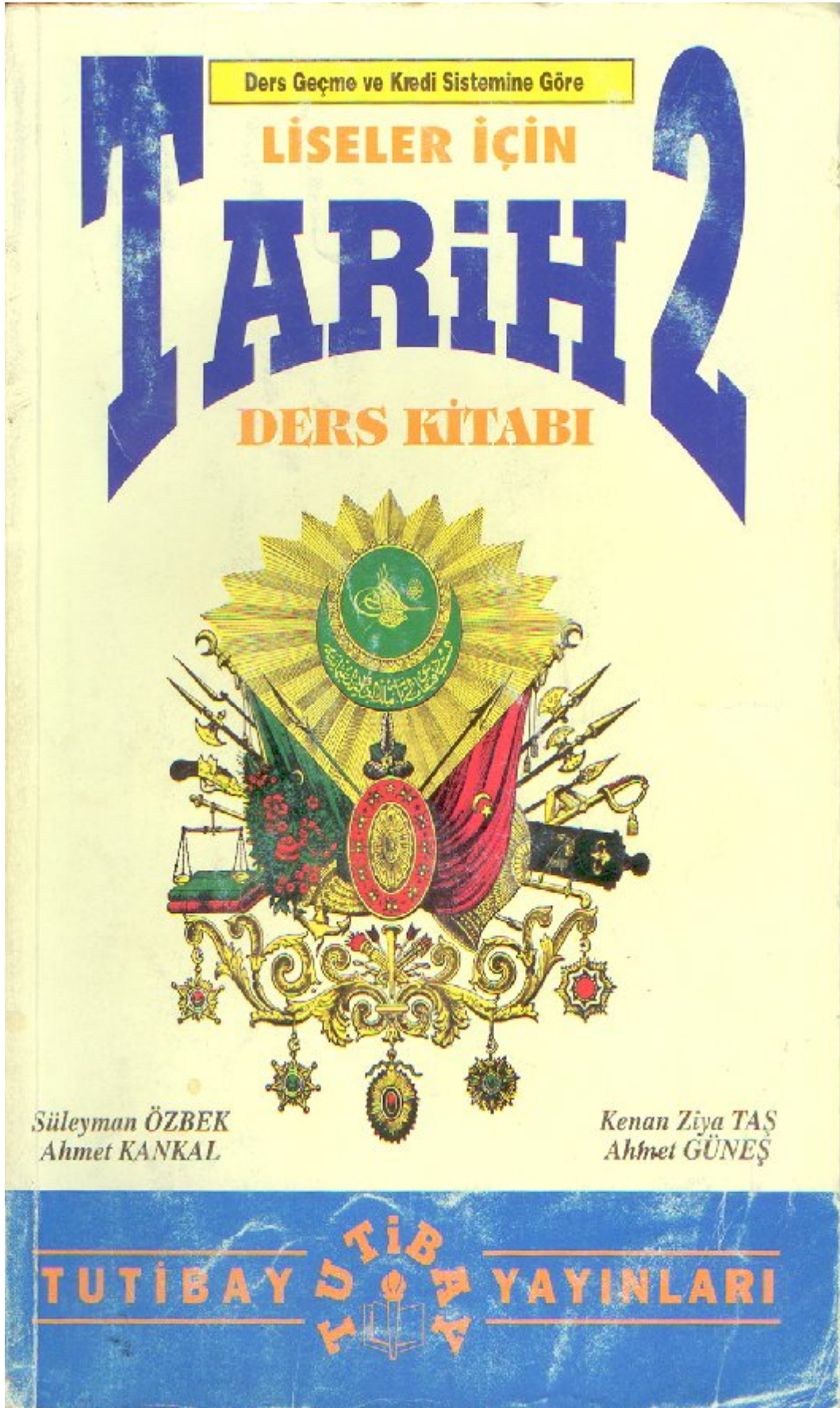
OSMAN BİRCAN

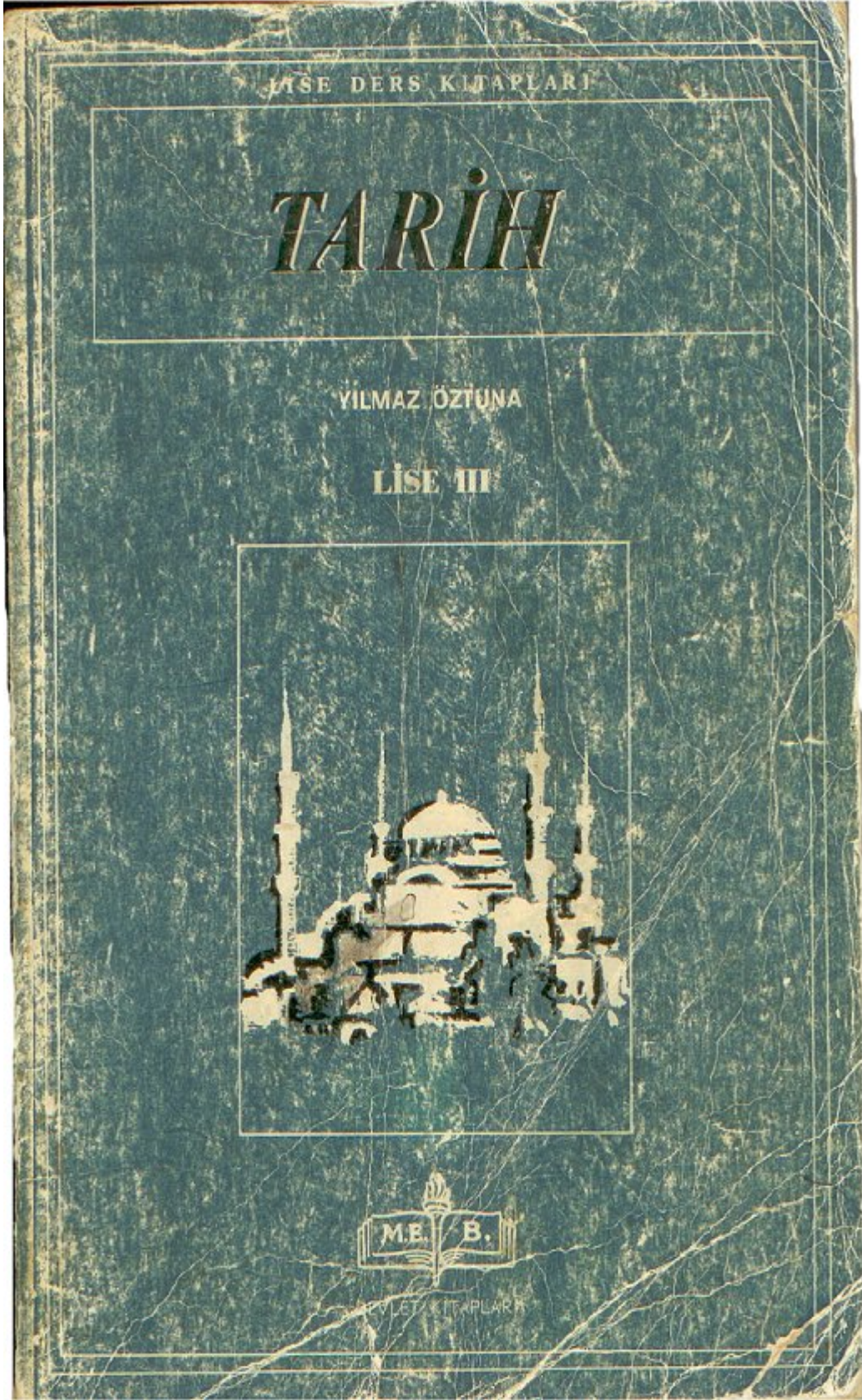
Bu kitap
M.E. Bakanlığı
Talim ve Terbiye
Kurulunun 8.7.1983
ve 108 sayılı kararı
ile yayımlanan
TARİH
ders programına göre;
DERS GEÇME ve
KREDİLİ SİSTEM
doğrusunda
hazırlanmıştır.

EMEL YAYINEVİ

OSMANLI PADİŞAHLARI

